

Fig. 1. Bogense fra søsiden. Malet af Lauritz Holst (1848-1934). I Nordfyns Museum. – *Bogense seen from the sea. Painted by Lauritz Holst.*

SKT. NIKOLAJ KIRKE

NOTER S. 2205.

*Historisk indledning.*¹ Navnet Bogense er sammensat af det gamle danske ord for bøg (bōk) og ordet næs.² Det afspejler byens placering på sydsiden af en lav bakke yderst på et næs omgivet af lavvandede vige og nu inddæmmede strandenge. Området var gennemstrømmet af et lille vandløb, Bybækken, som dannede en naturlig grænse for byen mod landsiden. Syd for Bogense mødtes landevejene fra Odense og Middelfart og søgte til byen, hvorfra der allerede i middelalderen var færgeforbindelse til Klakring nord for Vejle Fjord.

Byens hovedstrøg er nu som tidligere den øst-vestorienterede Adelgade (tidligere Kongens- eller Storegade), der fører ned til vandet. Via Østergade og Kirkestræde forbindes den med Skt. An-

nagade og Torvet, der ligger som en smuk, rektangulær plads på byens højeste sted med kirken omgivet af kirkegården ved sin vestre ende.

Bogense nævnes første gang 1288 i forbindelse med, at Erik Menved stadfæstede dens privilegier,³ men det er uvist, hvornår byen opnåede sin købstadsstatus. Borgmestre og rådmænd omtales 1449 i Christian I's privilegiebrev,⁴ og 1480 fandtes der et gilde i byen (»Boensze gilde«), hvis oldermænd, den adelige Erik Nielsen (jf. gravsten nr. 1), også var rådmænd.⁵

Den stående kirkebygning består i sin kerne af romansk kor og skib og vidner om, at der allerede da må have været et bysamfund af en vis formåen. Kirken er viet til de søfarendes helgen, Skt. Ni-

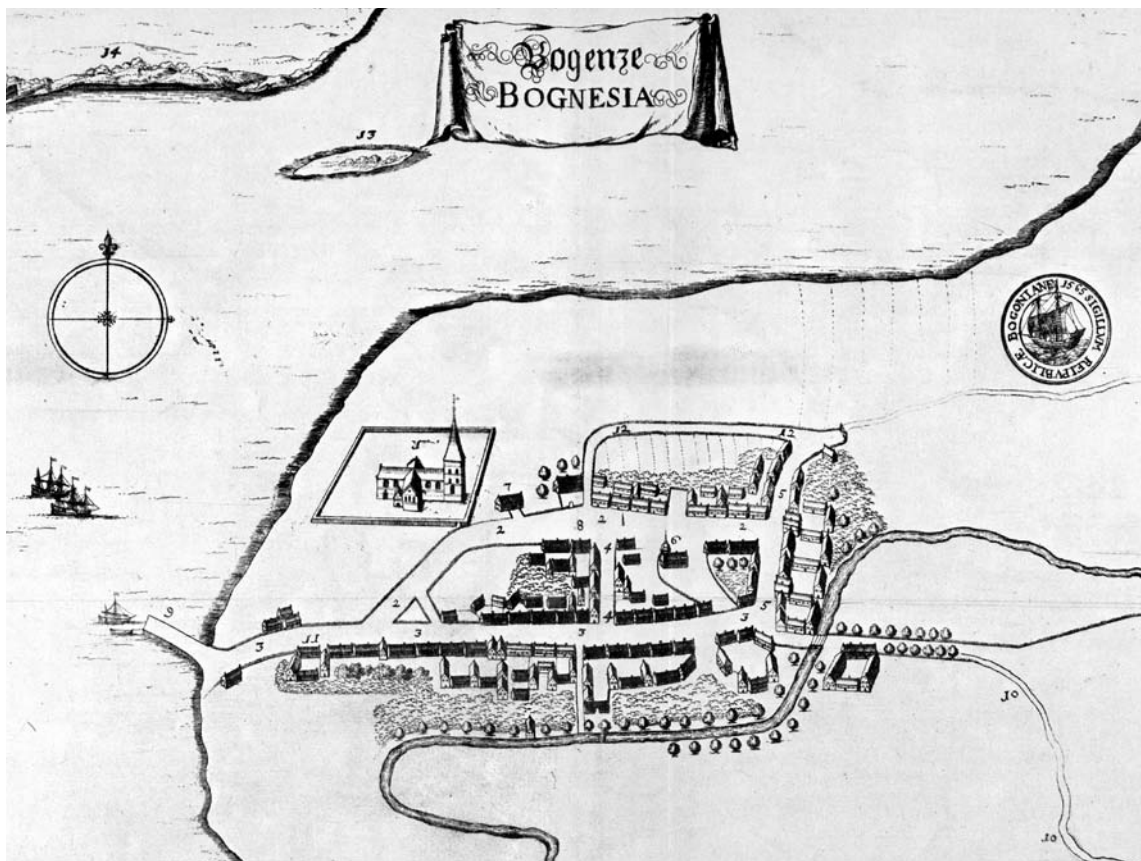

Fig. 2. Kort over Bogense fra Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus*, Kbh. 1677. 1. Kirken. 2. Skt. Annagade. 6. Rådhuset. 7. Skolen. 8. Torvet. 9. Skibsbroen. – Map of Bogense from Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus*. 1. The Church. 6. The Town Hall. 7. The School. 8. The Market Square.

kolaj, hvilket tidligst er bevidnet 1485,⁶ og værnehelgenens 'billede' skal have været opsat over indgangen til tårnet (jf. s. 2173).⁷ I forbindelse med en donation 1524 kaldtes den dog »Sancti Michaelis kircke«.⁸

Bogense har altid været blandt de mindste købstæder på Fyn, og byens beskedne størrelse understreges af, at den ingen klostre havde, og aldrig fik mere end den ene kirke. Øst for byen ved Bybækken fandtes et *†Skt. Jørgens Kapel*, vel sagtens i forbindelse med en Skt. Jørgensgård. Kapellet er ikke påvist arkæologisk og kendes udelukkende fra en omtale 1517 i forbindelse med en kongelig tilladelse til at opføre en vandmølle nær ved det.⁹ Skt. Annagade har inspireret til en teori om, at byen har rummet et Skt. Anna Kloster øst for torvet, hvis bygning skulle være omdannet til

byens ældste rådhus (nedrevet 1846),¹⁰ og ældre fund af grave og skeletter nær rådhuset er blevet tolket som rester af klosterets kirkegård.¹¹ Mere sandsynligt er det dog, at Skt. Annagade har navn efter en ejendom, som har tilhørt en alterstiftelse i sognekirken, sådan som det f.eks. kendes fra Middelfart.¹² Tilsvarende har gadenavnet »Giertisstræde«, nævnt i *Danske Atlas*, givet anledning til en forestilling om, at byen tillige har haft et Skt. Gertruds hospital.¹³ Grundstammen i Giertisstræde er dog snarere Gert end Gertrud.¹⁴

I senmiddelalderen og renæssancen synes byen at have indtaget en mere fremtrædende plads, ikke mindst i kraft af den lokale købstadsadel, der både økonomisk og politisk satte sit præg på byen. I denne periode blev kirken stærkt om- og udbygget. Arbejderne indledtes hen mod midten

Fig. 3. Bogense set fra vest med Æbelø i baggrunden. Ukendt maler 1854. I Nordfyns Museum. – *Bogense seen from the west with Æbelø in the background. Unknown artist, 1854.*

af 1400-tallet med opførelsen af tårnet, der mod sædvane er placeret i øst, og hvis høje, spåntækkede spir har tjent som sømærke (jf. s. 2116).¹⁵ En oplysning om, at kirken og østtårnet blev opført 1406, kan vanskeligt kædes sammen med bygningshistorien, men skyldes en sen tradition.¹⁶

14. okt. 1575 brændte det meste af byen; blot kirken, rådhuset og nogle få private bygninger bevarede. Genopbygningen gik langsomt, og i de følgende århundreder stod byen i stampe. Den lavvandede kyst og de dårlige havneforhold hæmmede udviklingen. Kun fladbundede både kunne lægge til ved 'Skibsbroen', egentlig blot en stendæmning, mens større fragtskibe måtte ligge på red og omloste godset. En egentlig havn etableredes først 1827-44.

Anneksforhold. 1465 blev Skovby anneks til Bogense,¹⁷ og denne forbindelse bevarede til 1. jan. 1903, da Skovby blev et selvstændigt pastorat. Pa-

tronatsretten må som vanligt have ligget hos kongen.

Sognepræsten skulle ifølge en aftale fra 1584 prædike i annekssognet hver tredje højtidsdag og hver tredje søndag, i hovedsognet de øvrige dage.¹⁸ Aftalen blev indgået efter en strid 1581, hvor borgerne nægtede at ofre til præsten, fordi han havde overladt det til kapellanen at holde gudstjeneste i hovedsognet pinsedag, mens han selv prædikede i annekssognet.¹⁹ I 1650'erne mente borgerne, at beboerne på Æbelø burde søge Bogense Kirke og betale tiende dertil, og ikke som hidtil til kirken i Klinte.²⁰ 1656 afgjorde Frederik III, at de, der opholdt sig på øen, frit kunne vælge mellem at benytte de to kirker, og at tienden af øen fremover skulle deles mellem de to præster.²¹

Jordegods m.m. I senmiddelalderen skænkedes gods til højalteret samt til to navngivne altre i kirken (jf. Ælterstiftelser ndf.), og 1524 gav Maren

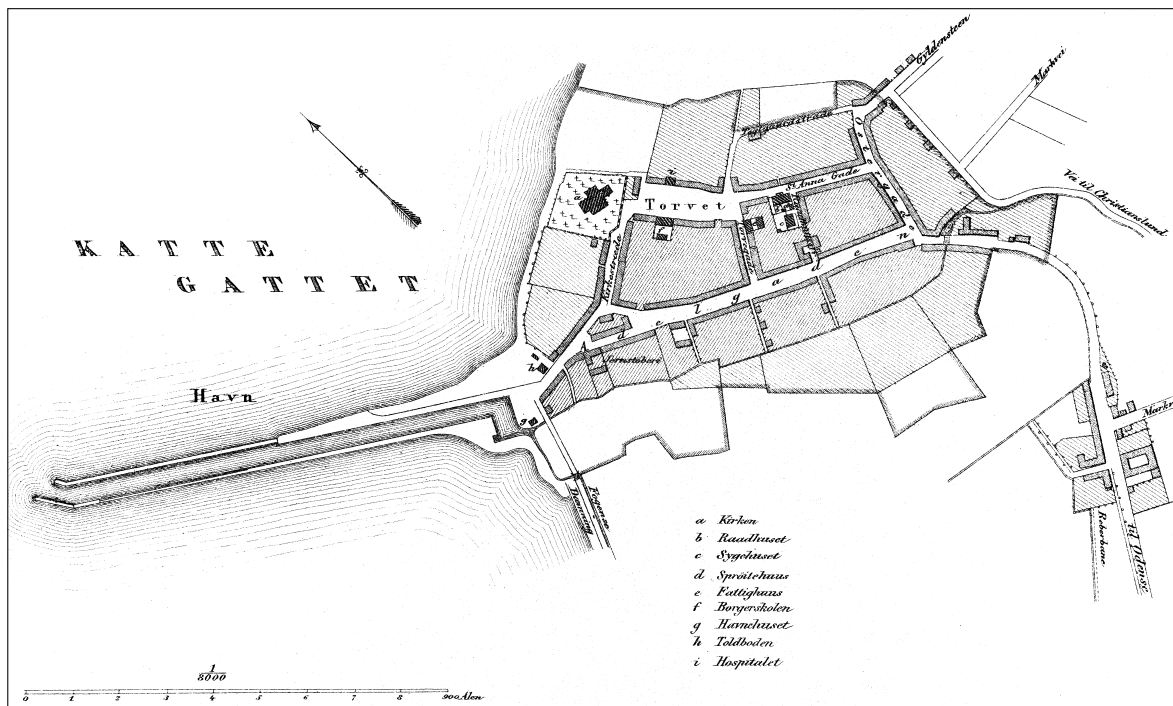

Fig. 4. Udsnit af kort over Bogense 1860. 1:10.000. a. Kirken. b. Rådhuset. f. Borgerskolen. i. Hospitalet. Trykt i 1. udgave af Trap. – Section of map of Bogense, 1860. a. The Church. b. The Town Hall. f. The School (Borgerskolen). i. The Hospital.

Bussedatter sin anpart af en gård til 'Skt. Mikael's kirke' (jf. ovf.). Kirken overtog 1560 to gårde i Tofte, der var gammelt altergods, oprindeligt tilhørende Helligåndsalteret (jf. ndf.),²² og i 1600-tallet ejede den en gård i Hagebølle.²³ Alle tre gårde lå i annekssognet Skovby. En samlet oversigt over kirkens jorder og ejendomme kendes dog først fra 1760.²⁴ Den ejede da fem gårde og 13 agre samt nogle mindre jord- og havestykker, hvoraf hovedparten 1837 var bortsolgt.²⁵

Kirkens tilstand. Borgerne havde fra slutningen af 1500-tallet vanskeligheder med at holde kirkebygningen ved lige. 1586 fik kirkeværgerne råderet over kongetienden af annekssognet, da kirken var 'bygfældig' på både mur, tømmer og tag og samtidig havde stor gæld.²⁶ Den var under istandsættelse, da biskop Jacob Madsen besøgte byen i maj 1588, og da han vendte tilbage i sensommeren, fandt han kirken »nys dynniket oc vel flyd« (kalket og istandsat, jf. s. 2136).²⁷ Allerede 1604 var den dog atter 'ganske bygfældig', hvorfor lensmændene over Nyborg og

Odensegård len af kongen fik besked på hver at udrede 150 rdlr., indsamlet blandt de formuende kirker.¹⁵ Igen 1634 havde kirken 'ringe beholdning og stor brøstfældighed',²⁸ og 1642 fik borgerne eftergivet de unionsskatter, de var i restance med, mod at bystyret anvendte det, de formåede at indkræve af skatten for årene 1641-42, til reparation af kirken.²⁹ 1707 var kirken 'så ganske forfalden og ellers af torden så beskadiget på muren, at den uden reparation ej længe kan blive stående', hvorfor den blev bevilget 1 rdlr. af hver kirke på Fyn.³⁰ 17. dec. 1731 medførte et nyt vejr med lyn og torden, at 'ej alene tårnet er blevet ganske spoleret, men end og altertavlen tillige med to vinduer i koret læderet og alterdugen opbrændt'.³¹ 1755 betegnedes kirken dog som værende i god stand.³² Det lille bysamfunds begrænsede økonomiske formåen betød, at kirkebygningen ikke, som så mange andre købstadskirker, underkastedes en hårdhændet restaurering i 1800-tallet, men med få tilføjelser står, som den har stået gennem århundreder.

Fig. 5. Kirken set fra øst med Torvet i forgrunden o. 1871. Foto i Nordfyns Museum. – *The church seen from the east with the market square in the foreground, c. 1871.*

Kirkens *regnskabsbøger* er bevaret fra og med 1587, men er for de første mange år yderst summariske. Det ældste inventarium er dateret 1675, og fra dette årti er indført indtægter og udgifter vedrørende blandt andet begravelser, reparationer og nyanskaffelser. Det påhvilede tillige kirken at vedligeholde præsteboligen i Adelgade og byens latinskole, som lå øst for kirken (jf. fig. 2). Dagligdagen var i første del af 1700-tallet præget af bitre, gensidige anklager mellem kirkens skiftende værger, sognepræsten og byfogeden. De måtte 1735 formanes om 'ikke formedels deres egen particulare animositet og stridighed (at) forsømme kirkens tarv og forårsage dens patroner idelig fortræd og bryderi'.³³ 1817 blev der sat lys på alteret i anledning af 300-året for Luthers teser (jf. s. 2175), og 1818 hedder det, at døbefonten slet ikke bruges, 'da alle børn efter nuværende brug er hjemmedøbte'.³⁴

Møntfund. Ved gravning af en grav vest for kirken fandtes i 1924 otte danske, middelalderlige mønter, præget under Erik Menved i Ribe i 1290'erne. Fundet indeholdt yderligere tre-fire mønter. Mønterne kan være nedlagt o. 1300 som en såkaldt 'død mands skat'.³⁵

En *†signetring(?)* af sølv med »Moder Mariæ Billede i« er angiveligt fundet på kirkegården. Fundet er sket før 1811.³⁶

Sagn. Ifølge sagnet skal Bogense tidligere have omfattet tre sogne og haft hele syv kirker.³⁷ En gravsten (†nr. 1) over den katolske præst, Niels Jakobsen (†1532), sagdes i 1700-tallet at være beklagt med en forbandelse, som ville ramme den, der vovede at flytte den. Stenen lå på kirkegården ved tårnet.³⁸ Om en tjørnebusk på kirkegården vest for kirken fortæltes, at den stod over en begravet trolld.³⁹ Både gravsten og tjørn var væk 1811.⁴⁰

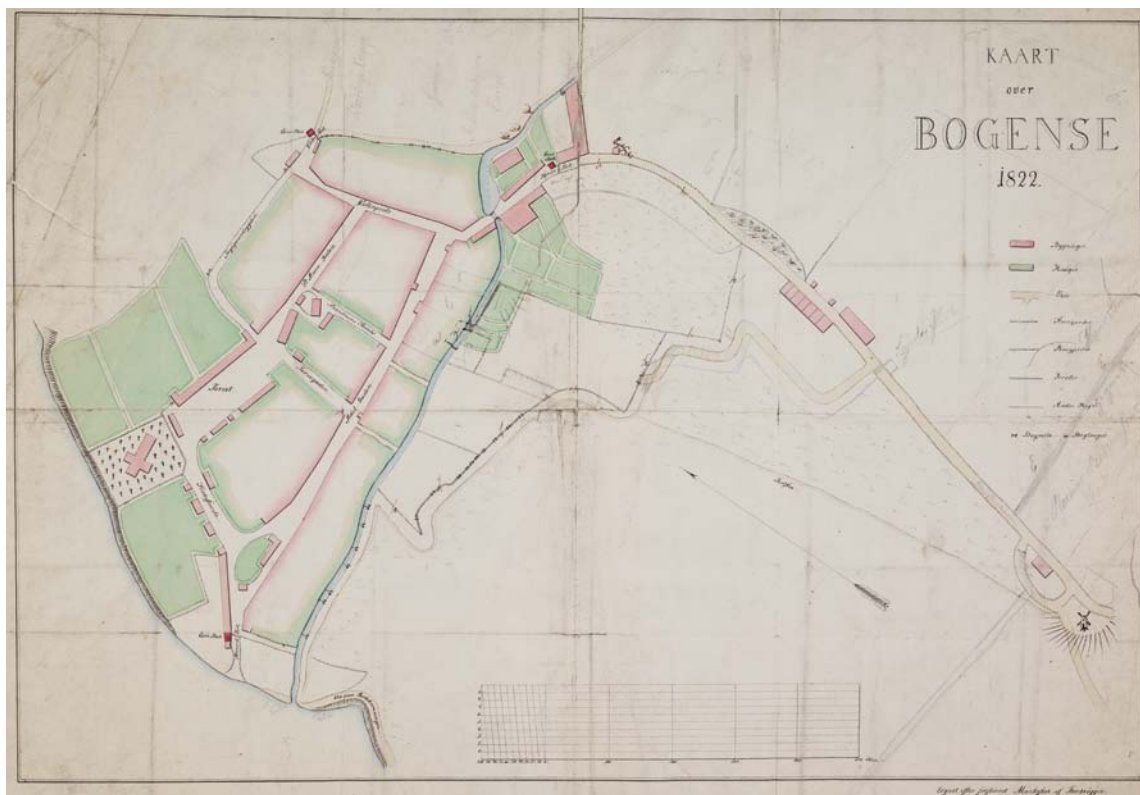

Fig. 6. Kort over Bogense 1822, tegnet af Thorbrøgger. I RA. – *Map of Bogense 1822, drawn by Thorbrøgger.*

MIDDELALDERLIGE ALTRE

Der foreligger skriftlige oplysninger om to alterstiftelser ud over højalteret, mens antagelsen om yderligere to kun hviler på formodninger. Kirken kan dog meget vel have haft flere altre, end det sparsomme kildemateriale lader ane. Altrene blev fjernet fra kirken i sommeren 1588 efter påbud af biskop Jacob Madsen.⁴¹

Bygningsarkæologiske detaljer sandsynliggør, at to \ddot{t} sidealterborde har flankeret triumfinuren mod skibet (jf. s. 2111). Fragmenter fra en eller flere senmiddelalderlige (\ddot{t})altertavler er genbrugt i kirken nuværende altertavle, jf. s. 2146.

1) *Vor Frues alter*. Stiftet af Tue Nielsen o. 1425 og 'fuldkommet' af hans søn, Niels Tuesen; deres efterkommere havde patronatsret.⁴² Efter reformationen modtog kapellanen i Bogense årligt 10 mark af vikariegodset mod at holde froprædiken hver søndag i stedet for den fromesse, der tidligere

re var blevet holdt.⁴³ Det forholdsvis omfattende altergods opgjordes 1577 til seks gårde, to huse, et 'byggested' i byen og et jordstykke.⁴⁴

2) *Højalteret* var formentlig viet til *Skt. Nikolaj*, men benævnes aldrig sådan. Da Jep (Jakob) Mortensen (Jernskæg?),⁴⁵ der var prior i Antvorskov, og hans bror, præsten Jens, i 1485 stiftede en sjælmesse, benyttedes betegnelsen »howæ alteræ«. Foruden deres fædrene gård i byen og en jord i Kærby mark (Skovby Sogn) skænkede de en altertavle til 42 mark, et alterklæde med et antependium til 8 mark, en messehagel til 50 mark, en messeskjorte til 4 mark samt 20 rhinske gylden til et krucifiks (jf. s. 2140). Til gengæld skulle kirken holde en messe hver fredag samt en årlig højtid fredag før midfastesøndag med messer og vigilier aftenen forinden med deltagelse af sognepræsten og alle øvrige præster, som var i byen.⁴⁶

3) *Helligåndsalteret* er omtalt 1560, da indtægterne fra to gårde i Tofte overførtes fra alteret til sognekirken (jf. ovf.).⁴⁷

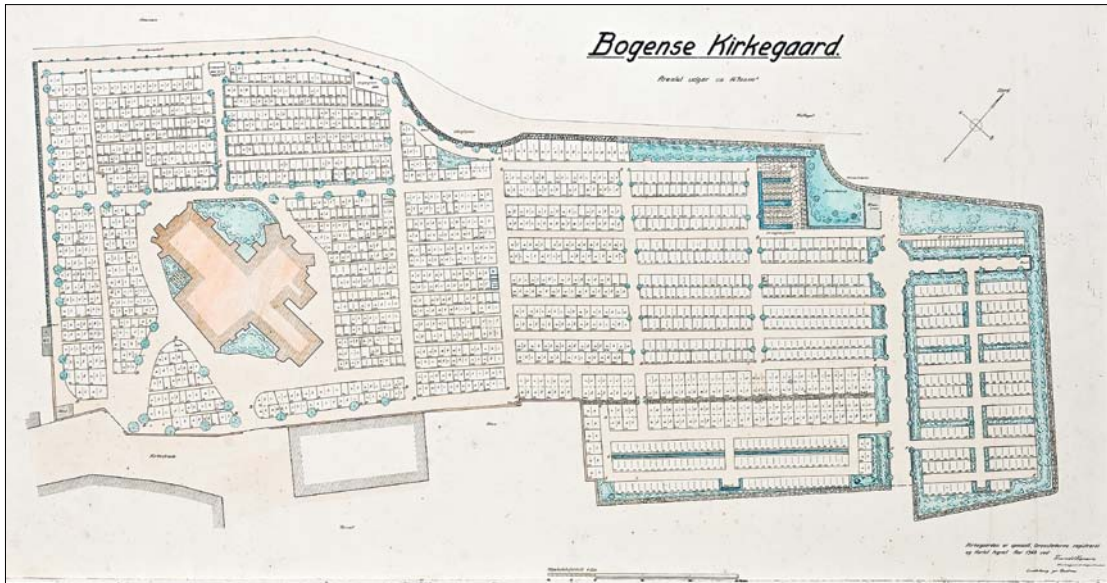

Fig. 7. Kirkegårdskort 1948. 1:1800. Tegnet af Frands Hansen. – *Plan of churchyard, 1948.*

4) *Skt. Mikael's alter?* Da Skt. Mikael i et enkelt tilfælde (1524) nævnes som kirkens værnehelgen,⁸ kan denne helgen muligvis have været repræsenteret med et alter i kirken (jf. ovf.).

5) *Skt. Annas alter?* Det endnu eksisterende gadenavn, Skt. Annagade, kan som nævnt referere til et alter i kirken (jf. ovf.).

KIRKENS OMGIVELSER OG KIRKEGÅRD

Kirken ligger nordvest for bykernen mellem Torvet i syd og havet i nord, en beliggenhed, der 1755 betegnedes som 'afsides mod stranden'.³² Den omgives af sin kirkegård, der formentlig er lige så gammel som kirken selv. Kirkegården har tidligere været et omtrent kvadratisk område omkring kirken (jf. fig. 2, 4 og 6), men efter flere udvidelser i 1800-1900-tallet, navnlig mod øst, er formen nu et uregelmæssigt rektangel med et samlet areal på ca. 1,5 ha. (fig. 7). Grunden er orienteret nordøst-sydvest, men langsiderne vil i det følgende for overskuelighedens skyld blive betegnet hhv. nord og syd.⁴⁸

Set fra syd danner kirken og den åbne torveplads en sjælden fin sammenhæng, der ofte er blevet fremhævet (fig. 5). Tårnet hæver sig over

lave, ensartede småhuse fra 1800-tallets første halvdel, og torv og kirkegård bindes sammen ved rækker af høje, gamle lindetræer. Kirkegården har tidligere ligget frit ud mod havet uden omgivende bebyggelse, men med enge og haver mod øst og vest. Øst for det gamle kirkegårdsdige lå således de såkaldte 'kirkehaver', nu indtaget til begravelser. Langs nordsiden er anlagt en gangsti, Kirkebakkestien, hvorfra der er smuk udsigt over Kattegat og Æbelø. Ved en runding i stendiget er 1913 rejst en granitstøtte med portrætmedaljon, udført af billedhugger Axel Hansen, til minde om politikeren, redaktør på Bogense Avis, Christian Lehmann Pagh (†1912).⁴⁹

Kirkegårdens næsten landlige beliggenhed betød, at den ikke som andre købstadskirkegårde blev udflyttet efter forordningen af 1805.⁵⁰ Byen indvendte, at man allerede havde en kirkegård 'vest for byen på en høj banke mod stranden', og at den var rummelig nok, da der kun døde 10-16 personer om året. Og igen 1816 blev kirken indtil videre fritaget for forordningens bestemmelse pga. 'kirkens og kirkegårdens beliggenhed'.⁵¹ De følgende år, 1818-20, gennemførtes en omfattende reovering af den gamle kirkegård, som blev planeret og inddelt i kvarterer, ligesom samtlige hegn og indgange istandsattes;

Fig. 8. Indgang til kirkegården fra Kirkestræde med granitpiller, udført 1818. Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2009. – Entrance from Kirkestræde with granite pillars made in 1818.

herfra stammer de nuværende indgangspartier mod byen.⁵²

1839 blev kirkegården udvidet med et mindre stykke mod vest, da man forudså snart at ville mangle gravpladser, og herefter gradvist mod øst 1852, 1888, 1912 og 1944.⁵³ I tidens løb er nordgrænsen flere gange rykket tilbage som følge af havets indhug i kysten, senest 1958.⁵⁴ Den ret ubeskyttede beliggenhed har voldt bekymring. I 1700-1800-tallet anvendte kirken mange ressourcer på at vedligeholde et dige ved strandbrinken (jf. ndf.), og 1876 betalte man for at få udarbejdet en plan til kirkebakkens beskyttelse.³⁴ 1936 opførtes en stenmur som sikring mod oversvømmelse. 1890 gravede man en brønd til vanding på kirkegården, finansieret ved frivillige bidrag fra menigheden.⁵⁵

Begravelser på kirkegården. Efter kongelig forordning af 7. nov. 1682 fastsattes taksterne for begra-

velser således, at området øst og syd for kirken var det dyreste, derpå fulgte pladserne vest for bygningen, mens nordsiden var billigst.³³ Efter den nye inddeling i fire kvarterer 1820 fastsattes en højere pris for gravsteder i de to 'øverste' kvarterer, som næsten var fyldt op, mens de to 'nederste' endnu stod tomme.⁵⁶ 1849 gradueredes taksterne efter afdødes klasse, så en grav til rangspersoner og den bedre klasse var dyrest, mens en grav til fattiglemmer var gratis.⁵⁷

Under svenskekrigene blev enkelte svenske soldater begravet på kirkegården i foråret 1658,⁵⁸ og under de slesvigske krige 1848-50 og 1864 begravedes danske soldater, der var døde på Bogense Lazaret (jf. kirkegårdsmonumenter nr. 4-9, s. 2203).

Hegnet mod Torvet og Kirkestræde udgøres af en teglhængt mur, der er kalket gul på ydersiden og hvid på indersiden. Muren, der forneden er af

Fig. 9. Kirkegården og kirken, set fra vest. Foto Rikke Ilsted Kristiansen 2009. – *The churchyard and the church seen from the west.*

kampesten, omtales fra slutningen af 1600-tallet. Den er ommuret og repareret gentagne gange, bl.a. 1820 ved murermester Henrik Berg i forbindelse med kirkegårdens renovering.⁵⁶ I takt med gravpladsens udvidelser er den forlænget mod vest og øst.⁵³ Den østligste del står i blank mur, og her er indsat en mindeplade over fem unge røere, som druknede 1959.

Mod øst og vest er der kampestensdiger, bevokset med græs og vedbend. Digerne synes at have gammel hævde og må være udflyttet i takt med de omtalte udvidelser. Mod nord indhegnes kirkegårdens ældre del af et grønmalet plankeværk langs strandbrinken.

†*Hegn.* Den gamle og betydeligt mindre kirkegård har, som det fremgår, været omgivet af en mur mod byen og af stendiger mod engdragene i øst og vest, alle genstand for tilbagevendende reparationer. Mod nord var rejst et plankeværk, som

man 1689 måtte købe nyt træ til i stedet for det, 'onde mennesker har bortstjålet'.³³ Plankeværket blev 1725 fornyet ved tømrer Mikkel Pedersen, hvortil anvendtes 254 alen egetømmer.⁵⁹ Mest krævende var dog vedligeholdelsen af et stendige, der var rejst som en slags kystsikring, omtalt 1713 som 'stenmuren ved plankeværket'.³³ Diget blev hyppigt omsat og forstærket, blandt andet i 1790, da kirkegården ellers var 'i fare for at styrte i havet', og de følgende år repareredes det med tang, grus, sten, enebærstave og lægter.⁶⁰ Ved renoveringen 1820 blev det omsat med brug af 27 læs kampesten, hvorimellem udfyldtes med tang,³⁴ og lignende arbejder udførtes gennem hele 1800-tallet.⁶¹

Indgange. Kirkegården har fra gammel tid haft to indgange, der gav adgang fra henholdsvis Torvet og Kirkestræde (fig. 5 og 8). De benævntes 'østre' og 'søndre' kirkeport, og fra 1700-tallet

omtales brolagte stier, som førte fra portene til kirken. Hver indgang består af en *køreport*, lukket af tømrede og nu grønmaledede fløje, samt af flankerende ganglåger. Porte og låger indfattes af piller af granit med kugler, såkaldte vaser, på toppen. Pillerne er udført 1818 af stenhugger Lars Hansen i Tofte, og året efter leverede Jørgen Mikkelsen to porte og fire låger dertil, som siden er fornyet gentagne gange.³⁴ 1884 blev pillerne malet med stenkulør og 1965 med brunt, for at blive afrenset i 1970'erne.⁶²

I sydøst ved sygehuset findes en *køreport* og en ganglåge af grønmalet træ, ophængt i lave granitpiller, og i plankeværket ved Kirkebakken er en ganglåge.

†*Indgangene* mod byen fremtrådte tidligere som murede og teglhængte *†portaler*,⁶³ hvis låger og portfløje jævnligt blev udskiftet, for eksempel i 1687, da Niels Meinertsen gav en ny port til den søndre indgang som betaling for et stolestade.³³ 1728 måtte Peder muremester genopføre den ene indgang 'med en lukket bue', da den gamle var faldet ned.⁵⁹ Indgangene var forsynet med *†kirkeriste* af jern, som var lagt i rammer af træ over murede gruber i bunden af åbningerne. Ristene, der tjente til at holde løsgående dyr ude fra kirkegården, blev fornyet 1697, da nyt jern blev skænket af skipper Jørgen Hiernøe og købmand Christen Hansen.³³ Dette til trods måtte kirken i 1715 betale natmanden i Odense for at slæbe en død hest ud fra kirkegården.³³ 1792 blev lågerne forsynet med lås for at holde kirkegården 'i fred for børn og ildesindede' og 1794 yderligere med et jernrækværk med pigge.³³

Beplantning. Høje lindetræer på den ældre del af kirkegården er plantet o. 1870 samtidig med lindetræerne på Torvet. I 1600-tallet nævnes ask på

kirkegården.⁶⁴ I forbindelse med omlægningen 1820 ved gartner Portz indkøbtes 200 popler;³⁴ i de følgende årtier plantedes tillige gran, lind og elm.³⁴

Bygninger på kirkegården. En muret, hvidkalket *toiletbygning* ved kirkegårdens sydvesthjørne er opført 1919 og istandsat 1980.⁶⁵ I det nordøstre hjørne er 1980 opført en tømret og teglhængt *redskabs- og kontorbygning* efter tegning af arkitekt Svend Aage Kofoed, Bogense.⁶⁶

†*Bygninger på kirkegården.* Regnskaberne omtaler tre *†benhuse*, som efter tur har været anvendt til opbevaring af opgravede knogler. Deres beliggenhed kendes ikke, men det seneste kan (som de øvrige?) have ligget i tilknytning til tårnet. 1) 1675 indkøbtes brædder til at slå over »Been Kisten« ved kirken.³³ Denne er formentlig identisk med det benhus, der omtales 1687, da trappen 'ved det' blev repareret.⁶⁷ 2) 1697 indkøbtes 2000 mursten samt tagsten og kalk til et benhus, og muremesteren fik betaling for dets opførelse. En lås til døren blev leveret af Niels klejnsmed.³³ 1705 'klædtes' huset med brædder, og 1715 blev gavlen repareret med brug af fire murankre.⁵⁹ Det blev nedbrudt 1765 og murstenene genanvendt i dets afløser (nr. 3), mens de knogler, som havde været opbevaret i det, blev gravet ned.³⁴ 3) 1765 opførtes et nyt »Been- eller Taarn Huus«, en bygning af bindingsværk og tækket med spån, forsynet med en dør og et vindue.⁵⁹ Betegnelsen 'tårnhaus' lader formode, at den har været opført i tilknytning til tårnet (jf. f.eks. *†benhus* ved Fruering Kirke, *DK Århus* 2976). Spåntaget blev tjæret 1793 og 1800, da bygningen omtales sidste gang.³³ 1717 indkøbtes træ til en *†kalkbænk*, og 1720 opførtes et *†kalkhus* af brædder til brug ved reparationsarbejder på kirken samme år.³³

Fig. 10. Kirken set fra nordøst. Foto Henrik Wichmann 1998. – *The church seen from the north-east.*

BYGNING

Kirken, der præges af mange om- og tilbygninger, består i sin kerne af romansk kor og skib af kamp, der i højmiddelalderen er forlænget mod vest.

I senmiddelalderen forandredes kirkens udseende radikalt af en række om- og tilbygninger, hvis indbyrdes kronologi kan følges bygningsarkæologisk, og som via dendrokronologiske undersøgelser hovedsageligt kan henføres til 1400-tallets anden del. Ændringerne indledtes med opførelsen af et tårn øst for koret, og efterfulgtes o. 1455 af en forhøjelse af den romanske kirke, som tilføjedes et tøvre stokværk. Herefter rejstes søndre korsarm, ligeledes med et tøvre stokværk, der

blev sløftet over kor og skib, da disse bygningsafsnit overhævedes, formentlig o. 1485. O. 1495 tilføjedes nordre korsarm; et tvåbenhus ved vestsiden af søndre korsarm er formentlig også middelalderligt.

1760 blev tårnet forhøjet med et nyt klokkestokværk, og i 1800-tallets første del tilføjedes et trappehus ved dets sydside. 1857 erstattedes tvåbenhuset af et nyt våbenhus samme sted, mens der 1874 ved nordre korsarms østside tilføjedes et kapel, som udbyggedes 1934. 13 stræbepiller på skib og korsarme stammer fra forskellig tid. Orienteringen har en mindre afvigelse mod syd.

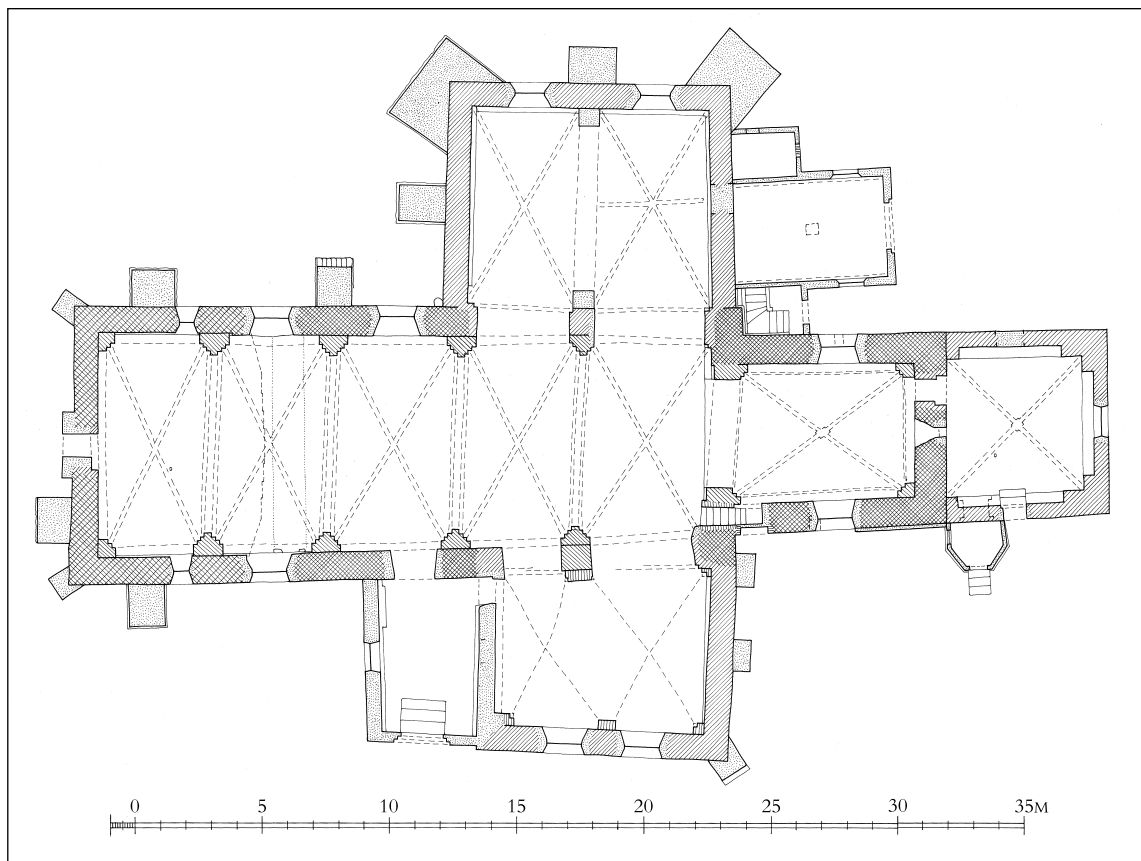

Fig. 11. Plan 1:300. Målt af Thomas Hillerup 2009, suppleret og tegnet af Thomas Bertelsen 2009. – Plan.

Den romanske *kampestenskirke* udgøres af koret og de østligste to tredjedele af skibet, der senere er forlænget mod vest (jf. s. 2111 ff., fig. 11, 12). Den oprindelige vestgavl blev i den forbindelse nedtaget, men sten fra dens facade og bagmur ses indvendigt i skibets sydmur som en svagt frem-springende fortanding i op til ca. 1,5 m's højde i 4. hvælvfag fra øst (fig. 13a). Fortandingen har udløb i et ca. 5 cm bredt tilbagespring i muren, der kun ses i dette hvælvfag, hvilket må skyldes, at murens øvre del på dette sted blev helt omsat ved vestforlængelsens tilkomst. Sammenstødet mellem de to bygningsafsnit ses i øvrigt ikke tydeligt.⁶⁸

Den romanske kirke er udført med betydelig skævhed, idet både kor og skib spidser til mod øst, men bygningen kan som udgangspunkt være udlagt over kvadrater med en sidelængde på ca. 7,9 m. Trods planens skævhed svarer det oprin-

delige skibs indre således omtrent til to kvadrater, mens korets udvendige mål, fraregnet triumfmuren, danner ét.

Et nøjere byggeforløb fremgår ikke af de slørede og stærkt forstyrrede mure, men den påfaldende skæve placering af triumfmuren, som medfører, at korets nordre langmur er kortere end den søndre, taler for, at kor og skib i lighed med mange andre romanske kirker, tilhører hver sin byggefase. Hvor byggestoppet præcis skal placeres, kan ikke fastslås, men da kvadratudlægningen af skibet mod øst tager afsæt i triumfmurens vestside, har triumfmuren formentlig da eksisteret og er sandsynligvis rejst sammen med koret.

Den oprindelige murkrone fremgår i både kor og skib, som forhøjedes i senmiddelalderen (jf. s. 2116 ff.), af et let tilbagespring i bagmurene, der i vestforlængelsen suppleres af en oversavet bind-

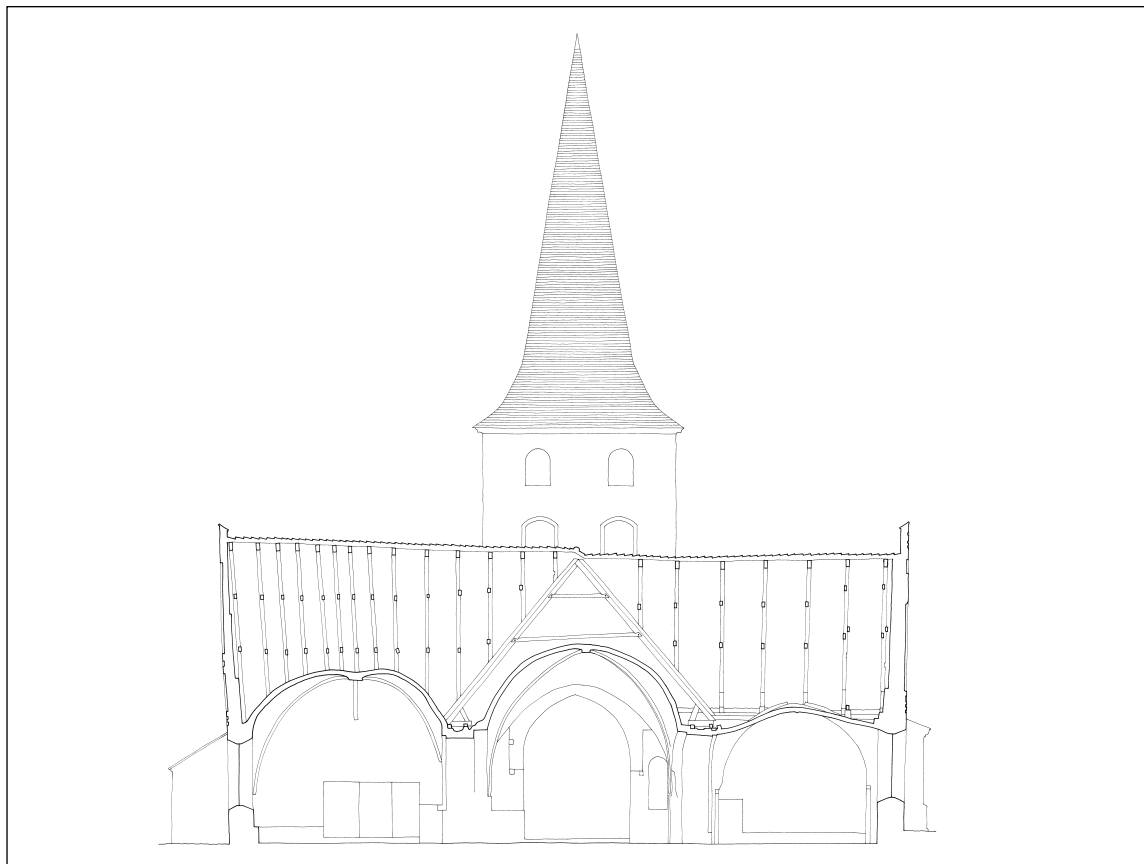

Fig. 12. Tværsnit 1:300 gennem skibet set mod øst. Målt af Thomas Hillerup 2009, suppleret og tegnet af Thomas Bertelsen 2009. – *Cross-section through the nave looking east.*

bjælke fra en ældre tagkonstruktion (fig. 22, jf. s. 2136). De to jævnhøje bygningsafsnit har målt ca. 4,8 m fra fundament til murkrone, hvorved kirken i lighed med mange af Fyns øvrige romanske kirker har været påfaldende lav i forhold til sin bredde (jf. s. 2118).⁶⁹

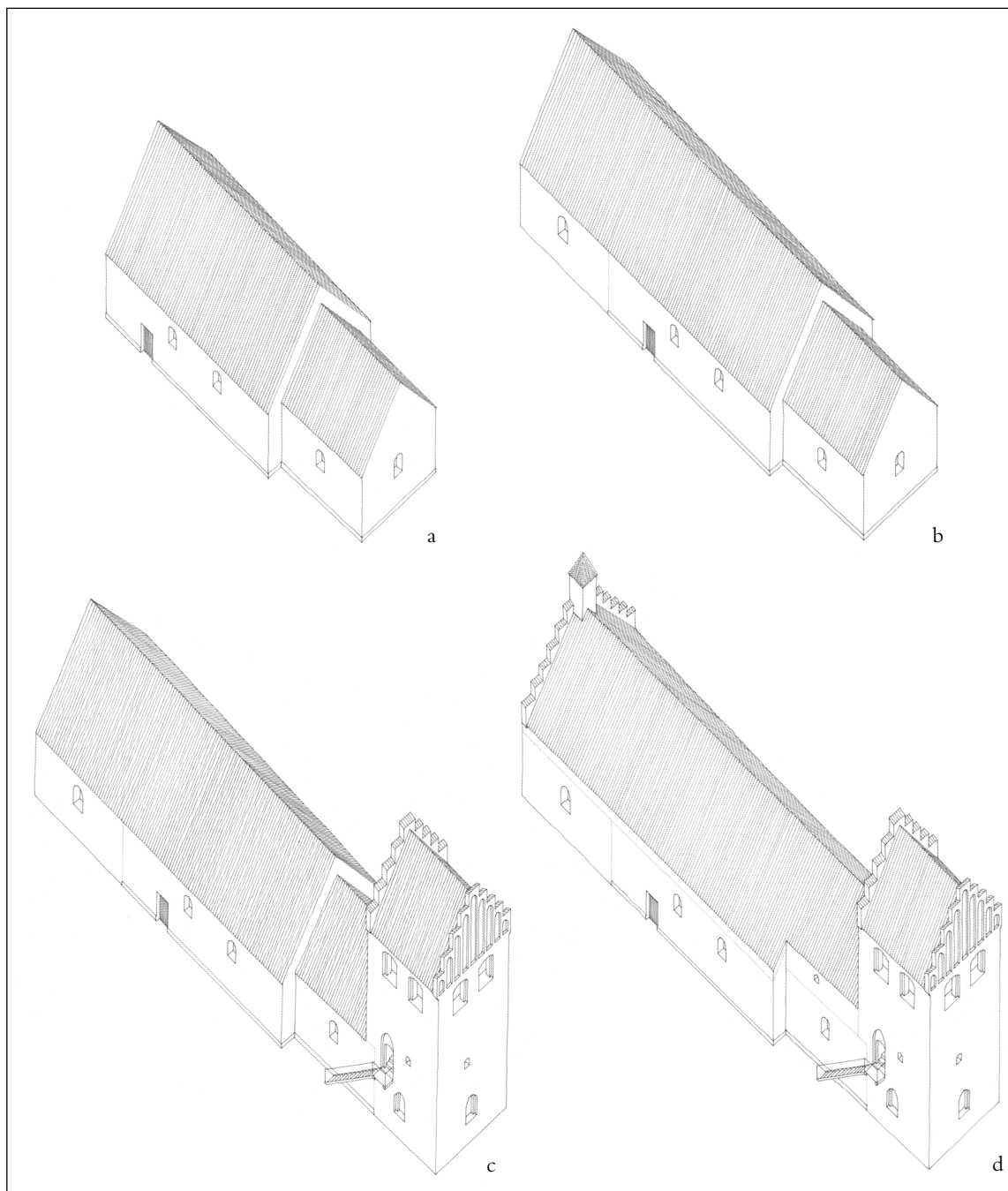
Materiale og teknik. Den romanske kirkes mure, som udvendigt sløres af tykke hvide kalklag og indvendigt dækkes af hvidtet puds, er primært opført af rå og kløvet kamp lagt i uregelmæssige vandrette skifter. Stedvist i facaderne, navnlig ved hjørner og i murenes nederste del, indgår granitkvadre, som på korets nordside og skibets nordøsthjørne er rejst over en tilhugget kvadersokkel. Soklen, der kun kan iagttages fra nedgangen til kapellets fyrcælder (s. 2131), hvor dens overkant er placeret ca. 10 cm under det eksisterende udvendige terræn, har et groft tilhugget profil med

afrunding over to vandrette linjer (fig. 15, 116). Hvorvidt også skibet, der antageligt er rejst efter korets og triumfmurens færdiggørelse, har haft sokkel, er uvist.

Kirkens granitmure omtales flere gange i regnskaberne i forbindelse med større og mindre reparationer. 1679 indkøbtes således to læs kampesten, som kan være anvendt til murreparationer.³³

Døre. Skibets døre er ikke bevarede, men har ganske givet haft samme placering som den nuværende syddør, der stammer fra våbenhusets opførelse 1857 (jf. s. 2129). Norddøren, som er blændet med kamp, blev o. 1840 gennembrudt af et vindue, men anes i dag som en forstyrrelse i murværket (jf. s. 2134 ff.).

Vinduer. Af kirkens oprindelige vinduer er blot korets østvindue bevaret. Den rundbuede, smigede åbning, som skjules bag altertavlen og her

måler ca. 160×115 cm i murflugten, har vanger af groft tilhuggede granitkvadre og muligvis kilestik. Mens lysningen er let udvidet, er vinduet i den oprindelige gavlfacade omsat til en snæver fladbuet åbning på ca. 41×31 cm (fig. 17). I dens nuværende udformning er den udført af gule tegl-

sten i normalformat. Dens bibeholdelse antyder dog, at den ikke blev lukket ved opførelsen af østtårnet, men muligvis tjente til en belysningsmæssig iscenesættelse af en \dagger altertavle (jf. s. 2114).

Indre. De kampestenssatte bagmure har kun ganske få oprindelige detaljer. *Korbuen* er udvidet i

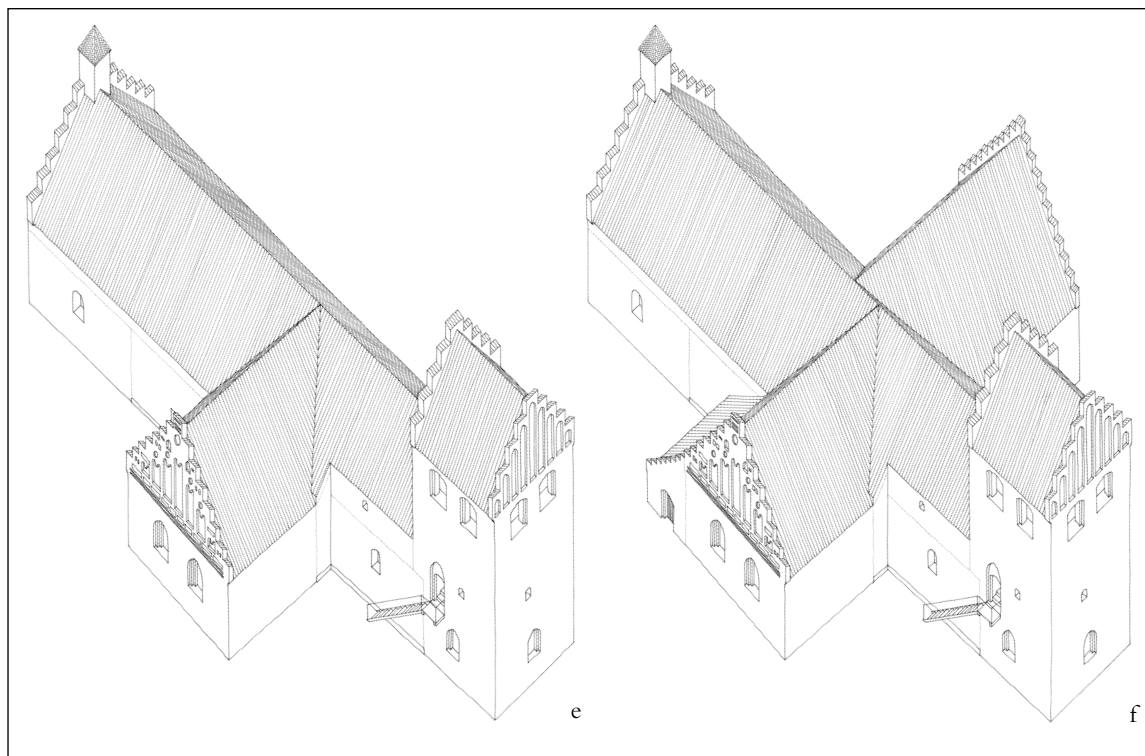

Fig. 13a-f. Aksonometrisk rekonstruktion af seks stadier i Bogense Skt. Nikolajs bygningshistorie 1:500. a. Den romanske kirke. b. Senromansk vestforlængelse er opført. c. O. 1450. Tårnet er opført. d. O. 1455. Den romanske bygning med \ddagger vre stokværk. e. 1455-85. Søndre korsarm er opført. f. O. 1495. Nordre korsarm er opført. Yderligere gengives et formodet middelalderligt \ddagger våbenhus ved søndre korsarms vestside. Tegnet af Thomas Bertelsen 2009. – *Axonometric reconstruction of six stages in the building-history of Bogense St. Nicholas. a. The Romanesque church. b. With late-Romanesque western extension. c. c. 1450. Tower has been built. d. c. 1455. Romanesque building with \ddagger upper floor. e. 1455-85. Southern transept has been built. f. c. 1495. Northern transept has been built. In addition a presumed medieval \ddagger porch on the west side of the south transept has been included.*

senmiddelalderen (jf. s. 2123), men et ca. 130 cm højt og ca. 30 cm bredt murfremspring i skibets nordøstre hjørne kan meget vel repræsentere et romansk \ddagger sidealter, som er reduceret i dybden (fig. 27, 28). At triumfmuren mod skibet har været flankeret af to regulære alterborde, understøttes af, at der ved den senmiddelalderlige overhvelvning blev udeladt hvælpiller i skibets østhjørner, formentlig af hensyn til altrene (jf. s. 2121). Tilsvarende forhold genfindes i adskillige, navnlig fynske kirker, hvoraf det også fremgår, at disse to sidealtre endnu spillede en central rolle mod middelalderens slutning.⁷⁰ Både kor og skib har haft fladt træloft.

Gavltrekanter. Kun korets østre gavltrekanter er bevaret, men blev ved opførelsen af tårnet, hvis østmur rejstes derpå, nedskåret ca. 2 m. Både bag-

mur og facade er udført af rå og kløvet kamp i uregelmæssige skifter og har stedvist i de brede fuger indsatte småsten.⁷¹ Mod korets indre markeres gavltrekanterens fodlinje af en let murafsætning i højde med en 1719-20 indsat bindbjælke bag altertavlen (jf. s. 2137, fig. 44).

Romanske tilføjelser. Ved opførelsen af skibets *vestforlængelse*, som udvendigt måler 8,1 m og har øget skibets areal med knap en tredjedel, blev kirkens oprindelige vestgavl helt fjernet (jf. s. 2108, fig. 136). At dømme ud fra vinduesformer og murteknik er udvidelsen ikke meget yngre end den oprindelige romanske bygning, og en dendrokronologisk datering til o. 1300 af en bindbjælke fra den tagkonstruktion, som bygningsafsnittet bar forud for den romanske kirkes forhøjelse (jf. s.

Fig. 14. Udsnit af kirkens sydfacade med romansk vindue i vestforlængelsen og nyere vindue i skibet (s. 2111 ff., 2134). Foto Thomas Bertelsen 2009. – *Part of the south facade of the church with Romanesque window in the western extension and later window in the nave.*

2116 ff.), må tilskrives en reparation (jf. s. 2136). Sammen med et let tilbagespring i bagmurene fastslår bindbjælken dog, at bygningsafsnittet oprindeligt var jævnhøjt med skibet og i det ydre har fremtrådt som en ubrudt forlængelse af dette.

I lighed med det ældre kor og skib er også forlængelsen opført af rå og kløvet kamp og enkelte spredte granitkvadre, som skimtes i både facade og bagmur. Indvendigt blev væggene ved opførelsen dækket af en grov, lysegrå puds, der er bevaret i forlængelsens vestre hjørner. Facaden er uden sokkel, som dog kan skjule sig under det nuværende terræn (jf. s. 2109).

Mod nord og syd har udvidelsen ét dobbeltsmiget *vindue* med rundbuestik (fig. 14). Åbningernes nærmere udførelse afsløres ikke i de kalkede og pudsede mure, og begge præges tilmed af ommuringer, hvorunder lysningerne, der måler ca. 135×62 cm, er udvidet. Muligvis har sålbænkene indvendigt flugtet med et ca. 5 cm bredt tilbagespring i syd- og nordmuren, ca. 2,2 m over det

nuværende gulv, og kan have oplyst et formodet *†*pulpitur i skibets vestende (jf. s. 2113). Som det ældre skib har forlængelsen haft fladt træloft.

Den vestre *gavltrekan*t ommuredes 1801 (jf. s. 2132), men dens nedre oprindelige del er indlej-

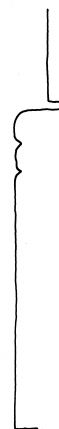

Fig. 15. Profil af sokkel på korets nordside (s. 2109). 1:10. Målt og tegnet af Thomas Bertelsen 2009. – *Profile of the plinth on the north side of the chancel.*

Fig. 16. Kirken set fra nord. Foto Thomas Bertelsen 2009. – *The church seen from the north.*

ret i den senmiddelalderlige murforhøjelse (jf. s. 2116 ff.) og er synlig i bagmuren. Som de øvrige mure er den ca. 85 cm høje gavlstump af kamp, og har et let tilbagespring ud for den oprindelige murkrone.

Fra første færd har vestforlængelsen muligvis haft et *†pulpitur*, som er blevet båret over et ca. 5 cm bredt tilbagespring i nord- og sydmuren (jf. s. 2112).⁷² Herover kan en træbygget konstruktion, der muligvis også er blevet støttet af frie stolper, have hvilet, og i lighed med murede gallerier i flere romanske tårne have tjent som herskabsstol.⁷³

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. En omfattende om- og udbygning af kirken, hvis kronologi kan følges bygningsarkæologisk og til dels dendrokronologisk, indledtes med opførelsen af et tårn øst for koret. O. 1455 blev korets og skibets mure forhøjet med et *†*øvres stokværk, som også har været at finde over den søndre korsarm, der udgør næste tilføjelse. Den usædvanlige overetage sløjfedes over kor og skib ved kirkens overhvelvning, formentlig o. 1485, hvorunder også korbuen udvidedes. O. 1495 opførtes yderligere

en korsarm mod nord; et *†*våbenhus mod søndre korsarms vestside samt en vestindgang i skibet kan ligeledes være af middelalderlig afstamning.

Tårnet blev opført, før den romanske kirke forhøjedes o. 1455 (jf. s. 2117), men ud fra en stilistisk vurdering er det ikke meget ældre. Det høje og kraftige bygningsafsnit blev rejst øst for koret og tilhører dermed det fåtal af kirketårne i Danmark, der af vidt forskellige grunde ikke blev placeret ud for skibets vestgavl (fig. 10, 13c).⁷⁴ I Bogense er den alternative placering praktisk motiveret, idet arealet ud for skibets gavl er uegnet som byggegrund som følge af den korte afstand til den stejle skrænt, der adskiller kirkegårdens vestre del fra vandet (fig. 1).

Det velbevarede bygningsafsnit, som er jævnbredt med koret, blev oprindeligt opført i tre stokværk, men forhøjedes 1760 med nyt klokkestokværk (jf. s. 2116). Planen er let rektangulær, hvorved tårnoverdelen, hvis østmur er rejst over korets romanske gavltrekant (jf. s. 2111), kunne blive kvadratisk. Murene er opført af røde teglsten i murensformat iblandet spredte mørkbrændte sten,

som endnu ses i de blanke bagmure, der er udført i polsk skifte og fuget med jævne skarprykkede fuger. De hvidkalkede facader har ingen detaljer, men i sydmuren, skjult bag trappehuset, angiver et åbent *stilladshul* i spejlet over mellemstokværkets fridør (s. 2115, fig. 18), at stilladshullerne er lukket sent og oprindeligt har indgået som en del af facadeudsmykningen, som det kendes fra adskillige andre sengotiske bygninger.⁷⁵ Også bagmurene har åbne stilladshuller foruden en række større til-murede bjælkehuller fra et udvendigt *hængestillads*, hvorfra tårnoverdelen er muret.

Tårnrummet dækkes af et krydshvælv med halvstensribber og firsidet slutsten. Ribberne, der bærer de puklede halvstenstykker kapper med sildebensmurede grater, udspringer direkte fra væggene, der med undtagelse af den østre udfyldes af en bred, halvanden sten dyb spidsbuet blanding med afslutning ca. 40 cm over det nuværende gulv (fig. 118). Hvælvet har i den søndre kappe et klokkerebshul.

Fig. 17. Dør og glug mellem kor og tårnrum, set fra øst (s. 2114). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – Door and peep-hole between the chancel and the tower-room, seen from the east.

Rummet har sandsynligvis været oplyst af ét vindue i hver af de frie sider, hvoraf der er levnet rester af det nordre og søndre. Det nordre, som er det bedst bevarede, omend blændet og forsynet med en ventilationskanal, fremstår i facade og bagmur som et ca. 110 cm bredt spidsbuet halvstensstik og har været mindst 140 cm højt. Det søndre har ganske givet været identisk, men er stærkt omdannet i nyere tid ved etableringen af en dør i tårnrummets sydside, og kun dets indvendige bueslag, som nu er spidsrundbuet, er bevaret (jf. s. 2114). Tårnrummets eksisterende østvindue er formentlig fra o. 1840 (jf. s. 2134), men da senmiddelalderlige tårnrum almindeligvis ikke har været oplyst af vinduer i nord- og sydmuren alene, er der formentlig tale om en udvidelse af et oprindeligt.⁷⁶

Den snævre og enkle dør, der gennembryder det oprindelige vindue i tårnets sydmur (fig. 19), er indvendigt forbundet med en tottrinstrappe, der udligner niveauforskellen mellem kirkens indre og det omgivende hævede terræn. Døren er etableret før 1836, hvor dens vindue udskiftedes,³⁴ men oprindeligt har der kun været adgang til tårnrummet fra koret, der i den nordre del af østgavlen fik en fladbuet, ca. 87 cm bred dør med let omdannet halvstensbred dørfals mod tårnet (fig. 17). Den indvendige adgang giver tårnrummet karakter af et sakristi, som ved et mindretal af de danske kirker ikke er opført på korets nordside, men ud for østgavlen;⁷⁷ funktionen som sakristi fremgår tidligst af en omtale 1682.³³ Ydermurenes relativt mange og store vinduer taler dog mod denne funktion som rummets eneste, og den sandsynlige bibeholdelse af korets østvindue efter tårnets rejsning (jf. s. 2109 ff.) kan antyde, at tårnrummet også har tjent til at belyse og iscenesætte en alteropsætning på den anden side af muren.⁷⁸ Tilsvarende senmiddelalderlige arrangementer ses i Sahl (Ginding Hrd., Ringkøbing Amt) og Tamdrup (DK Århus 5092).

Adgangen til de to øvre stokværk er henlagt til en *fridør* i sydmuren, som munder ud i tårnhvælvets sydvestre hvælvflomme umiddelbart under mellemstokværkets bjælkelag (fig. 18). I nyere tid er den fladbuede åbning, som er ca. 115 cm bred og bevaret i ca. 210 cm's højde, forsynet med et trin i løbet, der sandsynligvis har erstattet et æl-

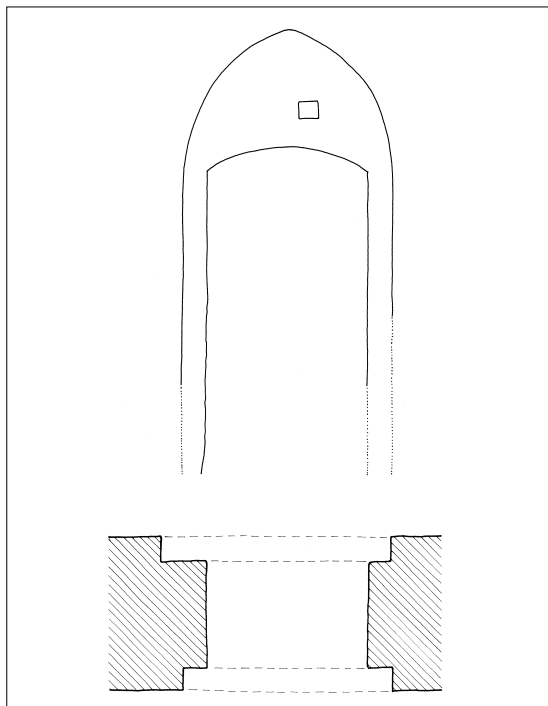

Fig. 18. Dør til mellemstokværk i tårnets sydmur (s. 2114 ff.). 1:50. Plan og opstalt af ydersiden målt og tegnet af Thomas Bertelsen 2009. – Door in the south wall of the tower, leading to the middle storey.

dre. Døren ledsages udvendigt af en halvstensfals med spidsbuet spejl, udført som halvstensstik, mens den indvendigt har en halvstensfals, som har dobbelt bredde mod vest af hensyn til åbningen af fløjen.

Den højsiddende dør har oprindeligt haft en udvendig *†fritrappel*, der 1716 havde spåntækket overdækning,³⁴ men siden er erstattet af et *trappehus* (fig. 19) med affasede hjørner. Den smalle, hvidkalkede tilbygning, som hviler på et højt betonfundament, er udført af bindingsværk og forsynet med et halvt polygont pyramidespir af fyrretræ over en profileret trægesims, der ligesom tårnets spir er tækket med tjærede spån. På sydsiden leder en granittrappe til indgangen, som sammen med et fladbuet vindue oven over udfylder hele den smalle facade. Det indre, der kun er tiltænkt en stejl stige, oplyses yderligere af et rundbuet vindue i vestmuren. Jf. fig. 38 eksisterede tilbygningen 1858 og er formentlig tilkommet i århundredets første del.

Da kun få senmiddelalderlige tårne på Fyn har en oprindelig adgang til kirkens loft,⁷⁹ har en sekundær fladbuet åbning af gule normalsten, som forbinder hulrummet under mellemstokværket med korloftet, næppe haft en forgænger. Åbningen, der måler ca. 135×58 cm, er muligvis etableret 1894, hvor der ønskedes en udgang til loftet.⁵⁵

Mellemstokværkets sekundære bjælkelag er af fyrretræ, men hviler i oprindelige bjælkehuller i bagmurene, som i hele tårnets højde er uden afsætninger. Stokværket oplyses i hver friside af en ufalset glug med fladbuet halvstensstik, ca. 60×45 cm, i en indvendig fladbuet niche. I forhold til facadens spejlingsakse er den østre placeret påfaldende langt mod syd (jf. fig. 10).

Det oprindelige klokkestokværk, der efter forhøjelsen af tårnet (jf. s. 2116) tjener som et øvre mellemstokværk, hviler primært over svære egebjælker, som helt eller delvist stammer fra repara-

Fig. 19. Tårnets trappehus, set fra sydøst (s. 2115). Foto Thomas Bertelsen 2009. – The tower staircase, seen from the south-east.

tioner i 1600- og 1700-tallet (jf. s. 2137). Dette bjælkelag, der også tæller enkelte af fyr, er dog anlagt i og ud for oprindelige bjælkehuller. Hver mur har to store glamhuller med fladbuet halvstensstik, ca. 160×85 cm, som både ind- og udvendigt ledsages af en halvstensfals og i nyere tid er forkortet med skrånende vingeteglstækkede sålbænke.

Tilføjjelsen af det nye klokkestokværk skal utvivl- somt ses i lyset af, at det middelalderlige tårn efter etableringen af den romanske kirkes Tøvre stokværk, har virket undersætsigt (fig. 13c-d). Ifølge jernankre på sydfacaden etableredes klokkestokværket 1760, hvilket er i overensstemmelse med dets enkle barokarkitektur (fig. 10). Murene, der er jævnbrede med de middelalderlige, er af røde og gule teglsten, ca. 25×12,5×6 cm, lagt i kryds-

skifte og bæres af svære fyrretræsbjælker, der ligeledes er anvendt i en kraftig øst-vestgående stolperække i stokværkets indre, hvori klokkerne er ophængt. I lighed med det ældre klokkestokværk har hver mur to glamhuller, ca. 140×93 cm, med fladrundbuet halvstensstik og gennemløbende vanger, der med undtagelse af det vestre ledsages udvendigt af en let forhøjet indramning med markerede hjørner, buevederlag og slutsten, som tidligere har stået gul (jf. s. 2138).

Glamhullerne flankeres på hver facade af to murankre med undtagelse af sydfacadens, hvor fire murankre danner »1760«. En fornyelse af ankrene er løbende udført, bl.a. 1845, 1848 og 1879.³⁴

Som flertallet af Danmarks øvrige senmiddelalderlige kirketårne opførtes tårnet formentlig med sadeltag, men bar allerede 1604 et spir, der fungerede som et vigtigt sømærke.¹⁵ 1755 var spiret ottekantet³² som det nuværende, der trods mange reparationer formentlig er samtidig med stokværksforhøjelsen. Den overordentlig høje og slanke konstruktion, som hviler over en profileret trægesims, er udført af kraftigt fyrretømmer uden en central kongestolpe.

Regnskaberne omtaler adskillige reparationer af det nuværende og ældre spir, som allerede 1680 repareredes af Jep tømmermand med deler fra Bang i Middelfart samt en 16 alen lang bjælke.³³ En større reparation af den nuværende konstruktion udførtes 1834, hvortil der anvendtes 50 rdlr. til arbejds løn og 37 rdlr. til materialer, og igen 1843 betaltes 50 rdlr. for arbejdet og 29 rdlr., 4 mark og 4 sk. for materialer i forbindelse med udbedringer af spiret.³³

Forhøjelse af kor og skib. Ifølge dendrokronologiske undersøgelser forhøjedes hele den romanske kirke og vestforlængelsen o. 1455 med et Tøvre stokværk (jf. s. 2136 ff.), hvis nymurede vestre gavltrekan- muligvis blev forsynet med et Tmesseklokkespir (jf. s. 2137, fig. 13d). Den rummelige overetage anlagdes direkte over bindbjælkerne i den romanske kirkes tagkonstruktion, der bibeholdtes som gulv, mens murene forhøjedes (fig. 20). Først da etagen nedlagdes ved korets og skibets hvælving, formentlig o. 1485, blev bindbjælkerne nedtaget, og de oversavede ender fra en af bjælkerne iagttages derfor i vestforlængelsens bagmure (fig. 22).

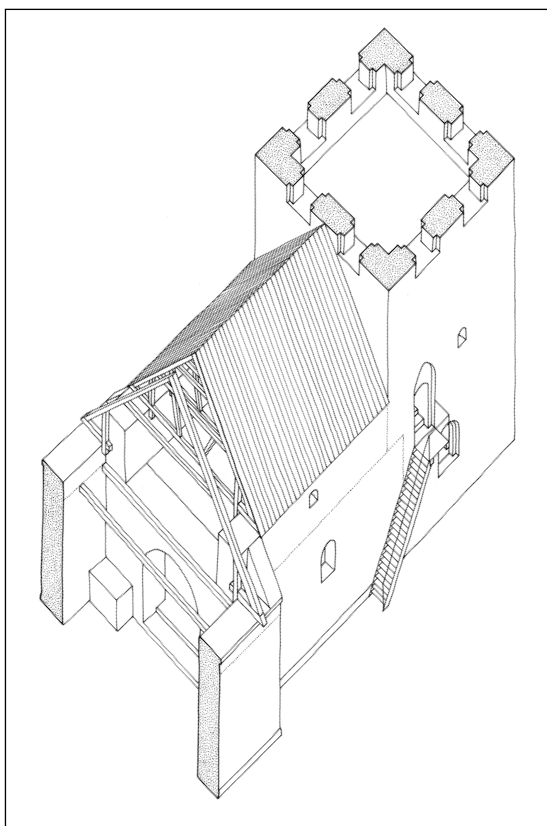

Fig. 20. Aksonometrisk principtegning af den romanske kirkes Tøvre stokværk fra o. 1455 ved sammenstødet mellem kor og skib (s. 2116 ff.). 1:300. Tegnet af Thomas Bertelsen 2009. – Axonometric drawing of the Tupper floor of the Romanesque church from c. 1455, at the junction between the chancel and the nave.

Fig. 21. Korets sydfacade, set fra sydøst. Foto Thomas Bertelsen 2009. – *South facade of the chancel, seen from the south-east.*

Mod syd har den indmurede bjælkeende bibeholdt sin spærstiver, hvilket antyder, at murforhøjelsen udførtes direkte oven på den ældre tagkonstruktion. Fremgangsmåden er bemærkelsesværdig, men skal formentlig ses som et ønske om at bevare bygningen under tag så længe som muligt under ombygningen. Ved blot at nedtage den nedre del af tagbeklædningen, som nødvendigvis måtte fjernes, for at forhøjelsen kunne opmures, kunne kirkens indre uhindret benyttes helt frem til murforhøjelsens afslutning. Først herefter blev den gamle tagkonstruktion nedtaget, og ifølge dendrokronologiske undersøgelser er den over skib og vestforlængelse formentlig genanvendt over det nye øvre stokværk (jf. s. 2136).

Murforhøjelsen, hvis falsgesims formentlig opsattes 1801 (jf. s. 2132), står blank mod kirkeloftet, hvor den er udført i polsk skifte af røde teglsten i

munkestensformat, fuget med skarprykkede profiler. Over koret er de nyopførte langmure tydeligvis opmuret mod tårnets eksisterende østmur, mens de i overgangen mellem kor og skib er ført ubrudt forbi triumfmuren, som ikke blev forhøjet, men i stedet fik nedskåret gavltrekanten (fig. 23). Det øvre stokværk har derved dannet ét stort rum, men mens dets ydermure over koret førtes op i ca. 2 m's højde, blev de over skibet kun rejst i ca. 75 cm's højde, således at overetagen herover blot udformedes som et styrtrumsloft. Herved kunne de to bygningsafsnits nye tagkonstruktion samles under ét tag med fælles kip og give indtryk af, at kirken var et udelt langhus i lighed med tidens ideal.⁸⁰

Over koret får hver af stokværkets langmure under murkronen én ufalset glug, hvis lysning mod nord måler ca. 35×25 cm og mod syd ca.

Fig. 22. Overskåret bindbjælke med spærstiver i vestforlængelsens sydmur (s. 2116 ff.). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Severed tie-beam with rafter-support post in the south wall of the western extension.*

52×40 cm (fig. 21, 117). De to snævre åbninger, som mod nord er retkantede og mod syd dækkes af et fladbuet halvstensstik, er delvist dækket af hvælvet skjoldbuer, hvorved det ikke kan udelukkes, at der også over skib og vestforlængelse har været glugger.

Senmiddelalderlige forhøjelser af romanske kirker er ikke ukendte herhjemme, men almindeligvis er de udført i tilknytning til hvælvslagningen og har blot skullet sikre, at de enkelte fag blev placeret i en acceptabel højde. Denne fremgangsmåde er endda især udbredt på Fyn, hvor romanske kirker generelt er meget lavstammede, eksempelvis Balslev (Vends Hrd.), men i Bogense viser de af hvælvet delvist skjulte glugger over koret, at hvælv og murforhøjelse tilhører to separate byggetiltag.

Den rummelige overetage savner i høj grad direkte hjemlige paralleller, ligesom også dens funktion er uklar. I Lille Heddinge (DK *Præstø* 454-58) og Ørslev (DK *Sorø* 896-98) er kirken undtagelsesvist opført med en overetage, men begge er romanske og samtidige med den øvrige bygning. Her kan overetagerne opfattes som magasiner, der har erstattet selvstændige kirkelader, og en tilsvarende tolkning er mulig for det øvre

stokværk i Bogense. Fra en lang række danske kirker, eksempelvis Lomborg (DK *Ringkøbing* 735), Grimstrup og Vester Nykirke (DK *Ribe* 1685, 1721) vides kirkeloftet at have tjent som kornmagasin langt op i nyere tid, og i senmiddelalderen kan magasinfunktionen også knyttes til enkelte kirketårne.⁸¹ De snævre glugger over koret kan derved opfattes som ventilationsåbninger, mens en hejseluge, der er en forudsætning for, at stokværket kan fungere som magasin, kan have været placeret i vestforlængelsens omsatte gavltrekan (jf. s. 2132) eller i en kvist på kirkens langside.

Det øvre stokværk over Bogense Skt. Nikolaj kan have tjent som kirkens eget magasin, men det skal påpeges, at loftsmagasinerne over en række større bykirker i Østersøområdet er indrettet og anvendt af tyske købmænd til handelsvarer.⁸² Det kan således ikke udelukkes, at brugsretten til det store loftsrum i Bogense skal søges uden for kirken.

Søndre korsarm, 'karlekapellet',⁸³ der støder mod den østligste del af skibets sydfacade, kan fastslås at være opført efter indretningen af den romanske kirkes øvre stokværk o. 1455, men før kirkens overhvælvning, formentlig o. 1485 (fig. 13e, 26, jf.

s. 2120). Den rummelige tilbygning, hvis sidemure ikke har forbandt med sydmuren i skibets \dagger øvre stokværk, er udlagt over en påfaldende skæv plan, som medfører, at den østre mur er betydelig længere end den vestre, hvis nedre del tilmed er omsat ved våbenhusets opførelse 1857 (jf. s. 2129 ff.).

Facaderne synes under de tykke hvide kalklag alene udført af røde teglsten i munkestensformat, der fra loftet ses fuget med skarprykkede profiler i den ligeledes teglsatte gavltrekants blanke bagmur. Skiftegangen heri er dels munkeskifte, dels polsk skifte, som suppleres med enkelte rene binderskifter. Tre bomhuller lukket med teglsten i munkestensformat stammer fra et *hængestillads* (fig. 24). I mindre grad indgår tegl også i bagmuren, som primært er sat af kamp. Mod øst danner muren her et ca. 44 cm højt og ca. 13 cm bredt tilbagespring, hvorpå en gravsten (nr. 8) er opstillet (jf. s. 2188).

Rummet blev forbundet med skibet ved en dobbeltarkade, der i sin nuværende form dog hovedsageligt stammer fra overhvælvningen af skibet, hvor åbningerne blev ændret og fripillen flyttet (jf. s. 2121 ff.). Af de oprindelige arkader, der modsat de nuværende formentlig har været jævnbrede, er blot bevaret den side af deres bueslag, som slutter sig til korsarmens ydermure. Det fremgår heraf, at bueslagene indvendigt har været ledsaget af en halvstensfals og sandsynligvis dannet spidsbuer (fig. 25).

Fra loftet ses i korsarmens sydmur to spidsbuede hvælvforlæg, som angiver, at bygningsafsnittet var tiltænkt hvælv, der imidlertid først indsattes i renæssancen (jf. s. 2128 ff., fig. 24, 33). Herunder kan yderligere forlæg i øst- og vestmuren være skjult. Indtil da stod bygningsafsnittet med træloft, og en stor fladbuet åbning i den bevarede øvre del af vestmuren angiver, at det i lighed med den romanske kirke indrettedes med et \dagger øvre stokværk (jf. s. 2116 ff.). Den stærkt forstyrrede åbning, der fra våbenhusets loft kan iagttages på den oprindelige facade, hvor den er udmuret med gule teglsten i normalformat, har været ca. 90 cm bred, mindst 90 cm høj og ufalset. I modsætning til de snævre glugger over koret kan den opfattes som en regulær hejseluge og understøtter det øvre stokværks funktion som magasin (jf. s. 2118). Som i pakhuse har den givetvis siddet lavt over

bjælkelaget, der ikke kan placeres, men formentlig har stemt nogenlunde overens med bjælkelaget i skibets øvre stokværk, idet dettes sydmur er nedbrudt ud for korsarmen, således at de to bygningsafsnits overetager har været forbundet.

I sydgavlen har korsarmen spor efter to vinduer, der i facaden erkendes som spidsbuede halvstensstik over to vinduesudvidelser fra o. 1840 (jf. s. 2134). En snæver rektantet dør i den ommurede vestmur stammer fra opførelsen af våbenhuset 1857 (jf. s. 2129 ff.) og har afløst en ældre dør som etableredes 1854.³⁴ Muligvis var der da blot tale om en udvidelse eller genåbning af en endnu ældre, muligvis oprindelig indgang, idet der 1688 bekostedes et nyt hængsel til en dør i karlekapellet,³³ hvis øvrige ydermure er uden spor efter indgange.

Den frie østre langmur har en todelt falsgesims, der danner afsæt for de nederste af gavltrekantens femten velbevarede, hulteglstækkede kamtakker (fig. 26, 121). Blændingsdekorationen, der som almindeligt for fynsk sengotik har en høj detaljeringsgrad, er opbygget over syv højblændinger

Fig. 23. Murforhøjelsen af den romanske kirke i sammenstødet mellem kor og nordre korsarm, set fra sydvest (s. 2116 ff.). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Heightening of the wall of the Romanesque church at the junction between the chancel and the north transept, seen from the south-west.*

Fig. 24. Ubenyttet hvælvforlæg på indersiden af søndre korsarms gavl, set fra nordvest i loftsrummet (s. 2119). Foto Arnold Mikkelsen 2009. – *Unused preparation for vaulting on the inner side of the gable of the south transept, seen from the north-west loft area.*

med uregelmæssige tvillingerundbuer, der hver støttes af en binderkonsol. Som typisk for landsdelen følger blændinger og kamtakker ikke samme rytme, og en frise af rektangulære felter, som over

Fig. 25. Bueslaget i søndre korsarms vestlige arkade set fra syd (s. 2119, 2121 ff.). Foto Thomas Bertelsen 2009. – *Arch in the west arcade of the south transept, seen from the south.*

to savskifter markerer gavlfoden, er ligeledes et særligt regionalt karakteristikum, der eksempelvis genfindes i Odense Vor Frue (s. 1063). Dette gælder også rækken af småblændinger, som udfylder de enkelte kamtakker; her cirkulære og rektangulære blændinger, korte båndblændinger samt savskifter foruden to mindre spidsbueblændinger. Den iøjnefaldende dekorationsform genkendes i adskillige nordfynske kirker og har navnlig fornemme repræsentanter i Rønninge (Åsum Hrd.) og Skamby (Skam Hrd.), hvis velbevarede gavldekorationer ses på henholdsvis skibets østgavl og tårn.

I korsarmsblændingen er indsat flere murankre, hvoraf fire angiver »1720«, der formentlig henviser til en istandsættelse (jf. s. 2132).⁸⁴

Hvælvslagning. Den romanske kirkes rummelige Tøvre stokværk fik en kort levetid, da det sløjfedes af korets og skibets hvælv, der formentlig blev indsat o. 1485, hvor det store korbuekrucifiks erhvervedes, og kirkerummet kan have gennemgået

en større modernisering (jf. s. 2155). Hvælvene placeredes da så højt, at de strakte sig op over bindbjælkerne i den ældre tagkonstruktion, som efter stokværksforhøjelsen bibeholdtes som overetagens gulv (jf. s. 2116). Bindbjælkerne måtte følgelig fjernes, og samtidig blev korets tagkonstruktion tilpasset de højsiddende hvælvkapper (jf. s. 2136).

Skibet og vestforlængelsen dækkes af fem identiske krydshvælv, som hviler på vægpiller med tredobbelte halvstensfals mod langmurene og dobbeltfals i vesthjørnerne (fig. 27). Det østligste hvælv udspringer direkte fra et forlæg i triumfmuren, der ommuredes samtidig hermed, hvilket formentlig skyldes, at hjørnepiller her ville forstyrre sidealterbordene (jf. s. 2116 ff.). Mod loftsrummet ses hvælvkonstruktionen udført af røde

og mørkbrændte teglsten af munkestensformat, som på de vestligste hjørnepiller dækkes af en oprindelig grålig og grovkornet puds. Af hensyn til skibets eksisterende stolestader er det østligste pillepar let behugget mod øst.

I skibet er de enkelte hvælvfag af let uens bredde, hvilket må tillægges, at vægpillerne placeredes under hensyn til nord- og syddøren. Derved måtte bredden på det midterste fag øges lidt i forhold til de øvrige, men denne tilpasning til den eksisterende kirkes åbninger er ikke konsekvent. Den forkrøblede udformning af dobbeltarkaden til søndre korsarm (jf. s. 2119) angiver, at en oprindelig dobbeltarkade med jævnbrede åbninger blev tilpasset hvælvpillernes rytme ved skibets overhvælvning. Dette nødvendiggjorde, at den

Fig. 26. Søndre korsarm og våbenhus, set fra syd (s. 2118 ff., 2129 ff.). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *South transept and porch, seen from the south.*

Fig. 27. Indre, set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2009. – *Interior, looking east.*

vestre åbning, som forblev spidsbuet, måtte gøres mindre end den østre, der nu er rundbuet, hvorved en ny firsidet fripille tillige måtte opføres.

De puklede halvstenskipper i skibet er udført med sildebensmurede grater og har i vestfagets østskappe et rebshul, som antageligt stammer fra et \dagger messeklokkespir (jf. s. 2137). Kapperne hvi-

ler mod ydermurene på skjoldbuer, hvis bredde, på grund af bagmurenes ujævne forløb, veksler fra en til to sten. Deres bueslag har toppunkt ca. 40 cm over den oprindelige murkrone og danner spidsbuer ligesom de én sten brede gjordbuer, der mod begge sider ledsages af en halvstensfals. Dette træk er særlig udbredt på Fyn, Århussegnen

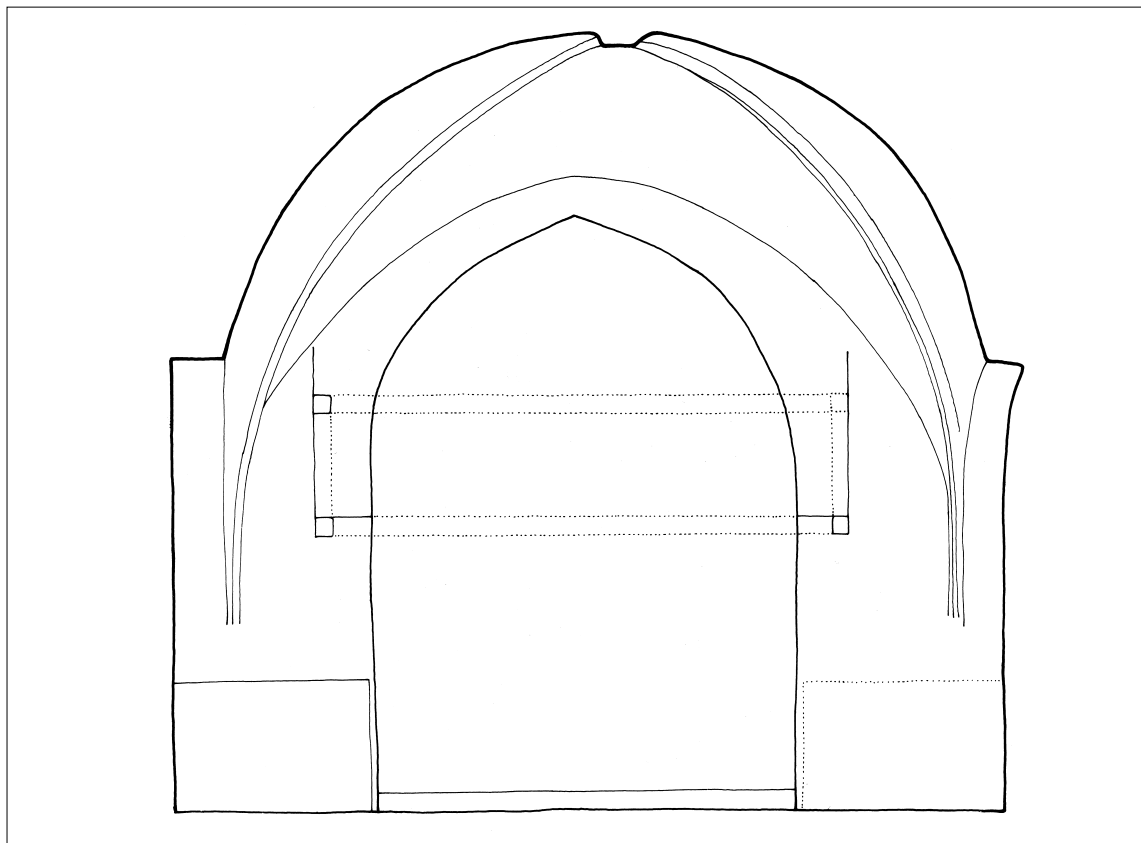

Fig. 28. Tværsnit 1:150 gennem skibet set mod øst. Triumfmuren med rekonstrueret \dagger lektorium (s. 2123 ff.). Målt af Thomas Hillerup 2009, suppleret og tegnet af Thomas Bertelsen 2009. – *Cross-section through the nave looking east. Chancel arch with reconstructed \dagger gallery.*

og Djursland, som på flere punkter bekender sig til samme arkitektoniske idealer.⁸⁵ Falsene er i en glidende bevægelse elegant ført ned i den yderste fals på de kragbåndsløse vægpiller ligesom halvstensribberne, der i overgangen til pillernes næstyderste fals blot afbrydes af ribbeenden, der er udformet som en spidsstillet trekant. De tre vestligste hvælvfag har overribber af fladelagte løbere i forlængelse af hinanden, som på de to vestligste fag afbrydes af rulstillede trinsten.

Trods flere forskelle mellem hvælvene i kor og skib er de sandsynligvis samtidige, idet også korhvælvet har kappen mod triumfmuren anlagt i et vægførlæg. Det enlige krydshvælv hviler over fire dobbeltfalsede hjørnepiller uden kragbånd, som mod langmure og gavl er forbundet med spidsbuede skjoldbuer, der ledsages af en halv sten bred og kun ganske svagt fremspringende fals (fig. 41).

Denne detalje følger også underkanten af den vestre hvælvkappe og har som de falsede gjordbuer ganske stor udbredelse på netop Fyn, eksempelvis Hårlev (Skovby Hrd.) (jf. s. 2122). De puklede halvstenskapper har sildebensmurede grater og bæres af halvstensribber, som øverst samles om en firsidet slutsten.

Samtidig med den romanske kirkes overhvælvning er triumfmuren ombygget i røde teglsten i munkestensformat iblandet spredte mørkbrændte bindere. Selve *korbu*en er formentlig gjort bredere og forsynet med et ufalset spidsbuet halvandenstenskik, der fra loftet blot fremstår som en bred gjordbue.

Mod kirkerummet danner den omsatte del af triumfmuren ud for bueslagets vederlag et ca. 50 cm bredt og ca. 15 cm dybt tilbagespring i forhold til den romanske kampestenmur (fig. 27).

Den iøjnefaldende murafsætning, der i kraft af den romanske murs lette tilspidsning i højden udlignes ca. 4 m over skibets gulv, må ses i relation til, at der samtidig med murens ombygning etableredes et tømret *†lektorium* på tværs af korbuen (fig. 28). Eksistensen af et lektorium angives yderligere ved, at den omsatte del af triumfmuren fik indmuret en række tværgående egebjælker, hvis afsavede ender er synlige fra kor og skib (fig. 29-30, 119). Ca. 2,5 m over gulvet er hver af korhvælvets to vestligste hjørnepiller således gennembrudt af en bjælke, ca. 18-20×22 cm, som mod nord også ses på triumfmurens vestside, hvor den udmunder ved murafsætningens nedre hjørne. Den søndre bjælke konstateredes 1987 at have et tilsvarende forløb. Sammen har de to bjælker formentlig båret lektoriets gulv, som mod skibet har flugtet med den iøjnefaldende vand-

rette murafsætning. Denne har således ikke været synlig, og sandsynligvis skal den blot ses som en opretning af muren. Endnu en indmuret bjælke, hvis afsavede ende ses fra skibet ca. 1 m over den netop omtalte bjælkeende nord for korbuen, kan have båret lektoriets overdel.

Nordre korsarm, 'kvindekapellet',⁸⁶ er anlagt som pendant til den søndre korsarm, hvorved kirken fik form som en korskirke (fig. 13f, 31). Dendrokronologisk dateres bygningsafsnittet til o. 1495, hvilket er i overensstemmelse med opførelsestidspunktet for de øvrige nordfynske byggerier, som kan tilskrives Skovby-mesteren (jf. s. 2126, 2137).

Murene er udført af røde og spredte mørkbrændte teglsten i munkestensformat lagt i munkeskifte, som i gavltrekantens blanke inderside står fuget med jævne skarprykkede profiler. I facaden, som dækkes af tyk hvidtekalk, brydes tegl-

Fig. 29-30. Korets sydvestre (tv.) og nordvestre hvælpille med overskåret bjælke fra *†lektorium* (s. 2123). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *The south-west (left) and north-west vaulting pillar of the chancel, with severed beam from the †gallery.*

Fig. 31. Nordre korsarm, set fra nordøst (s. 2124). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *North transept, seen from the north-east.*

murværket dog af enkelte isprængte kampesten. Mod rummet danner øst- og nordmuren en ca. 65 cm høj og ca. 18 cm bred rektantet afsætning, der muligvis også har strakt sig mod vest, hvor den kan være fjernet ved opstillingen af gravsten (fig. 32).

Korsarmen er sluttet til skibet ved en bred dobbeltarkade, som trods åbningernes påfaldende uens udformning synes oprindelig. Mens den vestre arkade er spidsbuet, er den bredere og højere østre rundbuet, hvilket må tillægges en tilpasning

til skibets to østligste hvælvfag, hvorigennem arkaderne er ført. Mod skibet er åbningerne rektantede, mens de mod korsarmen ledsages af en halvstensfals, som er delvist borthugget på den firsidede midterpilles østside ligesom på den tilstødende hvælvpille (jf. s. 2121).

Rummet dækkes af to hvælv, som mod vest har fire og mod øst seks halvstensribber. De puklede halvstenskapper har sildebensmurede grater og hviler over vægforlæg, hvorfra ribberne også udspringer.

Gjordbuen, der har adskilt korsarmens to hvælvfag, er 1840 forstærket med en kraftig påmuring, som fra rummets nord- og sydvæg udspringer fra en svær vægpille (fig. 32).³⁴ Forstærkningen, der suppleredes med en udvendig pille midt for bygningsafsnittets nordgavl, var resultatet af årtiers forgæves kamp for at redde hvælv og korsarm, der var truet af sammenstyrtning. 1819 var gjordbuen svag, og det foresloges, at den understøttedes eller fastgjordes i en bjælke, der blev lagt over det nedre hanebånd i tagkonstruktionen. Til det sidste forslag udarbejdedes en principtegning (fig. 35), men på trods af at denne løsning, som ikke hindrede udsynet til prædikestolen, blev anbefalet, realiseredes den ikke.⁵¹ I stedet blev gjordbuen understøttet af en rund pille, som 1832 blev erstattet af en ny efter overvejelser om at nedrive korsarmen.⁵¹ Denne pille kunne imidlertid heller ikke sikre hvælvets stabilitet og tjente højst frem til etableringen af gjordbuens eksisterende og funktionsdygtige forstærkning.

Tilbygningens to sekundære nordvinduer (jf. s. 2134) har antageligt slettet de oprindelige lyskilder, men et østvindue, som 1874 blev blændet ved opførelsen af kapellet langs murens yderside (jf. s. 2131), ses endnu i bagmur og facade. Den højtsiddende åbning, der er lukket med gule teglsten i normalformat, måler ind- og udvendigt ca. 135×115 cm og afsluttes med et fladbuet halvstensstik.

I nordmuren kan yderligere have været en dør, der i den glatpudsede væg nord for vinduet antydes ved en revne, som kan repræsentere en indgangs sydvang.

Gavltrekanter er indrammet af 21 velbevarede hulstensbehængte kamtakker, som rejser sig fra flankemurenes falsgesims. Den smykkes af en kompliceret, etagedelt dekoration af blændinger på blot en kvart stens dybde, der er en fornem eksponent for fynsk sengotik (fig. 31, 120). Kompositionen udspringer over gavlfoden fra to vandrette savskifter og udgøres nederst af otte jævnhøje fladbueblændinger, som krones af en båndblænding. Denne vandrette deling danner overgang til dekorationens anden etage, der dannes af endnu to fladbuede blændinger flankeret af to rudestillede trappeblændinger. Fladbueblændingerne adskilles

af den nedre arm på et stort hammerkors, der udfylder hele gavlens øvre del, og hvis tværarmer markerer overgangen til dekorationens tredje etage; denne har to kvartcirkelblændinger centreret på hver side af korsets øvre arm.

Den karakteristiske dekoration, der brydes af seks nyere murankre, har flere paralleller på Nordfyn, hvor nærtbeslægtede udsmykninger kan iagttages på kirketårnene i Hjadstrup (Lunde Hrd.), Hårslev og Skovby (Skovby Hrd.). Som i Bogenense er også disse gavlblændinger opbygget over et centralt placeret hammerkors og gør desuden brug af trappeblændinger og jævnhøje højblændinger med fladbue- eller spidsbuestik. I de tre tårnblændinger er desuden indarbejdet to store fladbuede glugger, der er et hyppigt indslag i Fyns senmiddelalderlige tårnbyggeri.

Trods mindre variationer imellem de fire nævnte blændingsdekorationer skal deres nært beslægtede og komplicerede mønstre meget vel tilskrives samme mester, Skovby-mesteren, der også på anden vis har sat markant arkitektonisk aftryk på det nordfynske tårnbyggeri i 1400-tallets sidste årtier.⁸⁷

Et *†våbenhus* med samme placering som det nuværende nævnes 1682 og kan meget vel være af middelalderlig afstamning (fig. 13f).³³ Af selve tilbygningen er kun levnet et tagspor, som fra loftet over det nuværende våbenhus ses på skibets sydfacade. Herudfra kan fastslås, at det som dets afløser har haft et halvtag i forlængelse af den søndre korsarms vestre tagflade, svarende til senmiddelalderlige våbenhuse ved flere andre fynske kirker, eksempelvis Kerte (Båg Hrd.) og Odense Vor Frue (s. 1069).⁸⁸

Det ældre våbenhus nævnes hyppigt i regnskaberne i forbindelse med reparationer. 1718 var det i dårlig stand,³⁴ og det blev 1857 nedrevet og erstattet af et nyt med tilsvarende placering (jf. s. 2129 ff.).

Fra samme periode stammer antagelig også en *vestindgang* i skibets vestforlængelse. Døren, der ikke markerer sig i den nuværende facade (jf. s. 2127), ses i bagmuren som en fladbuet niche af røde teglsten i munkestensformat, ca. 211×143 cm, som mod syd har spor efter en fals, der formentlig er borthugget mod nord og langs bueslaget.

At døren tilhører middelalderens sidste del skal ses i lyset af, at netop vestindgange da fik stor

Fig. 32. Nordre korsarms indre, set fra sydøst (s. 2124). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Interior of the north transept, seen from the south-east.*

udbredelse på Fyn, hvor de navnlig blev placeret i tårnene. Deres funktion er ikke entydig, men formentlig skal de ofte fornemt udformede indgange ses i relation til en stærk regional tradition for store liturgiske processjoner.⁸⁹

Dørens løb er formet som en skrånende rampe, der udligner højdeforskellen mellem kirkens indre og dets højere liggende omgivende terræn. 1772 var den blændet og forsynet med en trækrude,³⁴ og genåbningen er formentlig først

etableret i 1900-tallets begyndelse, hvor døren udvendigt blev indrammet af et rektantet portal-lignende fremspring, tækket med vingetegl (fig. 9).

KIRKEN EFTER REFORMATIONEN

I renæssancen overhøvedes søndre korsarm med to *grathvælv*, hvorved det Tøvre stokværk blev sløjfet. Hvælvfagene er af røde teglsten i munkestensformat og udført med så fladspændte kapper, at deres overside fremstår som fladbuede

tøndehvælv, lagt vinkelret på hinanden (fig. 33, 34). Mod rummet er hvælvgraterne således også kun svagt vinklede og derfor fremhævet i puds. På grund af tilbygningens skæve grundplan er fagene af synlig uens størrelse og let trapezformede.

Da man til de fladspændte hvælv ikke har kunnet anvende murenes oprindelige, ubenyttede hvælvforlæg (jf. s. 2119), er de opmuret over indvendige murpiller, som i korsarmens hjørner og mod arkadepillens sydside er enkeltfalsat og mod syd-murens inderside rektantet. En pille i rummets nordvestre hjørne er formentlig fjernet 1857 ved

Fig. 33. Søndre korsarms indre, set fra nordøst (s. 2118). Foto Arnold Mikkelsen 2009.
– Interior of the south transept, seen from the north-east.

Fig. 34. Oversiden af søndre korsarms hvælv, set fra nordøst (s. 2128). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Upper side of the vaulting in the south transept, seen from the north-east.*

ommuringen af korsarmens vestmur, som her fik en dør til våbenhuset (jf. s. 2129).

1604 blev triumfvæggen syd for korbuen gennembrudt af en højtstående *opgang til prædikestolen*, som samtidig blev opsat (jf. s. 2159 ff., fig. 27, 67). Det skrånende løb i murlivet, der dækkes af et tøndehvælv og er forsynet med en nyere egetræstrappe, har indgang vestligst i korets sydmur, hvor den snævre retkantede åbning i nyere tid er ommuret med teglsten i normalformat og afdækket med en fyrrebjælke (fig. 29). Den rundbuede åbning mod skibet synes derimod oprindelig. Opgangen blev ved prædikestolens flytning 1797 tilmuret mod både kor og skib, men genåbnedes ved stolens tilbagekomst 1994 (jf. s. 2162).

Partier af løbets sydmur synes under den tykke hvidtekalk udført i polsk skifte, hvorved opgangen kan have rod i en ældre opgang, som er etableret samtidig med triumfmurens ommuring (jf. s. 2123). Dens nærmere udformning kan ikke

fastslås, men muligvis har den ledt til det tømrede *†*lektorium, som etableredes i den nyomsatte korbue. Mulige paralleller ses i de to djurslandske langhuse i Nødager og Ålsø (Djurs Sønder Hrd.), der har en udsparet opgang i sydmuren til en muret prædikestol, og som begge har klare arkitektoniske referencer til Fyn.⁹⁰

Foruden den indvendige indgang har opgangen også haft en udvendig dør, ca. 170×110 cm, som på den vestre del af korets sydfacade ses som en fladbuet niche (fig. 21). Åbningen, hvis lave højde må tillægges en hævnning af kirkens omliggende terræn, er næppe oprindelig, men muligvis brudt endnu i renæssancen.

1857 opførtes et *våbenhus* mod vestsiden af søndre korsarm som erstatning for et ældre formodentligt middelalderligt *†*våbenhus (jf. s. 2126, fig. 26). I den forbindelse blev den nedre del af korsarmens vestmur ommuret fra grunden (jf. s. 2119).³⁴ Den øvre del af muren, der kan iagttages

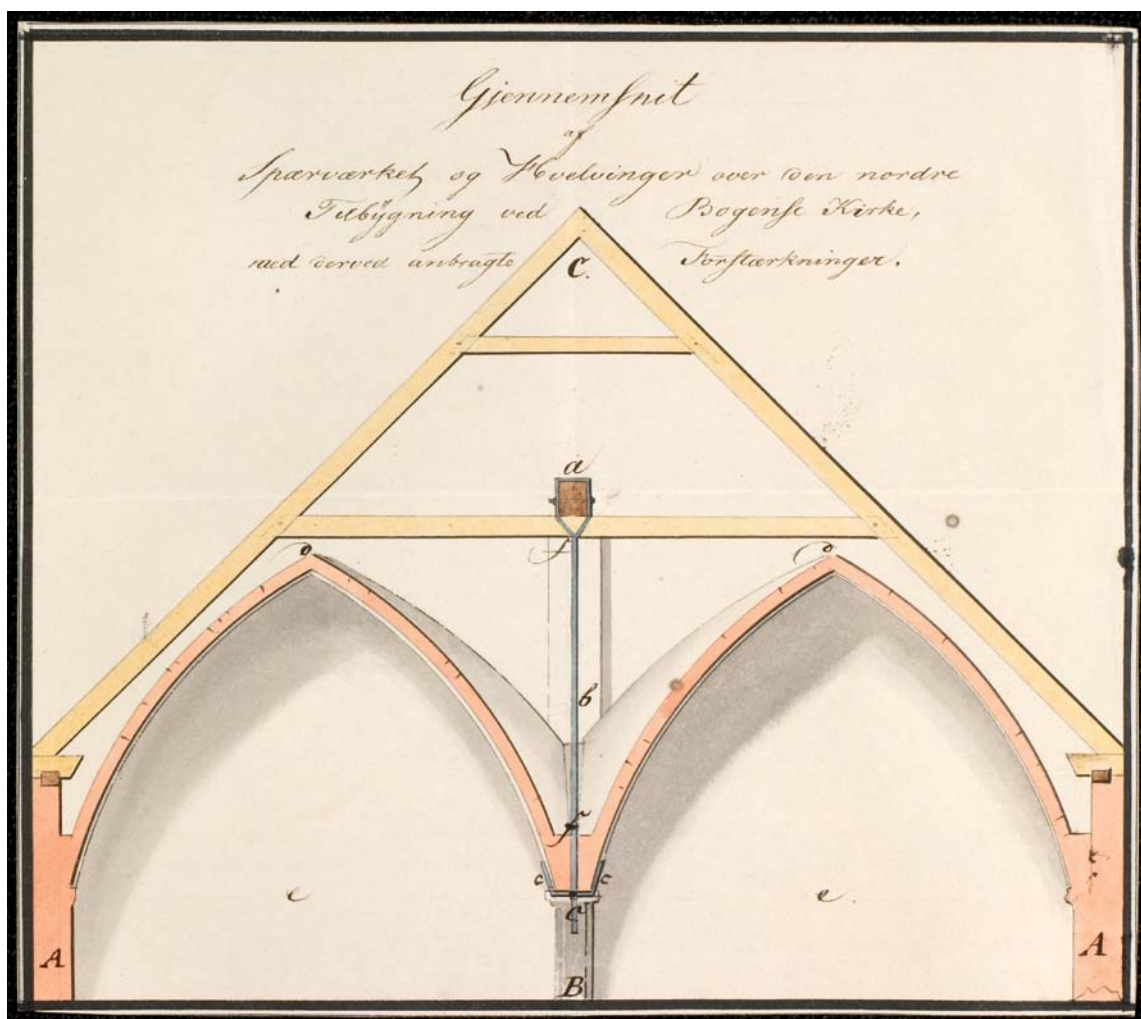

Fig. 35. Principtegning af tagkonstruktionen i nordre korsarm, med forslag til støtteanordning af tilbygningens hvelv (s. 2126). Landsarkivet for Fyn 1819. – Construction drawing of the roof structure of the north transept, with proposal for arrangement of support for the vault of the extension.

fra loftsrummet, blev under arbejdet holdt af en svær bjælke, som i korsarmens indre ses under hvelvet (fig. 33).

Den beskedne bygning, der muligvis genanvender forgængerens fundament, er af små gule teglsten i binderskifte, ca. 22×11×4 cm, som både ind- og udvendigt dækkes af glat hvidkalket cementpuds. I det indre danner det pudsede loft en hulkel mod væggene, som mod øst- og vestmuren ledsages af en ca. 44 cm høj og ca. 16 cm bred afsats.

Tilbygningen oplyses fra vest af et fladbuet, let dobbeltsmiget vindue og har mod syd en bred,

dobbeltfalsset og fladbuet dør, som via en indvendig granittrappe leder ned til det indre. Den brede rektantede, let smigede dør til skibet er etableret på samme tid ligesom en snæver, ligeledes rektantet dør i korsarmens ommurede vestmur.

Taget er udført som et halvtag i forlængelse af korsarmens vestre tagflade, svarende til forgængerens, der dog var placeret ca. 50 cm lavere (jf. s. 2126). Dette har dog ikke hindret tilføjelsen af en trekantgavl på sydgavlen med ni lave vingeteglstækkede kamtakker over tre rundbuede højblændinger. Nederst i midterblændingen er med smedejernstal anført »1857«.

Et smalt *kapel* med støbt fyrkælder og hvidmalede facader blev 1874 opført langs ydersiden af den nordre korsarms østmur (fig. 36).⁵⁵ Tilbygningen, som er af gule teglsten i normalformat, lagt i krydsskifte, fik halvtag i forlængelse af korsarmens østre tagflade men udvidedes 1934 med et større kapel (arkitekt Knud Lehn Petersen, Odense), der anlagdes som en tværbygning med sadeltag (fig. 10). Tilføjelsen, der i materialer, teknik og murbehandling svarer til tilbygningens ældre del, har mod øst en falsat fladbuget dobbeltdør under tre højblændinger med trappestik, som udfylder den kamløse gavltrekan. I hver langmur oplyser et cirkelvindue kapellets hvidkalkede indre, som dækkes af et fladbuget tøndehvælv af træ med ventilationsrist og profileret gesims. En dør til fyrkælderen i den sydlige del af det ældre kapels østfacade er formentlig oprindelig ligesom to vinduer i fløjens nordlige del, der i hele bygningsafsnittets højde udgør en ventilations-skakt.⁹¹

Tretten *stræbepiller* mod korsarmenes og skibets facader eksisterede alle i 1800-tallets anden halvdel (fig. 36), men er tilkommet løbende, hvilket

bekræftes af deres arytmske placering og forskellige dimensioner. De hvidkalkede piller, som er afdækket med vingeteg, er udført i teglsten af vekslende format og har stedvist et uregelmæssigt sokkelled.

Stræbepillerne, som giver kirkens ydre et tungt udtryk, kan i regnskaberne følges tilbage til 1684, hvor Niels muremester reparerede tre piller på kirken, og siden optræder de hyppigt.³³ 1689 havde kirken ti piller, som samme muremester istandsatte med $2\frac{1}{2}$ læster kalk, 200 tagsten, 6 læs grus og 60 mursten,³³ atter 1705 indkøbtes 450 mursten og 50 tagsten til en pille ved vestgavlen.³⁴

Hvilke piller, der præcist arbejdedes på, kan sjældent udredes, men flere af nordre korsarms piller synes tilkommet i 1800-tallet. Gavlens midterste pille blev således opført i tilknytning til en større reparation af hvælvet 1840 (jf. s. 2126), og 1843 blev hele 5100 flensborgsten, 100 tagsten, 16 læs kampesten og 11 læs grus anvendt til en pille på kirkens nordside, hvilket taler for, at det må dreje sig om en af korsarmens svære hjørnepiller.³⁴

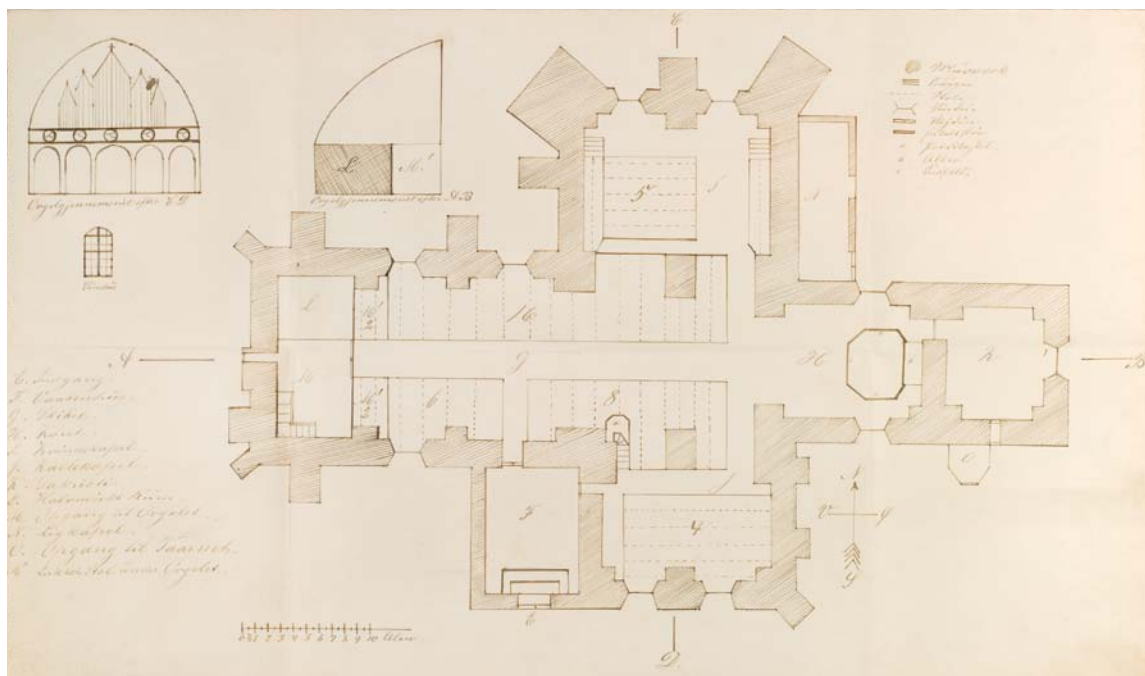

Fig. 36. Skitseplan af kirke, 1800-tallets anden del. Landsarkivet for Fyn. – Sketch-plan of the church, second half of 19th century.

Fig. 37. Sammenstødet mellem skibets nordfacade og nordre korsarm, set fra nordvest (s. 2132). Foto Thomas Bertelsen 2009. – *Junction of the north facade of the nave and the north transept, seen from the north-west.*

Som en del af ydermurenes forstærkning må også regnes en teglsat halvstensmur på korets sydfacade, der i nyere tid er opført som støtte for facadestenene mellem vinduet og tårnets trappehus (fig. 21). Hertil kommer en svær granitsten, som 2,8 m over det udvendige terræn springer frem for murflugten i hjørnet mellem den nordre korsarms vestfacade og skibets nordfacade og kan stamme fra en forsvundet stræbepille (fig. 37).

Reparationer og restaureringer. Kirken bærer ikke præg af nogensinde at være underkastet en gennemgribende istandsættelse, men af regnskaberne fremgår mange større og mindre reparationer. Navnlig omtales ofte udbedringer af facaderne (jf. s. 2109), især af de teglsatte, hvortil der hyppigt indkøbtes nye sten. Allerede 1680 indkøbtes 100 mursten til tårnet, og samme år betaltes murermeister Jørgen Mejer for at udføre arbejdet.³³ Igen 1719 indkøbtes 663 mursten til kir-

kens fornødenhed foruden 120 tønder kalk fra Norge,³⁴ og året efter optoges et lån på 400 rdlr. til nødvendig reparation.³³ Til denne, der bl.a. atter omfattede tårnet og ifølge murankre formentlig også søndre korsarm (s. 2120), indkøbtes 8500 teglsten for 85 rdlr. og 1500 tagsten for 30 rdlr. af Christian Nissen på Als. Hertil kom for 26 rdlr. 13 stk. 16 alen lange bjælker, som anvendtes til fastholdelse af kirkens gavle, og samme år blev der indgået kontrakt med Hans murermeister i Odense, der betaltes 132 rdlr. for at udføre reparationerne. Til arbejdet medvirkede fem kalkslagere og håndlangere i otte uger.³⁴

1816 gennemgik kirken en udvendig reparation, hvorunder kirke og tårn blev spækket og kalket, og nye mursten indsattes. Arbejdet, der beløb sig til 1300 rdlr. og udførtes af murermeister Henrik Berg, skulle afsluttes inden udgangen af september.³⁴ På grund af manglende midler kunne en større reparation ikke gennemføres 1838, men måtte udsættes til den efterfølgende sommer. Arbejdet omfattede igen ydermurene, som udbedredes med stenkalk, der blev læsket i en nygravet kule og solgt af skipper Jensen i Aabenraa. På denne tid er de punktvis istandsættelser så hyppige, at der stort set må være repareret uafbrudt på kirken. Således udførtes igen 1841 adskillige reparationer på søndre korsarm og våbenhus, som beløb sig til 60 rdlr. for arbejds løn og 132 rdlr. for materialer, der omfattede 4200 mursten, 50 fustager kalk og 20 fustager stenkalk.³⁴

De mange tiltag bar frugt, da kirken 1858 blev beskrevet som god og vedligeholdt, men året efter iværksattes alligevel en større istandsættelse af vestforlængelsens gavl,³⁴ som også i årene forud hyppigt blev nævnt i dårlig stand, bl.a. 1800, hvor nedstyrtning frygtedes.⁵¹ Jf. jernankre blev vestforlængelsens gavltrekant således 1801 helt fornyet i gule teglsten, ca. 21×10×4 cm, lagt i krydsskifte og forsynet med en ufalset rundbuet luge med dobbelt halvstensstik mod loftet og en indfatning med markerede hjørner, vederlag og slutsten i facaden (fig. 9). Skibets falsgesims, som griber om gavlens vesthjørner, udførtes formentlig ved samme lejlighed. Et tmesseklokkespir over kirkens vestende var da muligvis nedtaget (jf. s. 2137).

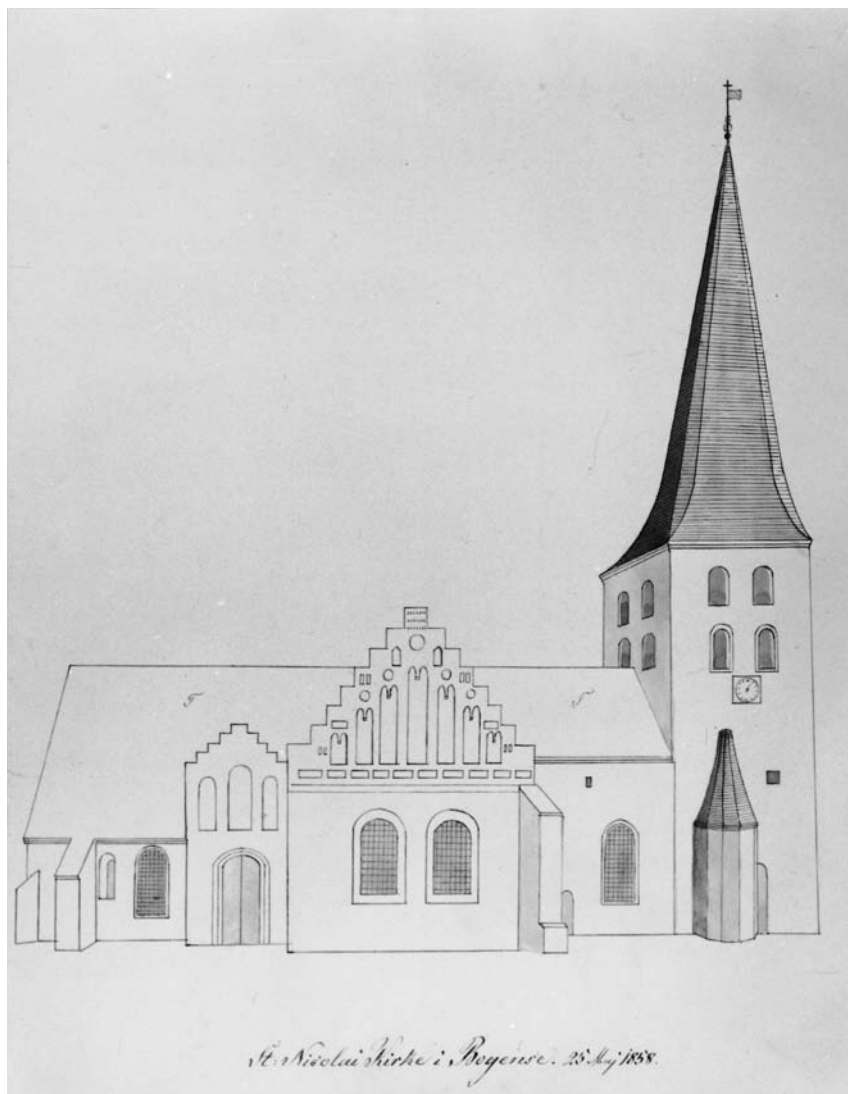

Fig. 38. Prospekt af kirken set fra syd tegnet af Burman Becker 1858. – View of the church from the south, drawn by Burman Becker.

TEMATISK OVERSIGT

Gulve. Korets, skibets og korsarmenes gulve er af kvadratiske gule og grå teglfliser lagt i skaktavl. De diagonallagte fliser, som mellem kor og skib afbrydes af et trin og stedvist i korsarmene af betongulv, er formentlig etableret ved 1800-tallets midte. Således indkøbtes 1856 121 blå og 122 gule fliser,³⁴ og 1857 lagdes et tilsvarende flise-gulv i våbenhuset (jf. s. 2129). Tårnrummets røde teglgulv erstattede 1979 et bræddegulv.

Regnskaberne omtaler adskillige reparationer og omlægninger af gulvene, der på grund af begravelser ofte sank. 1710 blev skibets gang omlagt med 80 mursten, mens 200 sten blev lagt ved fonten,³³ og igen 1722 nedlagde muremester Christian Schrase fra Bogense 3200 mursten.³⁴ 1821 var gulvet i skib og korsarme atter sunket og omlagdes med nye teglsten, hvortil der betaltes 60 rdlr. for sten, 31 rdlr. og 3 mark for grus til opfyldning og 30 rdlr. for udførelsen.³³ Allerede to år efter blev arbejdet fulgt op, idet skibets mid-

Fig. 39. Øvre del af korets østligste spær-fag, set fra vest (s. 2135 ff.). Foto Arnold Mik-kelsen 2008. – *Upper part of the furthest east rafter section of the chancel.*

tergang og gulvet i karlekapellet var sunket tre steder.³⁴ Korets gulv er sidst omlagt 1979.

Vinduer. Kor, skib og korsarme har dobbelt-smigede og fladrundbuede vinduer, som er indsat kort før 1841, hvor det omtales, at kirken umiddelbart forinden havde fået nye vinduer, og dermed var blevet meget lysere.⁹² Samtidig med etableringen af de store lavtsiddende lysninger

blev tårnrummets tilsvarende, men mindre øst-vindue formentlig udført.

At kirken ved denne tid omtales som meget mørk, antyder, at den romanske bygning da endnu havde bevaret sine snævre rundbuede lysåbninger, hvoraf to er bibeholdt i vestforlængelsen. Således er den ældste del af bygningen også uden spor efter gotiske vinduer, som der efter korsarmenes

tilkomst heller ikke har været oplagte placeringer til. Af skibets tre nuværende vinduer er ét således placeret ud for den oprindelige norddør, mens to er placeret i sammenstødet mellem det oprindelige skib og vestforlængelsen, hvor murværket er særlig sårbart og næppe fundet egnet for gennem-brydning før nyere tid. At også korets romanske vinduer har eksisteret langt op i tid antydes af, at prædikestolen i slutningen af 1700-tallet tog lyset fra degnestolen (jf. s. 2167). Dette indikerer, at korets oplysning da var mere afhængig af korsarmenes vinduer end af sine egne.

Alle vinduer har småsprossede grønmalede trærammer med undtagelse af våbenhusets, der har støbejernsstel. I tårnet har glanhullerne sorttjærede skodder, mens mellemstokværkets glugger har brune luger.

Tagværker. Fraregnet tårnet (jf. s. 2116) har alle kirkens middelalderlige bygningsafsnit tagværker, som helt eller delvist er af egetømmer, hvorfra der er udtaget prøver til dendrokronologisk datering (jf. s. 2136).

Korets syv fag er primært af eg og hviler med undtagelse af det vestligste, som har bindbjælke, i spærsko (fig. 40). De enkelte fag, som stives af langsgående brædder fastgjort på spærside-ners inderside, har bladede spærstivere, som over spærskoene er forlængede, så den nedre ende griber om murkronen. Hertil kommer to bladede hanebånd, som på det vestligste fag suppleres med to tappede skråstivere, der strækker sig fra bindbjælken til nedre hanebånd (fig. 20). Taphuller i undersiden af de øvrige nedre hanebånd angiver, at også disse tidligere har haft skråstivere, således at de eksisterende spærsko må have oprindelse i overskårne bindbjælker.

Med undtagelse af vestfaget har alle tømmerdele mod øst stigende stregede tømmermærker i sydsiden, mens der i nordsiden ses tilsvarende nummerering med kvadratiske indskæringer (fig. 39). Den fortløbende nummerering antyder, at tagværket aldrig er omsat, men udskæringer i de enkelte spær viser, at hanebåndene tidligere har været placeret højere. Sammen med de fjernede

Fig. 40. Korets tagkonstruktion, set fra øst (s. 2135). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Roof construction of the chancel, seen from the east.*

skræstivere og de oversavede bindbjælker taler dette for, at tagværket er opsat ved etableringen af korets Tøvre stokværk o. 1455, men lettere ombygget ved hvælvet indsættelse, formentlig o. 1485 (jf. s. 2116 ff., 2120 ff.).

Skib og vestforlængelse har 24 stærkt omsatte spærfag af dels ege-, dels fyrretømmer. De enkelte fag, der hviler i spærsko og har spærstivere, hvoraf de af eg svarer til korets, har to bladede hanebånd, men udskæringer på egspærene viser, at de oprindeligt kun har haft ét.

De enkelte spær er forstærket med talrige langsgående brædder foruden en række sekundære tværgående bjælker, som fra spærsidernes nedre del strækker sig på tværs af kirken og i hvælvlommerne hviler over murede piller af teglsten i munkestensformat. Flere fyrredele har tømmermærker i form af romertal, men ikke i fortløbende orden.

Søndre korsarms fem spærfag og to stikspær over skibets søndre tagflade er af både ege- og fyrretømmer og har ingen tømmermærker (fig. 12, 34). Hvert fag, der hviler i spærsko, har tappe-ede spærstivere og to bladede hanebånd, som på de to sydligste er sekundært suppleret med endnu et hanebånd. Som en indbyrdes forstærkning af de enkelte fag er de forbundet med brædder samt en langsgående bjælke, der fastgjort til det nedre hanebånd strækker sig til nordre korsarm.

Den nordre korsarms ti spærfag og fire stikspær er primært af fyr, men indeholder enkelte egede (fig. 12). Hvert fag, der hviler i spærsko med tappet spærstiver, har to bladede eller tappede hanebånd. I det sydligste regulære spærfag, som er af eg, er det nedre tappet og det øvre bladet. Ingen dele har tømmermærker.

Våbenhusets halvtag er af fyr og dannes af fem spærfag, hvis øvre ende hviler på søndre korsarms vestre tagflade foruden en række stolper langs ydersiden af dens vestmur. Også kapellet langs den nordre korsarms østmur bærer et halvtag af fyrretømmer, mens bygningsafsnittets tværføj fra 1934 (jf. s. 2131) har syv spærfag ligeledes af fyr med tappet hanebånd og krydsforstærkning.

Øverst i skibets nord- og sydvæg, ud for skibets vestligste hvælvfag, ses de oversavede ender fra

en egebjælke, som har dannet bindbjælke i den tagkonstruktion vestforlængelsen bar, før skibet blev forhøjet (jf. s. 2116 ff., fig. 22). Bjælken, hvis underkant markerer bygningsafsnittets oprindelige murkrone og formentlig tilhører konstruktionens næstvestligste fag, har mod syd en bladet spærstiver, som viser, at den ældre tagkonstruktion ikke blev nedtaget, da den romanske kirke forhøjedes.

En tilsvarende, intakt bjælke bag altertavlen i koret stammer fra 1719-20 (jf. s. 2111, fig. 45). Da også underkanten af denne bjælke, som muligvis har skullet støtte altertavlen, markerer den oprindelige murkrone, kan den meget vel genanvende ældre bjælkehuller.

Dendrokronologiske undersøgelser. I 2009 er der udtaget boreprøver fra egetømmeret over alle kirkens middelalderlige bygningsafsnit, foruden bindbjælkerne i kirkerummet og bjælkeenderne fra Tlektoriet i korbuen (jf. s. 2124, 2135-36).

Mens tømmeret fra Tlektoriet ikke kan dateres, kan det fastslås, at den oversavede bindbjælke, der har indgået i vestforlængelsens ældre tagkonstruktion, stammer fra træ, der er fældet o. 1300. Med tanke på bygningsafsnittets arkitektur tilhører den dog næppe den første konstruktion men snarere en større reparation (jf. s. 2111). Således dateres store dele af skibets nuværende tagkonstruktion ligeledes til o. 1300, hvorved det sandsynliggøres, at dele af vestforlængelsens ældre tagkonstruktion genanvendtes ved etableringen af det Tøvre stokværk o. 1455.

I skibet er enkelte tømmerdele ældre, fra 1205-20, 1229-44 og 1253-68. Hvorvidt dette tømmer stammer fra kirkens første tagværk og angiver opførelsen af det romanske skib og vestforlængelsen, kan ikke afgøres.

Korets tagværk er opsat o. 1455 og kan ad dendrokronologisk vej kun tillægges én reparation 1578-93; dog ses en ældre bindbjælke fra 1413-28. Reparationen er muligvis udført 1588, hvor biskop Jacob Madsen besøgte kirken, som da stod under istandsættelse (jf. s. 2100). Det velbevarede tagværk, der kun bærer præg af få ændringer, er ganske givet sammenhørende med den romanske kirkes Tøvre stokværk, således at dets lette ombygning er udført ved overhvælv-

ningen (jf. s. 2120 ff.). En bindbjælke bag altertavlen, som muligvis har tjent som en støtte, er udført af træ fældet 1719–20 (jf. s. 2136).

Mens et enkelt spær i søndre korsarm kan dateres til o. 1590 og må tilskrives en reparation (jf. s. 2118 ff.), angiver tømmer fra den nordre korsarm en mulig opførelse o. 1495, hvilket er i overensstemmelse med Skovby-mesterens øvrige nordfynske arbejder (jf. s. 2126).

Eftersom tårnet er den tidligste af kirkens senmiddelalderlige tilbygninger, må tre bjælker i klokkestokværket, som er indsat 1637–52, 1682–97 og 1701–14, være sekundære.⁹³

Tagbeklædning. Hele bygningen er tækket med røde vingetegl med undtagelse af tårnet og dets trappeshus, som har sorttjæret spåntag. Kirkens tage nævnes hyppigt i regnskaberne, navnlig tårnspiret, som også før tilføjelsen 1760 var spånklædt (jf. s. 2116). Heraf fremgår, at spånbeklædningen i århundreder har været vanskelig at holde tæt og næsten ubrudt har været underlagt reparation. 1712 repareredes taget med spånsøm, og 1733–34 indkøbtes der egetræ, som blev ophugget til kirketårnets spåntag. Skaden ansloges da at kræve 9000 spån, men da kirkeværgen frygtede et større omfang, huggedes 13000. Til arbejdet indkøbtes 20000 spånsøm for 25 rdlr. foruden 100 lægtesøm. Blytækkeren betales 50 rdlr. efter akkord for at tække.³⁴ 1834 opsattes der igen nye spån, som tjæredes to gange.³⁴ Den sidste større reparation udførtes 1970.⁵⁵

Den øvrige kirke var 1755 tækket med bly på sydsiden, mens nordsiden og størsteparten af tilbygningerne bar tegl,³² som er den eneste type tagbeklædning, der i øvrigt omtales i regnskaberne. 1718 købtes 200 tagsten til en reparation, der 1743 fulgtes op med yderligere 800 sten, som erhvervedes for 12 rdlr.³⁴ Udbedringerne kan være forårsaget af kirkens udsatte beliggenhed, som bærer en del af skylden for senere hyppige arbejder på taget. 1813 reparerede murermester Jeppe Hansen kirkens tag, der havde lidt skade i hårdt vejr, med tagsten, kalk og lægter, og 1831 ansloges en stormskade at beløbe sig til 400–500 rdlr. En storm var også baggrunden for, at Matthias Jørgensen 1835 betales for at oplægge ca. 400 tagsten og understryge taget.³⁴

Tagets skotrender var tidligere af bly og siden af zink. 1710 repareredes de af en blytækker for 22 rdlr.,³⁴ og 1718 oplagdes to tavler bly af Jørgen Christian i en rende på våbenhuset.³³ Navnlig i korsskæringen har graterne været vanskelige at holde tætte, hvilket også fremgår af åbenlyse vandskader i tagrummet. 1919 blev taget således understrøget ved »Korsene«,⁵⁵ og en række tagreparationer med zink har sikkert også været rettet mod dette komplicerede sammenstød. Således betales blikkenslagermester P. From 1851 for 19½ kvadratalen zinkskotrender og ni kvadratalen zinktag.³⁴

†*Messeklokkespir.* Kirken havde 1755 et lille blytækt spir, der formentlig var rejst over kirkens vestgavl, hvilket støttes af et rebshul i skibets vestligste hvælvfag (jf. s. 2122).⁹⁴ At det som da beskrevet var af samme højde som tårnet, er næppe sandsynligt, men som ved andre fynske kirker kan der være tale om en større evt. muret konstruktion af middelalderlig oprindelse, jf. eksempelvis Kerteminde (s. 1926). Muligvis er spiret opsat ved etableringen af skibets Tøvre stokværk o. 1455, hvor vestgavlen måtte helt eller delvist ommures (s. 2116 ff.).

Vindfloje. Tårnspiret krones af en korsformet fløjstand med kugle og vimpel i kobber, som i regnskaberne kan følges til 1735, hvor Søren kobbersmed udfærdigede en ny kobberknop som erstatning for en ældre.³³ Under en reparation 1894 konstateredes, at de to pryddele, som var dækket af gul oliemaling, tidligere havde stået guldbelagte,⁵⁵ og muligvis er det disse, der omtales 1848, hvor to plader blev forgyldt.³⁴ Kuglen er sidst restaureret 1974, da den repareredes for ti skudhuller forårsaget af tyske soldater under Anden Verdenskrig. Også messeklokkespiret var 1755 prydet af en vindfløj med kugle og vimpel.³³

Opvarmning. Kirken fik 1713 opsat en ny kakkelovn,³⁴ der må regnes som den primære varmekilde frem til 1874, hvor der blev indrettet et *varmluftsanlæg* i kælderen under det i samme år opførte kapel (jf. s. 2131).⁵¹ Dette suppleredes 1881 med en *centralkalorifere*, der for størstepartens vedkommende betales af menigheden.⁵⁵ Formentlig blev også den placeret i fyrekælderen, efter det 1877 blev forkastet at udgrave en fyr-

kælder under tårnet.⁵¹ Kirken har i dag fjernvarme, der godkendtes 1963, hvorefter der opsattes radiatorer langs væggene.

Kirken fik indlagt gas 1897, mens der installeredes elektrisk lys 1915.⁵⁵

Murbehandling. I dag står alle facader hvidkalkede, men de har tidligere haft gulkalkede borter omkring vinduer og glanhuller. Mens bemalingen omkring tårnets glanhuller ses på fotografier fra o. 1900, er den omkring vinduerne alene påtruffet ved en murundersøgelse 1977, hvorunder der tilmed påvistes flere faser. Den første bemaling bestod således blot af et gult bånd, men blev ved senere opmalinger suppleret med to røde kantstreger. Begge borter er ældre end de eksisterende vinduer, men gule rammer med røde konturstreger anvendtes også efter, at disse blev brudt o. 1840 (jf. s. 2134). Herefter følger fire-fem genopmalinger alene med gult.

Da de fremhævede rammer omkring glanhullerne i tårnets sekundære klokkestokværk fra 1760 lægger op til bemaling med en kontrastfarve, er det sandsynligt, at alle kirkens gulkalkede borter stammer fra denne tid.

GLASMALERIER

I ligkapellets to vinduer er indsat glasmalerier, udført og signeret af Alan og Sven Havsteen-Mikkelsen, »A+S·H·M 1996 E+M.B.«.⁹⁵ De cirkulære glasmalerier forestiller hhv. Bønnen i Getsemane og Kristus i Emmaus og er udført i forskellige nuancer af røde og blå glasstykker, førstnævnte i en overvejende mørkeblå farveholdning, sidstnævnte i overvejende rødt. Mosaikkerne adskiller sig fra traditionelt glasmaleri ved at glasstykkerne er limet sammen uden brug af blyindfatning.⁹⁶

KALKMALERIER

I forbindelse med indvendig kalkning o. 1978 afdækkedes fragmenter af (†)dekorationsmaleri i skibets første fag, ligesom draperier om altertavlen blev konstateret. 1987 afdækkedes to kongemonogrammer på korhvelvingens nordside, der

atter blev overkalket.⁹⁷ Under den indvendige istandsættelse 2009 fremkom der spredte fragmenter af kalkmaleri flere steder i kirken, hvoraf en del var malet på det inderste kalklag.

(†) *Kalkmalerier*, o. 1700. I skibets vestligste fag, over orgelpulpituret, er en ældre sort-hvid sparreudsmykning af hvælvrubberne synlig, hvor de overliggende lag hvidtekalk er afskallet.

† *Kalkmalerier*. 1-2) I skibets første fags nordlige og sydlige hvælvkappe blev o. 1978 afdækket to uidentificerbare fragmenter af en dekoration.⁹⁸ Fragmenterne ligger på et tyndt kalklag oven på de inderste kalklag, og stammer formentlig fra 1500-tallet. Overkalket 2009.

3) I søndre korsarm blev 2009 (fig. 122) konstateret en trekantsbort langs flere af graterne. Dekorationen er udført med sort og hvidt på et tyndt kalklag oven på det inderste kalklag. Overkalket 2009.

4-5) 1731 betales maler Lars Pedersen for at sætte kongens og dronningens (d.e. Christian VI og Sophie Magdalene) monogrammer 'over kordøren'.⁹⁹ I 1987 afdækkedes dele af et monograms krone, hvis puldring målte 40-50 cm, på korhvelvets nordside. Overkalket 1987.

6-7) 1747 betales maler Lars Pedersen for at sætte kongens og dronningens (d.e. Frederik V og Louise) monogrammer på 'hvælvingen i kirken'.³³ Frederik V's kronede monogram blev afdækket 1987. Monogrammet, af hvilket kronen samt en smule af initialerne var bevaret, var malet oven på nr. 1 i okkergult og brunt og omgivet af rankeornamentik i gråt.

8) Før 1760. Et draperi om altertavlen, malet med blå, blev konstateret i forbindelse med kirkens kalkning 1988. Draperiet blev opmalet 1760, 1821 (»et stokke gevant med Liim farve bag Altere«), 1836-40 og 1846, hvor maler S. P. Holst dekorerede muren bag alteret med 'Limfarve'.⁵⁶

9-10) 1770 blev kong Christian VII og Dronning Caroline Mathildes monogrammer malet i korets hvælv.³³ Der blev ikke fundet spor af monogrammerne i forbindelse med undersøgelsen 1987.

Fig. 41. Koret, set fra vest. Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *The chancel, seen from the west.*

INVENTAR

Oversigt. Inventaret rummer enkelte middelalderlige stykker. Ældst er det murede alterbord, den romanske døbefont og den lille klokke, der daterer sig til 1200-tallets anden halvdel. Fra senmiddelalderen stammer kirkens korbuemucifiks, fragmenter af en eller flere 1altertavler, der er genbrugt i kirkens nuværende altertavle, og den store klokke, støbt 1516 af den nederlandske klokkestøber Henrik de Campen.

Fra Christian IV's tid stammer nogle væsentlige eksempler på den fynske træskærerkunst. Dels en

katekismusaltertavle med baldakin fra 1588, dels en prædikestol bekostet af kirkevæggerne Niels Bang og Mads Ibsen 1604 og skåret af den ellers ubekendte billedskærer Harmen Garstenkorn. Endvidere er de to messingalterstager typiske arbejder fra det sene 1500-tal. Det senere 1600-tal er repræsenteret ved den store lysekroner, skænket 1654 af hamburgereren Jost Fechtel, samt et ganske anonymt dåbsfad af messing. Formentlig stammer også de klassicerende endepaneller, som er integreret i de nuværende stolestader, fra 1600-tallet.

Fra 1700-tallet stammer den lille lysekroner skænket 1705 af Christian Pedersen Bøgvad, Kirsten Sonnedsdatter og Kirsten Michelsdatter Lermand, og (†)fontegitteret udført 1754 af Mikkel snedker, som nu fører en tilbagetrukket tilværelse i skibets vestende, hvor det siden 1789 har været anvendt som materialkammer. Fra 1772 stammer en pengetavle, leveret af Andreas snedker, mens de to alterlysestager i senbarok stil blev udført 1777, og samme år skænket kirken af kirkeværge Jens Jørgensen. I denne periode fik kirken også nyt altersølv, hvoraf er bevaret et sygesæt udført af Rasmus Møller, Odense, 1789.

I 1800-tallet blev altertavlen storfelt erstattet af et maleri forestillende Kristus i Getsemane, udført 1824 og skænket af kammerjunker P. D. von Bardenfleth. Altersranken blev opført 1836-40, mens S. H. Kragh leverede den dobbelte pengeblok, der er opstillet i våbenhuset, 1859. Endelig må Lars Jørgensens unikke tårnur fra 1847 og orglet, udført 1862 af Marcussen & Søn, Aabenraa, fremhæves som det betydeligste inventar fra dette århundrede.

Fra 1900-tallet stammer stolestaderne, der er udført i skønvirkestil 1915, en del altertilbehør, otte messinglampetter og tre elektriske lysekroner. Endelig tilkom nyt altersølv 2002, udført af Ebbe og Dorthe Hjorth.

Farvesætningen. Kirkerummets indretning er præget af de åbne stolestader, indsat ved hovedrestaurationen 1913-1915 (s. 2122 fig. 27). Stolene står med lysegrå og blå staffering fra 1953. Altertavlen har polykrom renæssancestaffering, genskabt ved istandsættelsen 1989, ligesom prædikestolen, der 1994 fik tilsvarende staffering.

De tidligste oplysninger om kirkens ældre farveholdning stammer fra tiden o. 1750, da altertavlen, korbuekrucifikset og formentlig også prædikestolen havde en overvejende perlefarvet staffering med forgyldninger og enkelte koloristiske islæt, mens (†)fontegitteret fra 1754 i kirkens vestende stod i en hvidlig marmorering med blå og røde islæt. Ved midten af 1800-tallet vinder brugen af den karakteristiske egetræs bemaling indpas, mens den matte perlefarve veg tilbage for en blank, hvid lak- eller emaljering i opmalingen af altertavle og prædikestol. Korbuekrucifikset nystafferedes 1841 med Kristus holdt aldeles i hvid emaljering på egetræsfarvet korstræ, stolestaderne blev malet med egetræsådring 1861, ligesom også de nye salmenummer-tavler, leveret 1879. 1915 blev de nye stolestader malet med egetræsådring, mens prædikestolen blev afsyret og mørkbejset.

Det middelalderlige kirkerum. I den ældste indretning stod det murede alterbord som nu ved korets østmur, mens et antal sidealtre bl.a. har været placeret på triumvæggen (jf. s. 2146). Grænsen mellem kor og skib markeredes i senmiddelalderen med en korsranke og et tlektorium, hvorover korbuekrucifikset var anbragt (fig. 28). Sidstnævnte indgik i den omfattende sjælegave fra

brødrene Jep (Jakob) og Jens Mortensen 1485, der yderligere udstyrede kirken med en ny tøjaltertavle, taltersklæder, tmessehagel og tmessekjorte mv. (s. 2102).

En tprædikestol har muligvis været indmuret i triumfurens søndre del, mens døbefonten middelalderen igennem stod i skibets vestende.

Det efterreformatoriske kirkerum. Kirken fik muligvis allerede 1550 en ny altertavle og en prædikestol, skænket af Claus Eriksen (Halvbjørn) i dennes dødsår (s. 2146). Ved biskop Jacob Madsens visitats 1588 var kirkens nyordning efter reformationen langt fra gennemført. Først da fjernedes de middelalderlige sidealtre, og der anskaffedes en ny højaltertavle (1588) og en prædikestol (1604). Kirkens stolestader er formentlig ligeledes tilkommet o. 1600, men er i øvrigt kun sparsomt belyst arkivalisk. En t lukket stol blev opført o. 1650 i søndre korsarm, formentlig på foranledning af borgmester Hans Jørgensen, mens der o. 1675 blev opstillet nye stolestader i skibets østligste del. Et t korgitter nævnes først 1676, men har sikkert været af ældre dato. 1691 lod Matthias Bolt og hustru Sibilla Melhop koret renovere, mens Jochum Rodenborg og hustru Maren Pedersdatter lod en taltersranke opføre. Sammen bekostede de en nykalkning af hele kirken undtagen søndre korsarm; alt ifølge en inskription på korbuekrucifikset.

Forandringer i kirkerummet 1700-1900. Ved indgangen til 1700-tallet var kirkebygningen særdeles brøstfældig og over de næste år blev såvel bygningen som dele af inventaret istandsat. 1712 repareredes prædikestolens billedskærerarbejde, hvorefter den blev malet. I samme periode, 1714-24, opsattes to t lukkede stole hhv. i nordre korsarm og i skibets vestende, mens stolestaderne i skibets vestende blev fornyet 1722. En mindre istandsættelse af koret blev gennemført 1749, hvor bl.a. alter, skriftetavle og bogstole blev repareret; efterfølgende blev altertavle og prædikestol malet og forgyldt.

På samme tidspunkt, 1748, anskaffedes kirkens første orgel, et underdimensioneret værk af ringe kvalitet, som blev sat på et nyt torgelpulpitur i skibets vestende. I århundredets sidste årtier anskaffedes nyt taltersølv, 1777 en t oblatæske, udført af Clemens Pedersen, Odense, og 1794 en t kalk og t disk udført i klassicistisk stil af den københavnske sølvmed Sivert Thorsteinsson. 1789 flyttedes døbefonten til søndre korsarm, men blev allerede 1796 flyttet til dens nuværende placering i koret, hvor også et t fontelukke blev opført. Samme år blev prædikestolen flyttet til pillen mellem kirkedøren og søndre korsarm og fik tilføjet en ny opgang, mens opgangen gennem triumfuren blev tilmuret.

1819 blev korbuekrucifikset flyttet til søndre korsarm. Herefter fulgte en hovedistandsættelse i 1820'erne, der betød, at nye t stolestader blev opført i søndre korsarm (1821), en lukket stol blev opsat under orgelpulpitret (1822), og at kirkens stoleværk og torgel-

pulpitur blev malet. 1824 nyudsmykkedes alteret og dets omgivelser, bl.a. med kammerjunkeren von Bardenfleths altermaleri. Koret blev istandsat 1836-40, idet \ddagger skriftestolene kasseredes, en lavere \star korskranke erstattede det ældre \ddagger korgitter og altertavlen blev ferniseret. 1856 opførtes fem \ddagger familiestole i nordre korsarm som erstatning for de ældre \ddagger kvindestole, Marcussenorglet blev anskaffet 1862 og sat på et nybygget pulpitur, hvis nygotiske orgelfacade endnu er et markant element i kirkens indre. Opførelsen af pulpituret fordrede en ombygning af (\ddagger)fontelukket og de to lukkede stole under pulpituret, der i alt væsentligt fremstår som konstruktioner fra denne tid. Endelig blev sakristiet 1862 indrettet til skriftestol, og 1879 fik man nye salmenummertavler.

Hovedrestaureringen 1913-15. Under ledelse af arkitekt Niels Jacobsen, Odense¹⁰⁰ gennemførtes 1913-15 en gennemgribende renovering af interiøret. Ved denne lejlighed blev \star korskranken fjernet og \ddagger stolestaderne udskiftet med nye i skønvirkestil. Prædikestolen blev nu flyttet til den søndre del af triumfvæggen, hvor den blev opsat med en ny opgang. Efter genopdagelsen af den indmurede opgang gennem den søndre del af triumfmuren blev prædikestolen 1994 flyttet op foran denne, så den atter befinder sig på sin oprindelige plads.

2009 gennemføres en hovedstandsættelse af kirkens indre under ledelse af Havsteen-Mikkelsens Tegnestue.

ALTERBORD OG ALTERKLÆDER

Alterbord (jf. fig. 41), middelalderligt, af munkesten, muret op ad korets østvæg, 178×148 cm, 124 cm højt. Beklædt med træ langs overside, front og delvis på siderne. En \ddagger beklædning udførtes 1754, da Mikkelsen snedker slog træ på alteret for at hindre fugtskader på alterets tekstiler.³³ Beklædningen blev repareret 1779 af Gert snedker.

Alterklæde (jf. fig. 41), 1988, af Jette Nevers, i grøn uld med lodrette, indvævede guldråde på forsiden og blågrønt kantebånd på de to kortsider. Anskaffet i anledning af 700-året for Erik Menveds stadfæstelse af Bogenses købstadsrettigheder.

\star *Alterklæde*, 1781, af rødt fløjls med for af hør-lærred; en \ddagger besætning af gulddaloner dannede tidligere Christian VII's kronede monogram og årstallet 1781, hvoraf aftryk endnu ses. Besætningen fjernedes formentlig, da klædet blev erstattet af \ddagger alterklæde nr. 4. 1986 overført til Nordfyns Museum (inv.nr. A10753).¹⁰¹

\ddagger *Alterklæder.* 1) 1485, med »listh oc antepediis«, skænket til hovedalteret af brødrene Jep (Jakob) og Jens Mortensen, (jf. s. 2102).⁶ 2) 1675, af rødt fløjls med frynser.³³ 3) 1741, et »blommet« (dvs. blomstret) plysalterklæde. Udbedret i forbindelse med alterets renovering 1753 og omkantet med heluldent (»floreten«) bånd.³³ 4) 1824, af sort bomuld, dekoreret med gulddaloner og for neden silkefrynser, indkøbt i forbindelse med kirkens hovedstandsættelse.³⁴ 5) 1844, af rødt silkefløjls med bort og frynser, syet af Caroline Brünich (jf. \ddagger messehagel nr. 9, \ddagger knæleskammel og \ddagger prædikestolsbeklædning nr. 3); omsyet af skrædder A. Larsen 1854.³⁴ 6) 1882, af silkefløjls med guldfrynser og kors af gulddaloner. I anvendelse indtil efter 1909, hvor det ønskedes fornyet.⁵⁵ 7) O. 1961, af rødt fløjls med guldfrynser.⁵⁵

\star *Alterdug.* 1) 1892, skænket af Haderslev Sangforening.¹⁰² Dugen er af bomulds-lærred og dekoreret med vindrueklassemotiv, et kors i hvert hjørne og kniplinger; siden 1976 i Nordfyns Museum (inv.nr. A9697). 2) 1901, skænket af byens damer. Den håndbroderede alterdug af hvidt hør-lærred er kantet med tungebort. Siden 1976 i Nordfyns Museum (inv.nr. A9699).

ALTERTAVLER

Altertavle (fig. 42-48), udført 1588 ifølge malet årstal, med nyere storstykke, signeret af P. D. von Bardenfleth 1824, der også skænkede dette værk. Tavlen, der er af katekismustype med baldakin, måler 512×398 cm, er arkitektonisk opbygget med fremskudt postament, storstykke, baldakin, gesims og topstykke med trekantgavl; både fod-, stor- og topstykke har sidevinger.

På et lavt postament (fig. 43) med to lisenindrammede og kerubhovedsmykkede arkadefelter, flankeret af kvartcirkulære sidevinger, er placeret det tredelte storstykke, som ved hjælp af korintiske halvsøjler er opdelt i et bredt storfelt og to smallere sidefelter. Halvsøjlerne dubleres af foranstillede frisøjler, der bærer tavlens overbygning. Søjleskafterne har prydbælter med firbladede rosetter i rulleværkskartoucher. Storstykket indrammes af akantusmykkede sidevinger (fig. 42), der nedadtil afsluttes i dyrebene med hove.

Fig. 42. Storstykkets vinger på altertavlen, 1588 (s. 2141). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Wings of the main section of the altarpiece.*

En firdelt, kvartcirkulær baldakin formidler overgangen til altertavlens fremskudte gesims. Denne omfatter en arkitrav, under en firdelt frise, adskilt af maskesmykkede voluted; øverst tandsnitprydet kamliste, der forkrøppes over friseleddene. Topstykket, hvis inddeling korresponderer med storfeltet, består af to arkadefyldninger, svarende til postamentets; disse indrammes af mandlige hermer og flankeres af vinger med båndornament. Øverst en gesims og en løvemaskeprydet trekantgavl; kugleprydede pyramidespir hviler på storstykkets gesims og på topgavlen.

På bagsiden af storstykke, postament og topstykke findes en række fragmenter af en eller flere senmiddelalderlige (†)altertavler.

Altertavlens træværk er nystaffet 1989 af Bent Jacobsen.¹⁰³ Grundfarven er italienskrød, med en udbredt brug af guld og okkertoner samt azurblåt til baldakin og postament. Dermed fremstår altertavlen i en nedtonet udgave af originalstafferingen (jf. ndf.).

Fraregnet storfeltet og topstykkets arkadefelter domineres altertavlen af indskrifter, både fra Det Gamle og Det Nye Testamente samt fra katekismen, rekonstrueret på grundlag af ældre spor. Teksterne, der overvejende står i guld på sort grund, er anført i fraktur med smukt formede initialer og enkelte versaler. Storstykkets sidefelter gengiver De Ti Bud (nord) og Trosbenedelsen (syd), mens de tilhørende postament- og frisefelter fra venstre mod højre viser hhv. Rom.

Fig. 43. Altertavlens postament, 1588 (s. 2141). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Base of the altarpiece, 1588.*

Fig. 44. Altertavle, 1588 (s. 2141). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Altarpiece.*

10,3, Fadervor (Matt. 6,9-13) og Joh. 8,51 samt Joh. 5,28-29 og Fil. 3,20-21, hvert skriftsted løbende over to felter. I postamentet læses Ez. 33,11 og Joh. 3,16, mens årstallet »15« og »88«

ses på de volutsvungne sidevinger. I topstykket er Frederik II's og dronning Sophies kronede våbenskjolde, mens frisen herover viser følgende indskrifter, dog med versaler: »Insignia Illvstris-

Fig. 45. Altartavle, 1588. Bemaling fra 1846 med blåmalet baldakin tilføjet 1955 (s. 2146). Foto Mogens Larsen 1973. – Altarpiece. Painting from 1846, with blue-painted canopy added in 1955.

simi/ Danorvm etc: Regis,/ Friderici. II« (Den berømmelige konge af Danmark etc., Frederik II's våben) i venstre metope, og »Insignia Illvstrissimæ/ Danorvm etc: Reginae/ Sophiae.« (Den berømmelige dronning af Danmark etc., Sophies våben). I trekantavlen ses indskrift fra Sl. 58,7:

»Psal LVIII/ Herren sønde støder Tenderne/ i Louerne deris Munde«.

Alttermaleri (fig. 44), forestillende Bønnen i Getsemane, er udført 1824 af kammerjunker Poul Ditlev von Bardenfleth til Harritslevgård. Signeret og dateret i nedre venstre hjørne. Billedet

viser den knælende Kristus med foldede hænder og himmelvendt blik; i baggrunden ses de sovende disciple og soldaterne, der trænger ind i haven.¹⁰⁴ Farveholdningen er domineret af harmonien mellem Kristi røde klædning og den blå aftenhimmel. Doneret til kirken 1824 af maleren.³⁴ På samme tid blev de oprindelige indskrifter på storstykkets sidefløje erstattet af nye \dagger indskrifter i fraktur, som knyttede bedre an til det nyindsatte altermaleri, hhv. Matt. 26,39 og 26,39. Indskrifterne blev atter sløjfet under altertavlens istandsættelse 1989, idet de oprindelige katekismuscitater blev rekonstrueret (jf. ovf.).¹⁰³

Fig. 46. Skt. Bartholomæus med kniven, fragment af senmiddelalderlig \dagger altertavle. Forefundet på bagsiden af altertavlens postament (s. 2147). Foto David B. Kaaring 2009. – *St. Bartholomew with knife, fragment of a late medieval \dagger altarpiece. Found on the back of the base of the altarpiece.*

Fig. 47. Skabelonsblomster fra en senmiddelalderlig \dagger altertavle. Forefundet på indersiden af altertavlens karmsider (s. 2147). Foto Bent Jacobsen 1989. – *Stencilled flowers from a late medieval \dagger altarpiece. Found on the inner side of the casing of the altarpiece.*

\dagger Altermaleri. 1824 blev et panel med en fremstilling af Nadveren, vel det oprindelige storfelt, udtaget af altertavlen, da det var »slet og af Ælde ødelagt«.³⁴

At altertavlen er af fynsk oprindelse fremgår af, at der i opførelsen er genanvendt materialer fra en eller flere ældre \dagger altertavler, samt af dens tilhørsforhold til en gruppe katekismusaltertavler med baldakin fra o. 1590-1600. Denne gruppe indbefatter tavlerne i Norup (Lunde Hrd.), Seden (Åsum Hrd.), Ellinge, Hellerup (begge Vinding Hrd., Svendborg Amt) samt Marslev og Munkebo (begge Bjerge Hrd.). De to sidstnævnte med skårede dateringer 1592.¹⁰⁵ Den statelige altertavle anskaffedes 1588, utvivlsomt på initiativ af biskop Jacob Madsen, der netop 22. maj d.å. påtalte, at kirken stadig havde ældre katolsk inventar og påbød kirkeværgerne at »tage de Taffler neder oc Alterne«. Til gengæld kunne han med tilfredshed allerede 27. august konstatere, at dette nu var fjernet.⁴¹ Altertavlen har antagelig erstattet

Fig. 48. (†)Mariaaltertavle, senmiddelalderlig. Fragmenter af bagklædning med udsåren mandorla og solgisel. Forefundet på bagsiden af altertavlens topfeltet (s. 2147). Foto Bent Jacobsen 1989. – (†)Mary altar, late medieval. Fragments of backboard with carved mandorla and aureole. Found on the back of the top section of the altarpiece.

tet den middelalderlige højaltertavle (†altertavle nr. 1). Det kan dog ikke fuldstændig udelukkes, at kirken i en kort periode efter reformationen havde en altertavle, der ifølge *Danske Atlas* (1774) var skænket 1550 af Claus Eriksen (Halvbjørn) sammen med en prædikestol (jf. s. 2147).

Altertavlen er blevet istandsat og nystafferet en række gange. Den oprindelige staffering, der påvistes 1989, omfattede en cinnoberrød grundfarve med detaljer i spanskgrønt, guld og sølv.¹⁰³ Herover fandtes et farvelag, domineret af hvidgråt med mørkegrønt, blå, blågråt og sølv på rammeværk, vinger og søjlernes profilled. Dette stammer antagelig fra 1749, da Lars maler stafferede og forgyldte altertavlen, mens lærlingen Julius Kok malede 'skilderierne', vel storfeltet, våben-tavlerne og indskrifterne.¹⁰⁶

1824 nystafferedes og forgyldtes tavlen.³⁴ På samme tid blev de oprindelige indskrifter på

storstykkets sidefløje erstattet af nye †indskrifter i fraktur, som knyttede bedre an til det nyindsatte altermaleri, hhv. Matt. 26,38 og 26,39. Indskrifterne blev atter sløjfet under altertavlens istandsættelse 1989, idet de oprindelige katekismuscitater blev rekonstrueret (jf. ovf.).¹⁰³ En fernisering 1836 afløstes 1846 af en bemaling i hvid, gulgråt og brunt med forgyldninger, der antagelig skyldtes P. Bardram, som efterlod signaturen: »PAB/1846« på tavlens bagside og atter 1866 malede og 'forgyldte' tavlen.¹⁰⁷ Senere istandsættelser før 1989 fremgår af andre påskrifter på bagsiden, således 1955 af E. Lind Hansen, og 1959 af A. M. Langaa, der malede baldakinen blå (fig. 45).¹⁰⁸

(†)Altertavler. Som anført ovf. indgår en række fragmenter fra en eller flere senmiddelalderlige altertavler i den nuværende altertavle, som sandsynligvis hidrører fra en eller flere af de altertavler, der blev fjernet 1588 på Jacob Madsens

initiativ (jf. ovf.).¹⁰⁹ Til storstykkets gesims er genbrugt karmsider med fragmenter af malede blomstermønstre, udført efter skabelon (fig. 47). På topfelternes bagside er fundet fire fragmenter af en altertavles bagklædning, med en solgisel, der har hørt til en fremstilling af jomfru Maria. Imellem solgislens stråler er sømhuller efter en rosenkrans (fig. 48).¹¹⁰ Fragmenterne kan stamme fra en sidealtertavle, der i givet fald har fremstillet Den apokalyptiske Madonna i solgisel, omgivet af mandorla og rosenkrans, men det kan ikke udelukkes, at de hører til \dagger højaltertavlen; jf. også den senmiddelalderlige højaltertavle i Skt. Hans (s. 1355), som muligvis endda erhvervedes i den tid, da Jep (Jakob) Mortensen var prior ved stiftsbyens Johanitterkloster (dvs. o. 1460).¹¹¹

Endelig er der på postamenternes bagsider konstateret senmiddelalderlige malerifragmenter på kridtgrund. Det største af disse fragmenter, ca. 20×25 cm, forestiller apostlen Bartholomæus med sin kniv, iklædt grønne klæder og rød kappe, begge kantet med guld, stående på et brunt og rødt ternet gulv foran en guldgrund (fig. 46). På apostlens venstre side er der spor af tekstil i kridtgrunden, der har dækket en skade i panelet, før den oprindelige kridtgrund blev påført. Til højre for apostlen ses et beskedent fragment af yderligere en helgen med rød kappe, mens et tredje fragment forestiller en uidentificerbar helgen med glorien punslet i guldgrunden.

\dagger Altertavler. 1485, skænket til højalteret af Jep (Jakob) og Jens Mortensen (jf. s.2102).⁶ Tavlen kostede 42 mark. 2) 1719 opbevaredes et gammelt skab uden låger, der 1741 beskrives som et fragment af en altertavle. Solgt på auktion 1778 (jf. også \dagger løse træfigurer 1-3).¹¹²

\dagger Altertavle(?) 1550, skænket af Claus Eriksen (Halvbjørn) ifølge *Danske Atlas* (1774), i dennes dødsår, jf. gravsten nr. 3. Det kan ikke afgøres hvorvidt denne omtale hentyder til en konkret genstand, skænket sammen med en prædikestol (s. 2164), eller en, nu ukendt, oplysning om en donation (muligvis testamentarisk), der ikke blev realiseret. Imidlertid blev meddelelsen af Pontopidan fejlagtigt knyttet til den nuværende altertavle.

Fig. 49. Altersølv, 2002, udført af Ebbe og Dorthe Hjorth (s. 2147). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Altar silver, 2002, made by Ebbe and Dorthe Hjorth.*

\dagger Løse træfigurer. 1-3) 1719 opbevaredes tre skårrede figurer, henholdsvis »2 höye træ billeder« og »1 lidet ditto«, i sakristiet. Figurerne kan hidrøre fra en \dagger altertavle eller alternativt have stået på de tre konsoller på Niels Jensen Løwes epitafium (jf. s. 2180). Solgt på auktion 1778.¹³¹

ALTERSØLV

Alterkalk (fig. 49), 2002, udført af Ebbe og Dorthe Hjorth, 23,5 cm høj. Cirkulær fod med lodret, riflet standkant. På det pyramidestubformede skaft er fæstnet seks forgyldte rundstave. Stort, glat bæger med hældetud. Under bunden ses tre stempler: ejermærke for Bogense Kirke, præget i versaler, mestermærke for Ebbe og Dorthe Hjorth, ligeledes i versaler, og lodighedsmærke (»925S«). Den tilhørende *disk*, tværmål 16 cm, er af let konkav form. I bunden er fæstnet et reliefskors, hvis længste arm er ført om undersiden, således at disken står en smule på skrå. Under bunden stempler som kalken.

\dagger Alterkalker og -diske. 1) En ældre \dagger alterkalk og en \dagger disk, nævnt i kirkens første inventarium 1675. De var angiveligt indgraveret med donators initialer, I. N. R., vejede tilsammen 35½ lod og blev

Fig. 50. Sygesæt, 1789, udført af Rasmus Møller, Odense (s. 2149). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Sacramental set for the sick, 1789, made by Rasmus Møller, Odense.*

opbevaret i et klæde.¹¹³ Disken blev repareret og forsølvet 1768.³⁴

2) (Fig. 52), 1794, udført af Sivert Thorsteinsson, København, ved omstøbning af \ddagger nr. 1. Kalken, 23 cm høj, havde cirkulær fod med to

Fig. 51. Futteraler til Sivert Thorsteinssons ÷altersølv, 1880 (s. 2148). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Cases for Sivert Thorsteinsson's ÷altar silver, 1880.*

smalle, rette afsæt hvorimellem en bladbord. Skaft, skaftled og bæger var dekoreret med tunger, de to sidstnævnte endvidere med bladbord. Monteret på foden var en støbt krucifiksgruppe (den korsfæstede Kristus med Maria og Johannes) fra renæssancen, formentlig tilhørende \ddagger nr. 1. Under bunden fire stempler: Sivert Thorsteinssons mestermærke (Bøje nr. 422), Københavnsmærke for 1794 (Bøje nr. 70), Frederik Fabricius' guldmedlemmærke (Bøje nr. 72), og formentlig månedsmærket Jomfruen;¹¹⁴ endvidere forskellige sølvmærker. Forgylt 1801 af guldsmed Jørgensen.³³ 1999 istandsat af sølvmed Søren Weitemeyer.¹¹⁵ Disken, tværmål 14,5 cm, var glat med en bred kant, hvorpå indgraveret et hjulkors med cirkulær skraveret bund. Kalken og disken blev sammen med oblatæskan, alter- og dåbskanden (se denne) stjålet i år 2000. Til sættet hører futtaler (fig. 51), 1880, af træ beklædt med brunt læder med forgylt mønsterbord, disse er endnu i kirken.³⁴

Oblatæske (jf. fig. 49), 2002, udført af Ebbe og Dorthe Hjorth. 5 cm høj, 11 cm i tværmål, cirku-

Fig. 52. †Alterkalk, 1794, udført af Sivert Thorsteinsson, delvist ved omsmelning af ældre †alterkalk og †disk (s. 2147). Foto Odense Bys Museer. – †Chalice, 1794, made by Sivert Thorsteinsson, partly made by melting down an earlier †chalice and †paten.

lær, med glatte sider og svagt hvælvet låg, hvorpå et let buet og forgyldt kors. Under bunden ejer- og sølvmærker som på alterkalk.

†Oblatæske, 1777, udført af Clemens Pedersen, Odense.¹¹⁶ Cirkulær, tværmål 17,5 cm, fladt låg med rundende afsæt, på lågets overside med skrivekrift indgraveret, »Bogense Kirke 1777«. Under bunden var to stempler: Odenses bymærke

(jf. Bøje nr. 4028) og Clemens Pedersens mestermærke (Bøje nr. 4161). Æsken blev anskaffet som erstatning for en flettet kurv, hvori oblaterne blev opbevaret indtil da. 1867 anskaffedes et †futtural til oblatæskan.³⁴ Stjålet i år 2000 (jf. ovf.).

Sygesæt (fig. 50), 1789, udført af sølvsmed Rasmus Møller, Odense. Sættet omfatter kalk, oblatæske og sekundær glasflaske. Kalken er 13 cm

Fig. 53. Alterstager nr. 1, o. 1575 (s. 2150). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Altar candlesticks no. 1, c. 1575.*

høj, har cirkulær, profileret fod, skaft med profilerede ringe og flad, profileret knop og bæger med profileret mundingsrand. Under bunden Rasmus Møllers mesterstempel (Bøje nr. 4145). Oblatæskens tværmål 5,5 cm, er forgyldt indvendigt. Ingen stempler. Nyere vinflaske af klart glas med sølvskruekapsel, 11 cm høj.

Alterkande (fig. 49), 2002, sølv, udført af Ebbe og Dorthe Hjorth. Kalken har cylinderformet korpus, dekoreret med lodrette, ret brede fordybede linjer af gradvis stigende og aftagende længde. Hældetud, aflang hank og svagt kuplet låg påsat forgyldt kors. Mærker under foden som på alterkalk.

†*Alterkande*, 1845, udført af Asbjørn Jacobsen. Senempirestil, chokoladekandeformet, vægt 64 lod og 2 kvint, indvendigt forgyldt 1845 af S. J. N. Prahl.³⁴ Under bunden fire stempler: Københavnsmærke for 1845, gardejnmærke for Peter Reimer Hinnerup (Bøje nr. 73), mestermærke for Asbjørn Jacobsen (Bøje nr. 1456) og månedsmærke for Jomfruen. Før anskaffelsen af kanden anvendtes glasflasker.³³ Stjålet i år 2000 (jf. ovf.).

Til kanden hører en *kasse*, 1845, udført af R. Koft i mørkbejset træ, betrukket indvendigt med brunt klæde. Kassen er endnu i kirken.³⁴

Ske (fig. 49), 2002, udført af Ebbe og Dorthe Hjorth. 14,5 cm lang, glat skaft med udskåret græsk kors, cirkulært laf, perforeret i fire koncentriske cirkler.

ALTERUDSTYR

Alterstager. 1) (Fig. 53), o. 1575, ca. 41 cm høje. Stagerne har en lav, profileret fod, cylinderskaft med tre flade ringe og lav lyseskål med kantering langs kanten og korsdekoration, dannet af prikker; lysepig af malm. Under bunden indridset »Bogense Kirke«. 1732 betales enken efter Oluf klejnsmed for en mindre reparation af den ene af stagerne.³³

Fig. 54. Alterstager nr. 2, 1777, skænket af tidligere kirkeværgen Jens Jørgensen (s. 2151). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Altar candlesticks no. 2, 1777. Donation from former church warden Jens Jørgensen.*

2) (Fig. 54) 1777, skænket af kirkevæрге Jens Jørgensen, 40,5 cm høje. De senbarokke, trefodede stager består af hver tre led, alle dekorede med bladværksornamentik og ciselerede netmønstre omkring et centralfelt, i nederste led cirkulært, i de to øverste ovale. I centralfelterne er øverst en indgraveret datering, »1777«, i de midterste og nederste felter fordybede versalindskrifter, hhv.: »Aar/ 1777/ nye aars/ dagen/ er/ disse tven/ de stager/ givet/ til/ Bogense/ Kirke«, og »Af/ Iens Iørgensen/ som har været/ dens væрге/ udi 26 aar/ borger og kiøbmand/ udi 53 aar/ i sit alders/ 77 aar«. Der er mindre forskelle i orddeling og stavning de to stager imellem.

1890 lod Provst C. J. H. Fog de nu udrangerede stager forsøve i anledning af sin sølvbryllupsdag, hvorefter de atter blev brugt på alteret; o. 1911 var de imidlertid flyttet til orgelpulpituret, hvor de stod i en kortere årrække.¹¹⁷ Indtil o. 1976 deponeret på Nordfyns Museum (inv.nr. A2364), nu atter i kirken.¹¹⁸

**Alterstager*, 1866, udført af snedker J. J. Larsen af drejet træ, 40 cm høje.³⁴ Stagerne har glat fod, smalt skaft med tre skarpe skaftringe og afsluttes med en bred, profileret lyseskål. Hvidmalede. Stagerne er udført til to ældre *blikalterlys*, 1836, 92 cm høje, hvidmalede. Blikalterlysene, der oprindeligt var udstyret med lamper, blev 1845 repareret af J. P. Grønning.³⁴ Deponeret på Nordfyns Museum (inv. A2362-63).

Syvstage, 1931, udført af Knud Eibye, Odense. Stagen, 44 cm høj. Stagen har profileret fod med indskrift i graveret skriveskrift: »Skænket til Bogense Kirke Pinsen 1931 af Købmand Sophus Jensen og Hustru Karna Werenberg.« (se alterbordskrucifiks), kegleformet skaft med bladornamentik og leddelte arme. Støbermærke under bunden: »K. Eibye« og indridset ejermærke.

To *†bogstole*, nævnt 1717, var opstillet i koret. De repareres løbende, indtil de 1796 kasseredes for at gøre plads til døbefonten.⁵⁹

Alterbordskrucifiks, o. 1940, af marmor, træ og messing, 43 cm høj, heraf måler Kristusfiguren 20,5 cm. Kristus er korsfæstet med fire nagler, hovedet hviler på højre skulder, øverst en skrifttavle af marmor, hvorpå med fordybede versaler »INRI«. På basens bagside en plakette med

indskriften: »Fru Købmand Sophus Jensen, født Karna Werenberg. 25.12.1940« (jf. syvstage ovf.).

Messehagler. 1) (Fig. 55), o. 1900, af rødt fløj med rygkors og kantbesætning af guldgaloner. 2-4) Tre nyere i de liturgiske farver, lilla, hvid og rød. De to førstnævnte er af silke med gaffelkors, hhv. gråt og rødt; sidstnævnte er af uld med guldkors og brunt for, og blev udført af sognets damer og foræret til kirken 1992.

**Messehagel*, o. 1888, af rødt fløj med kant af guldgaloner og spor efter *†rygkors*, vel ligeledes af guldgaloner, rødt kippervævet bomuldsfor. Nordfyns Museum (inv.nr. A10828).¹¹⁹

†Messehagler. 1) 1485, skænket af brødrene Jep (Jakob) og Jens Mortensen, til en værdi af 50 mark, (jf. s. 2102).⁶ 2-3) 1675 ejede kirken to messehagler, en af brunt og en gammel af gyldent

Fig. 55. Messehagel nr. 1, o. 1900 (s. 2151). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Chasuble* no. 1, c. 1900.

fløjl. Begge undergik 1690 mindre reparationer og omtales 1716 som gamle. 4-5) 1719 anskaffedes to messehagler af fløjl, dekorerede med broderede kors. Foruden en mindre reparation 1733-34 fik de 1735 tilføjet brunt inderfor og kantebånd samt 1748 påsyet kantebånd af floretsilke. 1753 var haglerne 'forslidte og forrådnede'. 6) 1753, syet af skrædder Peder Mortensen af karmoisinrødt fløjl og dekoreret med guldgaloner. 7) 1777 fik kirken tilladelse til at anskaffe en højtidsmessehagel, til hvilken der indkøbtes rødt fløjl, guldtresser og silke.³³ 8) 1824, sort bomuldsfløjl med guldgaloner. I brug indtil 1844, hvor den nedslidte hagel kasseredes, mens galonerne og tresserne søgtes frasolgt.³⁴ 9) 1844, af rødt bomuldsfløjl med guldgaloner og kors, syet af Caroline Brünnich (jf. *†*alterklæde nr. 5, knæleskammel og *†*prædikestolsbeklædning nr. 3). 1862 forsynet med inderfor af kashmir og røde bånd af skrædder A. Larsen.³⁴

*†*Messeskjorte med stola, hovedlin og håndlin, til en værdi af 4 mark, skænket af brødrene Jep (Jakob) og Jens Mortensen, (jf. s. 2102).⁶

Fig. 56. Døbefont, romansk (s. 2153). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Baptismal font, Romanesque*.

Fig. 57. Dåbsfad, 1600'erne (s. 2153). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Baptismal plate, 1600s*.

ALTERSKRANKER

Alterskranke (jf. fig. 41), 1837, af fyrretræ, udgør fem sider af en ottekant, med kraftige balustre; en indvendig hylde til særkalke er tilføjet 1925.⁵⁵ Oprindeligt stødte skranken op til alteret, men 1961 besluttedes det at fjerne de to låger på hver side af alteret.⁵⁵ Håndlisten er malet mørkegrøn, balustrene i gul marmorering, mens knæfaldsbjælken er blågrå. Det tilhørende knæfald er be-
trukket med grøn uld.

Ifølge den oprindelige licitation skulle balustrene males brune og rækværket samt knæfaldsbjælken perlefarvede, mens knæfaldet skulle betrækkes med kalveskind.³⁴ 1854 blev knæfaldet fornyet, 1866 blev balustrene 'bronzeret' af maler P. Bardram, og o. 1898 blev knæfaldet ompolstret med rødt fløjl.¹²⁰ 1903 stod alterskanken i en mørkebrun bemaling.

*†*Alterskranke, 1691. Ifølge en inskription på korbuekrucifikset (jf. s. 2155) lod ægteparret Jochum Rodenborg og Maren Pedersdatter i forbindelse med korets istandsættelse 1691 et 'galleri om alteret opsætte'. Dets læderbetrukne knæfald blev ombetrukket 1718, 1748 og 1822.⁵⁹

Præstens *knæleskammel*, 1909(?), af fyrretræ, med grønt uldbetræk fra 1988. Oprindeligt be-
trukket med rødt plysfløjl med forgyldte kanter og frynser, der blev fornyet o. 1961.⁵⁵

En lille plysbetrukket *†knæleskammel* erhvervedes 1741. 1778 nævnes den som læderbetrukket, men 1781 atter med plysbetræk.⁵⁹ 1825 fik skamlen sort fløjlsbetræk, der udskiftedes 1844 med rødt for, syet af Caroline Brünnich (jf. *†alterklæde* nr. 5, *†messehagel* nr. 12 og *†prædikestolsbeklædning* nr. 3).

DØBEFONT OG DÅBSUDSTYR

Døbefont (fig. 56), romansk, af rødlig granit, ca. 81 cm høj, kummens tværmål er 72 cm. Den lave terningformede fods fire sider er udsmykket med dobbeltarkader med et liljeornament; langs overkant og hjørner løber en tovsnoning, der i hjørnerundingerne afbrydes af maskehoveder. En smal overgang adskiller foden fra den kedelformede kumme hvis høje og næsten lige sider er indrammet af en kraftig tovsnoning. Kummen er vandret delt på midten af en smal rundstav, nederst med liljesmykkede arkader, øverst med kraftige akantusrænker. Intet afløbshul. Rester af hvid farve vidner om, at fonten har været bemalt, senest i 1866, hvor den blev 'ferniseret'.³⁴

Mackeprang (*Døbefonte* 140) fandt, at fonten adskilte sig så meget fra de i Bogenseegnen importerede djurslandske rankefonte, at den ikke kan være inspireret af disse. I stedet pegede han på kummens akantusranke som et 'nærmest midtfynsk' træk. Selvom terningformede baser kendes fra Midtfyn, er såvel dennes udformning som arkaderne, maskehovederne og brugen af liljemotiver atypiske for de midtfynske fonte, og Bogensefonten fremstår snarere som en fri fortolkning af såvel syd- som midtfynske impulser.¹²¹ Peder Syv anfører i sin *Danske Ordsproge*, at ordsproget »saa stor som Bogense-funt« skulle være udbredt på Fyn; fonten er imidlertid af helt ordinær størrelse.¹²²

Fonten var tidligere placeret i midtskibets nordvesthjørne, hvor den stod bag et (†)fontegitter (jf. ndf.). Efter opførelsen af *†orgelpulpitur* nr. 1 var hjørnet imidlertid blevet så mørkt, at præsten havde besvær med at læse dåbsformularen. Fonten flyttedes derfor 1789 til søndre korsarm, hvorfra den allerede 1796 blev flyttet til sin nuværende plads i koret.³³

Dåbsfad (fig. 57), 1600'erne, af messing. Fadet, tværmål 55,5 cm, er glat med plan bund, skrå sider og en bred fane. Fanens bredde er øget, således som det fremgår af en takket lodningsfure, på undersiden forstærket med tin.¹²³ Under bunden indridset et nyere ejermerke »Bogense Kirke«. Restaureret 1994.⁶⁶

Dåbskander. 1) (Fig. 58), 1878, af tin, udført af Kgl. Hofkandestøber Hans Christensen Høys efft. Kanden er 24 cm høj, har cirkulær fod, urneformet korpus med øvre profilled og indknebet hals. Flad hank med gæk. Låget er prydet med et kors. På korpus indgraveret i kursiv »Bogense Kirke«, nederst en reparation, måske istandsættelsen af foden 1950.⁵⁵ Kanden er typisk for værkstedet og kendes fra talrige kirker, særligt på Sjælland.¹²⁴ Ikke i brug. 2) (Fig. 59), 2002, udført af Dorthe og Ebbe Hjorth, af messing. Kanden er 36,5 cm

Fig. 58. Dåbskande nr. 1, 1878, udført af Hans Christensen Høys efft. (s. 2153). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Baptismal ewer no. 1, 1878, made by the firm of Hans Christensen Høy & Sons.*

Fig. 59. Dåbskande nr. 2, 2002, udført af Dorthe og Ebbe Hjorth (s. 2153). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Baptismal ewer no. 2, 1878, made by Dorthe og Ebbe Hjorth.*

høj, og har korsprydet korpus og bøjlehanke. Under bunden et mesterstempel og ejermærke: »Bogense Kirke/ anno 2002« i fordybede versaler.

En nyere *†dåbskande*, o. 1990, af messing, købt for en arv efter kirkeværgen Mogens Eigenbrod (1927-90), som anført i indskrift på foden. Stjålet 2000.¹²⁵

†Fontehimmel. 1796 leverede snedkermester Borge Carstensen en 'trone' (dvs. en himmel), hvorpå blev sat en muligvis ældre træfigur af Kristus med sejrspanen stående på den tredelte klode.³³ Himlen blev malet og forgyldt af 'maler Dahlin' fra Gyldensten, og ophængt over døbefonten.¹²⁶ Sandsynligvis nedtaget i forbindelse med moder-

niseringen af koret 1836-40 og identisk med den tronehimmel og »1 stk. gl. Billedhuggerarbejde«, der blev solgt på auktion 1836.¹²⁷

(*†Fontegitter* (fig. 61), 1754, udført af Mikkel snedker i midtskibets nordvesthjørne som erstatning for *†fontegitter* nr. 1.⁵⁹ Gitteret består af to vinkelstillede sider, nederst med fyldingspaneler med rundede hjørneprofiler og derover udskårne balustre med et simpelt liljeornament indsat mellem to profillister; øverst en hulkegelsims. Indgangen er placeret i sydsiden, mens seks balustre i østsiden er omdannet til en luge indtil kirkerummet. Østsiden udgør nu bagvæggen i lukket stol, nr. 2, idet der er slået brædder for de udskårne balustre.

Gitterets inderside står i den oprindelige dødenkoprede farve, mens ydersiden er malet ensartet grå.¹²⁸ Partielle farveafdækninger fortæller imidlertid, at såvel balusterværk som fyldninger har haft blå marmorering på hvid bund; fyldningerne med en rødgul staf. Tilsvarende har rammeværket været blå og gesimsen rød- og blåmarmoreret på hvid bund, ligeledes med rødgul

Fig. 60. *†Vægpaneler* nr. 2, 1837, opsat ved døbefonten indtil 1913 (s. 2155). Foto Chr. Axel Jensen o. 1911. – *†Wall-panels no. 2, 1837, mounted beside the baptismal font until 1913.*

Fig. 61. (†)Fontegitter, 1754, opført af Mikkel snedker (s. 2154). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – (†)Baptismal screen, 1754, made by »Mikkel carpenter«.

staf. 1754 satte Stephen maler kongens 'cifre' og et 'vers' over døren i forgyldte bogstaver.³³

Gitteret blev overflødig 1789, da døbefonten blev flyttet til søndre korsarm. I stedet fik kirken tilladelse til at opføre en lukket stol i den mørke 'afkrog',⁵¹ men allerede samme år blev 'den gamle dåb' taget i anvendelse som materialkammer, hvilket det har fungeret som siden.³³ Ombygget 1862 af P. Brandt i forbindelse med nedrivningen af Torgelpulpitur og opsætning af det nuværende pulpitur.³⁴

†Fontegitter. Nedtaget 1748 i forbindelse med opførelsen af Torgelpulpitur nr. 1 og solgt på auktion året efter.¹²⁹

†Vægpaneler. 1) 1796. I forbindelse med opsætningen af fonten i koret (jf. ovf.) betales maler

Dahlin for at 'indklæde' fonten 'i samme form som klokkerens stol'.¹³⁰ 2) 1837 nedtog I. Fabricius paneler ved 'dåben og degnens stol' (jf. nr. 1) og erstattede dem med nye. Et enkelt fyldingspanel med tandsnitsfrise var indtil 1913 opsat på den nordre korbuepilles inderside, bag døbefonten (fig. 60).

KORBUEKRUCIFIKS OG KORSKRANKE

Korbuekrucifiks (fig. 62-65), o. 1485, bekostet af brødrene Jep og Jens Mortensen, der skænkede »20 rinskæ Gylden til et Kors« (jf. s. 2102).⁶ Kristusfiguren, der måler 170 cm og har kraftigt udhulet torso, hænger i let skrånende arme. Hovedet, der bærer en turbanflettet tornekrone, hælder mod højre skulder med lukkede øjne og

Fig. 62. Korbuekrucifiks, o.1485, skænket af brødrene Jep (Jakob) og Jens Mortensen (s. 2155). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Chancel arch crucifix, c. 1485, donation from the brothers Jep (Jakob) and Jens Mortensen.*

let åben mund, hvor tunge og tænder skimtes; håret og skægget er ordnet i regelmæssige lokker. Brystmuskulaturen er svagt antydnet over de fremtrædende ribben, imellem hvilke den lodrette muskelfold fra bryst til navle er accentueret i det indtrukne mellemgulv. Det smalle lændeklæde har midtsnip og sidesnip ved højre hofte.

På arme og ben er angivet blodårer, dels skåret i relief, dels modelleret i kridtgrunden.

Korstræet, 343 cm højt og 251 cm bredt, består af rette planker, samlet ved blading. Korset er karakteriseret som et livstræ med krabbeblade, skåret i et med kantlisten. Korsarmene afsluttes af endeplader med evangelistsymboler (øverst

Fig. 63. Detalje af korbuekrucifiks, o. 1485 (s. 2155). Foto Arnold Mikkelsen 2008.
– *Detail of the chancel arch crucifix, c. 1485.*

Johannes, tv. Markus, th. Lukas, den nedre endeplade med Mattæussymboloet mangler) i ottekanterede stjerner, hvis fire hjørnespidser ligeledes løber ud i krabbeblade, lidt mindre end korstræets. Øverst på korstræet et skriftbånd med påmalet: »INRI«.

Korset er en lidt yngre variation over en lybsk krucifikstype, der kendes fra byens Skt. Ægidie-

og Skt. Katharinekirker, og som fik stor udbredelse efter 1450 i særligt Sønderjylland.¹³² Rent motivisk er korset beslægtet med krucifikset i Odense Skt. Hans (s. 1368) og ikke mindst med Holbølkrucifikset (*DK Aabenraa* 2019), der formentlig er udført efter et tilsvarende forlæg.

Krucifikset fremstår med den oprindelige stafefering, der blev afdækket 1981.¹³³ Kristusfiguren

har en lys, let rødlig karnation med dybrød blodstænkstegning og forgyldt lændeklæde med blå for, mens skæg og tornekrone er brune. Korset er malet sortbrunt med forgyldte kantlister og korsblade. På det nederste af korstræet er en sekundær indskrift fra 1691, skrevet i forgyldt frakturskrift på sort (fig. 64): »Anno 1[6]91 da udi Fyen var stiftt amptmand Helmut's Ottho von Winterfeld og Biscop D. Thomas Kingo Hafver Matthis bolt og hans Hus[tr]u Sibilla melhop ladē choer renovere og Prÿde Jochum Rodenborg og hans hustru Marn Peders[d.] ladet [g]all[er]iet om alteret op reyse Tilsamm[en h]ar de ladet den gansk[e] Kirche [male] undta[gen] Karl[C]apelle og det [paa] deris Egen bekaastning G[ud til ære] K[ir]c[k]en til Zirat og [til] en Christelig am[in]delse ho[s] Efftter Kommerne«.

Korsenderne med evangelistsymboler har cinoberrød bund, mens skriftbåndet er gullig hvid.

Fig. 64. Detalje af korbuekrucifiks, inskription på kors-træet, 1691, om korets istandsættelse (s. 2158). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Detail of the chancel arch crucifix, inscription on the wood of the cross, 1691, about the renovation of the chancel.*

Fig. 65. Korbuekrucifiks, o. 1485, med hvid bemaling og korstræ i egetræsådring fra 1841 (s. 2158). Foto Fritz Thode 1981. – *Chancel arch crucifix, c. 1485, with white painted figure and oak-grain painting on the wood of the cross from 1841.*

Store dele af korstræets og særligt Kristusfigurens bemaling er afskallet. Bagsiden af korset fremstår i en marmorering af nyere dato.

1731 betales maler Lars Pedersen for at anstryge korbuekrucifikset.³⁴ 1796 stafferet af maler Dahlin med 'behørig kulører',³³ og 1841 af maler Willumsen, formentlig svarende til den hvide emaljemaling af Kristus og korstræets egetræsådring, korbuekrucifikset stod med indtil 1981 (fig. 65).¹³⁴

Korbuekrucifikset blev flyttet til søndre kors-arm på et tidspunkt før 1819, hvor det nu er opsat på østvæggen.³⁴

**Korskranke.* (jf fig. 66), o. 1836–40. Skrankens to halvdele, af fyr, hver bestående af en søjle med rosetafslutning, en overligger, hhv. 130 cm og 150 cm lang, og fem drejede balustre, der har været

Fig. 66. Skibet set mod øst. Foto før 1905. – *The nave looking east.*

nedtappet i en egetræsrem, har flankeret en ca. 150 cm bred åbning til koret.¹³⁵ Søjler og overliggere er malet rødbrune med forgyldte detaljer, mens balustrenes bronzering er udført 1866 af P. Bardram.³⁴ Opført i forbindelse med den omfattende istandsættelse af koret 1836–40.¹³⁶ O. 1896 blev der monteret \dagger gaslamper på de to søjler (jf. s. 2175). Opbevares på Nordfyns Museum (uden inv.nr.).

\dagger *Korgitter*, af træ, tidligst omtalt 1676, da der anskaffes en nøgle til 'korsdøren'.³³ 1691 limes og gøres »adchilligt ofuer Chors døren af pannels verched« til rette; dette 'panelværk' kan dog muligvis henvise til \dagger lektoriets brystning (jf. s. 2170).³³ Nedtaget 1836 da koret blev moderniseret; i denne forbindelse blev bl.a. en del 'billedhuggerarbejde', en dør, nogle træammer, paneler og fire søjler, der alt sammen kan stamme fra korgitteret, bortauktioneret.³⁴

PRÆDIKESTOL

Prædikestol (fig. 67–71), udført ifølge skåret årstal og signatur 1604 af den formentlig nederlandske billedskærer Harmen Garstenkorn og skænket af kirkeværgerne Niels Bang og Mads Ibsen (Jepsen) (jf. gravsten nr. 10 og 8). Stolen omfatter en kurv med fem arkadefag og en diminutiv underbaldakin.

Kurvens enkelte fag adskilles af kannelerede søjler, sat tre og tre på de tilspidsende hjørnefremspring, mens der ved væggen er enkelt søjler. De enkelte søjler har lavt, jonisk kapitel og prydbælte med rosetter, der på de tre midterste søjler er udfyldt af bustefremstillinger af kong David, Karl den Store og Aleksander den Store, der repræsenterer det i middelalderen velkendte tema *De Ni Helte*.¹³⁷ Arkadefelterne har kassetteprydede pilastre og bueslag, førstnævnte med forenklet toskansk

Fig. 67. Prædikestol, 1604, udført af Harmen Garstenkorn og skænket af kirkeværgerne Niels Bang og Mads Ibsen (s. 2159). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – Pulpit, 1604, made by Harmen Garstenkorn and donated by the churchwardens Niels Bang and Mads Ibsen.

kapitæl og sidstnævnte med flade tandsnit langs underkanten; i sviklerne ses englehoveder, hvis ansigter ikke er blevet udskåret.

Arkaderne indrammer reliefskårne fyldinger med scener fra Det Gamle og Det Ny Testamente, formentlig alle udført efter nederlandske kobberstukne forlæg fra o. 1580–1600. 1) Syndefaldet (fig. 68), skåret efter Hendrick Goltzius' stik efter Bartholomeus Spranger fra 1585.¹³⁸ Eva griber med sin venstre hånd æblet fra slangen, mens Adam rækker armen frem for at modtage det. 2) Bebudelsen (jf. fig. 67), skåret efter et uidentificeret, formentlig nederlandsk forlæg.¹³⁹ Maria knæler ved en læsepult med højre hånd på brystet og venstre hånd rakt frem mod ærkeengelen Gabriel, der entrerer fra højre, flyvende på en sky og med højre arm løftet. Over ham ses helligåndsduen i en solgisel. 3) Hyrdernes Tilbedelse (fig. 69), skåret efter en spejlvendt kopi efter et udateret stik af Johannes Wierix.¹⁴⁰ Omkring det sovende Kristusbarn knæler Maria, en engel og to hyrder, mens Josef står i baggrunden. 4) Korsfæstelsen (fig. 70), med Maria og Johannes Evangelisten stående på hver side af korset, og Maria Magdalene knælende ved dets fod, hvor Adams hovedskal ligger.¹⁴¹ 5) Opstandelsen (fig. 71). Kristus svæver på en sky over sarkofagen. I sin venstre hånd holder han (et fragment af) opstandelsens banner. Under ham beskytter en romersk soldat sig bag sit løftede skjold, mens en anden sover uforstyrret.¹⁴² Figurerne er beslægtede med et udateret stik af Crispijn de Passe efter Maerten de Vos.¹⁴³ Under motivet er kunstnerens signatur, med fordybede versaler, »Harmen Garstenkorn exqvdabat anno 1064 (fejlskrift for 1604)«.

Kurvens frise- og postamentsfelter er indrammede af tilspidsende, femkantede hjørnefremspring med spejlfyldninger. De tre midterste frisefelter har versalindskrifter i højt relief, henholdsvis: »Gud[z] ord slaar aldrig feyl Esa 40« (Es. 40,8), »Matz Ibsen · Nels Bang · kirwer [1]604«, og »Herren er nær alle dem hannem paaka[l]der rettelig ps 145« (Sl. 145,18). I det første frisefelt skåret, kartoucheindrammet felt, der kopieres i maling i det femte, rekonstruerede fag (jf. ndf.). I tre af postamentsfelterne er indsat sekundære reliefskårne frugtmotiver, i et fjerde et engelho-

ved, mens der i femte fag er malet en kopi af andet fags relief. Reliefferne adskiller sig fra den øvrige stol ved dels at være grovere skåret, dels ved at være beskåret for at kunne passe i postamentsfelterne. Under de fire hjørnefremspring hænger bevingede englehoveder, og mellem disse båndornamenterede hængestykker, de ydre med et hjerte i en kartoucheramme, det midterste med en afbildning af Jesus i bustefigur og en fordybet inskription: »Sal va tor« i en cirkulær ramme omgivet af ansigtsmasker og blomster.¹⁴⁴ Under kurven er anbragt en flad underbaldakin med en stor koglelignende hængeknop. Prædikestolen fremtræder med en staffering fra 1994 domineret af rød, guld og blå, med enkelte grønne islæt.¹⁴⁵

Stolen er opstillet på den sydlige triumfvæg, hvori indgangen til en tilmuret \ddagger præstedør er genbrugt i forbindelse med en tøndehvælvet opgang tværs igennem korets sydmur (jf. s. 2129 og \ddagger prædikestol(?) nr. 1).

Prædikestolen er udført i fynsk højrenæssancestil¹⁴⁶ og svarer i sin udformning nøje til en type, Jens Asmussen og hans værksted udførte til en række fynske kirker i årene o. 1590–1610 og til Ribe Domkirke (DK Ribe 4384).¹⁴⁷ Harmen Garstenkorns træskærerarbejde er dog mindre detaljeret end i Asmussen-værkstedets stole, og slægtskabet mellem de to billedskærere må formentlig ses som et udtryk for typens popularitet i perioden. Mest oplagt kan Garstenkorn have taget udgangspunkt i Asmussens prædikestol til Odense Domkirke (s. 576–79).¹⁴⁸ Bogensestolen dannede efterfølgende forlæg for prædikestolen i Hårslev Kirke (Skamby Hrd.), der både kopierer arkitektoniske særkender som arkadefelternes kassetteværk og flere af Garstenkorns storfelter. Billedskærerarbejdets beskedne kvalitet udelukker imidlertid, at Hårslevstolen kan være Garstenkorns værk.¹⁴⁹

Ændringer og istandsættelser. Prædikestolen, der antagelig erstattede en ældre stol, enten middelalderlig eller fra o. 1550 (jf. ndf), var oprindelig opsat ved opgangen gennem triumfvæggens sydside. Den ældste staffering er kun fragmentarisk bevaret med rester af blå og rødt på kridtgrund, som påvist 1973.¹⁵⁰

Fig. 68–69. 68. Prædikestolsarkade med Syndefaldet, 1604 (s. 2161). 69. Prædikestolsarkade med Hyrdernes Tilbedelse, 1604 (s. 2161). Foto Arnold Mikkelsen 2009. – 68. Pulpit arcade with the Fall of Man, 1604. 69. Pulpit arcade with the Adoration of the Shepherds, 1604.

Stolen blev istandsat flere gange i løbet af 1700-tallet, både snedkermæssigt og i forbindelse med nystafferinger af inventaret. 1712 blev Johan snedker betalt 5 rdlr. og 2 mark for at reparere billedskærerarbejdet, hvorefter Laurids maler anstrøg den.⁵⁹ 1749 malede og forgyldte Lars maler både prædikestolen og altertavlen, formentlig en perlegrå bemaling med forgyldte detaljer og måske enkelte koloristiske islæt.¹⁵¹

1763 gennemgik stolen endnu en mindre reparation, denne gang forestået af Mikkil snedker.⁵⁹ Det kan have været i forbindelse med en af disse reparationer, at postamentets oprindelige fyldninger blev udskiftet med de nuværende, sekundære fyldningspaneler. 1782 blev der muret en ny *trappe* til prædikestolen i den indmurede opgang gennem triumfmuren, og 1792–93 indsatte Truels Jørgensen en *†prædike-*

stolsdør i åbningen fra koret til prædikestolsopgangen.³⁴

1796 blev stolen af akustiske årsager flyttet til »den 3. Pille fra Choret neder i Kirken«, dvs. mellem kirkedøren og søndre korsarm (fig. 66), og opgangen i koret blev herefter tilmuret.³³ Da stolen tog skade under flytningen blev den ved samme lejlighed repareret, malet og forgyldt af maler Dahlin fra Gyldensten.¹⁵² Samtidig blev der etableret en ny *†opgang*, der føjede sig om pillen, med adgang fra karlekapellet; en løsning der imidlertid krævede, at kurvens femte fag med Opstandelsesrelieffet blev vendt ind mod muren.

Stolens oprindelige *†lydhimmel* blev sandsynligvis kasseret på dette tidspunkt og erstattet af en sekundær (*†*)lydhimmel (jf. fig. 66), o. 1800.¹⁵³ Denne har form som en ottekant, der er beskåret til en sekskant, sådan at det murvendte og de to

Fig. 70-71. 70. Prædikestolsarkade med Korsfæstelsen, 1604 (s. 2161). 71. Prædikestolsarkade med Opstandelsen, 1604 (s. 2161). Foto Arnold Mikkelsen 2009. – 70. *Pulpit arcade with the Crucifixion, 1604*. 71. *Pulpit arcade with the Resurrection, 1604*.

tilstødende fag er hhv. længere og kortere end de tre forreste fag. Den har glat, profilkantet frise og en tandsnitgesims, hvorpå tidligere sad en kartouche omgivet af snitværk. Nedadtil afsluttedes himlen af klokkeformede hængestykker, der nu er afsavede. Lydhimlen fremstår med afskallet hvidlig bemaling. Da prædikestolen blev flyttet tilbage til triumfvæggen blev himlen taget ud af brug og sat på loftet. Den tilhørende helligåndsdue, der 1866 blev forsølvet af maler P. Bardram,³⁴ er nu malet hvid og opsat i våbenhusets loft.

Som en del af inventarets istandsættelse 1822 'ferniseres' prædikestolen, antagelig med perlefarve.³⁴ 1862 blev P. Bardram betalt for at male prædikestolen hvid med forgyldninger.⁵⁵ Da kirkens stolestader skulle udskiftes 1913-15, valgte man, efter at de oprindelige farvelag var afrenset og stolen mørkbejset og lakeret, at flytte den tilbage

til triumfvæggens søndre del; en smule nordligere end dens nuværende plads.¹⁵⁴ I den forbindelse udtog man det overflødige femte fag med Opstandelsen og ophængte først relieffet i sakristiet, siden over døbefonten.¹⁵⁵ Samtidig etableredes en ny *†opgang*, nr. 2, i mørkbejset træ, som føjede sig om triumfmuren.

1994 blev prædikestolen flyttet tilbage til sin oprindelige plads, efter at den indmurede opgang var blevet genfundet 1987. I den forbindelse blev det femte fag rekonstrueret i eg med pilastre og bueslag af gips, mens de tilhørende frise- og postamentfelter udførtes som malede kopier efter henholdsvis første og andet fag.¹⁵⁶ 1999 udbedredes en mindre skavank på stolens ene hængestykke.⁶⁶

†*Prædikestole*(?) 1) Den murede åbning og opgang i triumfmurens sydside kan være opført i

senmiddelalderen som en selvstændig prædikestol; jf. Kolby Kirke på Samsø (*DK Holbæk*, 2653) og tilsvarende eksempler i Øst- og Midtjylland.¹⁵⁷ 2) Som angivet i *Danske Atlas* (1774) skulle Claus Eriksen (Halvbjørn) 1550 have skænket både en prædikestol og en altertavle (s. 2147).¹⁵⁸ Oplysningen, der af Pontoppidan henføres til de nuværende genstande fra 1604 og 1588, lader sig ikke nærmere verificere.

Et *†timeglas* med »fire glas udi« er omtalt 1741 og repareret af Andreas snedker 1772.³³

†Bogstol, 1776. Den lille bogstol blev forandret 1823 af snedker Nicolai Brandt, på foranledning af præsten, H. J. Fich.³⁴

†Beklædninger. 1) 1781, af rødt fløjl med guldfrynser (jf. *†alterklæde*, s. 2141).³³ 2) 1824, af sort fløjl med guldfrynser.³⁴ 3) 1844, syet af Caroline Brünnich (jf. *†alterklæde* nr. 5, *†knæleskammel* og *†messehagel* nr. 9) af karmoisinrødt fløjl med guldgalonier og -frynser.³⁴ 4) 1884, af rødt silkefløjl, shirting, grønt fløjl og guldfrynser.³⁴

Fig. 72. Stolestader, 1913-15, tegnet af Niels Jacobsen (s. 2164). Foto Arnold Mikkelsen 2009. – *Pews, 1913-15, designed by Niels Jacobsen*.

STOLEVÆRK

Kirkens stolestader stammer fra restaureringen 1913-15. I staderne indgår genanvendte paneler fra *†stolestader* fra 1600-tallet. Kirkens ældste stolestader stammer fra flere forskellige tidspunkter. De ældste dele var antagelig fra tiden o. 1600, der fornyedes eller istandsattes løbende, blandt andet o. 1675, 1722, 1796, 1822, o. 1850 og 1861.

Stolestader (fig. 72), 1913-15, tegnet af arkitekt Niels Jacobsen, Odense, med genanvendte for- og bagpaneler fra 1600-tallet (jf. ndf.).¹⁵⁹ Staderne er udført i skønvirkestil med skrå ryglæn og smalle gavle, 115 cm høje, der afsluttes af volutter i basrelief under en halv roset. For- og bagpanelerne har profilerede hammerfyldinger, afsluttet nedtil med tandsnit, som er genbrugt fra kirkens ældre stolestader (jf. ndf.). Stolenes bemaling fra 1953 er lysegrå med mørkegrå, hvide og lyseblå accenter, sædet er koksgråt.⁵⁵ Oprindeligt stod de med egetræsådring.¹⁶⁰ Til stolene hører mørkeblå stofhynder. Stolene er en videreudvikling af Niels Jacobsens stolestader til Ansgars Kirke, 1901-02 (s. 1597)

†Stolestader, o. 1600.¹⁶¹ En enkelt *†gavl* (fig. 73), 109 cm høj og 44 cm bred, sammensat af to glatte brædder med halvrund afslutning, hvori er udsåret en halv muslingroset, stammer formentlig fra kirkens første stolestader. Gavlens nederste ca. 60 cm er påført en gullig maling, den øvre del står i transparent blå, og mellem disse to farvelag er en dodenkoprod undermaling synlig i et ca. 2 cm bredt bælte. Bemalingen antyder, at gavlen efter at være nedtaget er genbrugt i forbindelse med en af de mange ombygninger og delvise fornyelser af stolestaderne.¹⁶² I Nordfyns Museum (uden inv.nr.)

Et antal stolestader i skibets østlige del blev fornyet o. 1675.¹⁶³ Af disse er bevaret en enkelt *†stolestadedør*, 103 cm høj og 61 cm bred, med to fyldinger, den øverste en hammerfylding hvis nedre, nu forsvundne profilliste har inkluderet et tandsnit svarende til fyldingerne på de nuværende stolestaders for- og bagpaneler (fig. 74).¹⁶⁴ Mellem de to fyldinger er skåret en tværrektangulær fordybning med halvrunde endestykker. Døren, der var i anvendelse indtil 1913, fremstår

Fig. 73. *Stolestadegavl, o. 1600, opbevaret i Nordfyns Museum (s. 2164). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Pew-end, c. 1600, preserved in Nordfyns Museum.

i en gullig egetræsådring fra 1861, øverst er med sort maling skrevet 'N° 5'.³⁴ I Nordfyns Museum (uden inv.nr.)

Ændringer og istandsættelser. Ifølge en stolestadebog fra maj 1719 var der opstillet syv mandstole foran kirkedøren, dvs. langs sydvæggen i skibet to østligste fag, og yderligere ti bagest i skibet, hvoraf de tre var »øde og Ubrugelige«. I kvindesiden var der ligeledes syv stole foran kirkedøren, men elleve bag, mens der i søndre og nordre korsarm var henholdsvis fire og fem stolestader.³³

1722 opførte snedker Jens Nielsen 11 nye kvindestole 'neden i kirken' og henholdsvis ni og fem stole i mandssiden og søndre korsarm.¹⁶⁵ De nye stolestader havde en glat, rektangulær gavlv og døre med en enkelt spejlfyldning (jf. fig. 66) og var i anvendelse indtil 1913.

I forbindelse med flytningen af prædikestolen 1796 (s. 2162) opførte snedkermester Boje Carstensen yderligere en stolerække forrest i skibet. Samtidig forlængedes to stole med 4½ alen, formentlig de to mandstole ud for den vestlige åbning til søndre korsarm, hvor \dagger skriftestol nr. 3-4 havde stået indtil da, og de resterende mands- og kvindestole blev 'forandret' og fik bredere sæder.¹⁶⁶ 1822 opførte H. Hansen seks nye stole og reparerede de gamle i søndre korsarm.³⁴

Stolestaderne i korsarmene blev udskiftet o. 1850. 1856 kasseredes de fire stolestader i nordre korsarm, og i stedet opførte snedkermester Christian Andersen og smed Hans Petersen fem nye 'familiestole', mens stolestaderne i søndre korsarm blev udskiftet 1861 med fire nye stole med i alt 80 siddepladser, udført af snedker J. J. Larsen og malet med gullig egetræsådring.¹⁶⁷

Lukkede stole. 1) (Jf. fig. 74), 1724 og ombygget 1862. Opført i skibets sydvestlige hjørne under orgelpulpituret på foranledning af senere byfoged Martinus Holst, hans hustru Anna Dorothea Jørgensdatter (Molken) og Jens Jørgensen, der delte stolen.¹⁶⁸ Dens nuværende udseende er i alt væsentligt resultatet af snedker J. J. Larsens ombygning 1862, foranlediget af opførelsen af et nyt orgelpulpitur (s. 2171). Af den oprindelige stol synes kun brystningspanelet med spejlfyldninger, 140 cm højt, og håndlisten at være genbrugt i den nuværende stol. I håndlisten er der spor efter et oprindeligt vinduespartis tapninger; ifølge et rids af orgelfacaden fra o. 1880 havde stolen rundbuede vinduesåbninger (fig. 36).¹⁶⁹ Indgangsdøren er placeret ud mod skibets mellemgang. Gulvet er hævet ca. 30 cm i forhold til kirkegulvet, hvorfor der er indbygget et enkelt trin i stolen. Stolen står i ensartet grå bemaling fra 1953, hvorunder kan konstateres en blå bemaling. 1822 var stolen malet perlefarvet.³⁴

Stolen gennemgik flere ændringer i løbet af 1800-tallet. I forbindelse med opførelsen af luk-

Fig. 74. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Interior looking west.*

ket stol nr. 2, i 1822, blev dens gesims fjernet, »og i dens stæd Sokler anbringes under de paa Orgelets Forside værende Piller«; 1833 anskaffedes en kanapé eller baldakin til stolen.³⁴ 1851 klagede fæsteren, postmester Niels G. Kolbye, over, at skulle passere et 'materialkammer' (jf. †)fontegitter s. 2154) for at få adgang til stolen, og han foreslog døren flyttet ind i selve kirken.⁵¹ Kolbyes klage samt sporene efter et muranker i kirkens sydmur bag stolens nuværende bagvæg og præcis over for et tilsvarende muranker, der støtter †)fontegitrets østvæg, tyder på, at den lukkede stol oprindeligt stod lidt længere tilbage i kirkerummet, sådan at dens front flugtede med fontelukket.

2) 1822, opført i skibets nordvestside under orgelpulpituret (jf. fig. 74). Stolen er indrettet ligesom nr. 1, bortset fra, at den er opført foran †)fontelukket, hvis østvæg fungerer som stolens

bagvæg, idet dets balustre er blevet dækket af vandret opslåede brædder. Oprindeligt indrettet som nr. 1.³⁴ Stolen står i en ensartet grå bemaling fra 1953,⁵⁵ men en afdækning af brystningspanelerne har afsløret tre ældre farvelag: en perlegrå bemaling, der blev påført af maler Faaborg ved stolens opførelse; en gul egetræsådring fra 1861-62, og en brun ådring, rimeligvis påført 1913-15.¹⁷⁰

Stolen blev ombygget 1862 af snedker J.J. Larsen med genanvendelse af brystningspanel og håndliste. I 1800-tallet havde stolen en overbygning med rundbuede vinduer over brystningen (jf. ovf.). Betegnet 'Paghs stol' efter etatsråd Christian Lehmann Pagh (†1912), som brugte den o. 1900.

†)Lukkede stole. 1) O. 1650, opført i karlekapellets 'søndre side'.¹⁷¹ Stolen blev formentlig opført af dens tidligst kendte fæster, borgmester Jens

Madsen, og blev efter dennes død 1659 overtaget af svigersønnen, borgmester Hans Jørgensen (jf. Æftermiddelalderlig begravelse nr. 3). Overgået til kirkevæрге Christian Pedersen Bøgvad ved hans ægteskab med borgmester Jørgensens enke. Christian Pedersen lod den siden pynte med udskårne sirater og male.⁵¹ Murermester Matthias Dreyer nedbrød stolen 1809.³³ 2) 1714, etableret af postmester Jørgen Wederkinch i nordre korsarm, hvor den var i konstant brug indtil 1870.³³ Formentlig opstillet langs korsarmens vestvæg (jf. fig. 36). 3) 1809, udført af snedkermester Boje Carstensen.³³ Stolen, der må opfattes som en afløser for nr. 1, blev opført i nordre korsarm, formentlig langs den østlige væg (jf. fig. 36). Allerede 1813 stod den imidlertid ledig og blev ikke siden udlejet.¹⁷²

†*Skriftestole*. 1-2) Nævnt 1691, da to små skamler i skriftestolene repareredes. Opstillet i koret, vel i nord- og sydsiden til henholdsvis sognepræst og kapellan. 1749 reparerede snedkeren stolene, mens sadelmageren betrak en skammel og knæfaldsbrættet.³³ 3) 1758 forandrede snedkeren en 'ny' †skriftestol, hvorefter den blev malet.³³ 4-5) 1793 fik kirken nye skriftestole,³⁴ der formentlig var opstillet i den vestre arkade til søndre korsarm. Stolene blev kasseret 1796 for at gøre plads til en opgang til prædikestolen, der blev flyttet til søjlen mellem kirkedøren og korsarmen (jf. s. 2162).³³ 6-7) 1796, betales maler Dahlin 136 rdlr. og 4 mark for to nye skriftestole, som blev opstillet i koret.¹⁷³ Stolene blev nedtaget i forbindelse med korets renovering 1836 og formentlig solgt på auktion.¹⁷⁴ 8) 1862 var sakristiet indrettet til skriftestol, jf. *særlige rumindretninger*.

En (†)*degne-* eller *talerstol*, 1892(?), fyr, med skrån overplade og boghylde. Fronten er udsmykket med et tværrektangulært felt og en hammerfylding og afsluttes med en gesims, hvis frise rummer en spejlfylding. Stafferet i ensartet mørkegrønt. Stolens enkeltdele er inspireret af panelerne til de fornyede stolestader fra o. 1675 (jf. ovf.), men hammerfyldingens manglende tandsnit samt fyldingernes smallere profillister antyder, at degnestolen er kommet til senere, formentlig først 1892, hvor et 'kantorbord' og to tilhørende stole blev anskaffet.⁵⁵ Talerstolen var opstillet i koret,

men blev taget ud af brug o. 1960 og er nu opmagasineret på loftet.¹⁷⁵

†*Degnestole*. 1) 1691 repareredes en stol, hvor »Rector med Disciplerne staar«, og nogle omkringstående skamlers panelværk.³³ I slutningen af 1700-tallet ønskede kirken at flytte stolen, da prædikestolen tog det begrænsede lys. På denne baggrund må man antage, at degnestolen var opstillet i korets sydvestlige hjørne.¹⁷⁶ 2) Maler Dahlin udførte 1796 klokkerens stol med fem sæder til 'disciplene', og betales 37 rdlr. for sit arbejde.³³

En †*brudestol* eller *-bænk*, opstillet i sakristiet, nævnes 1675 og 1719.³³ Antagelig identisk med den gamle 'løjbænk', dvs. polstrede bænk, der nævnes 1741 og sælges 1778.¹⁷⁷

†*Officersstol*. 1711 blev det tredje stolestade på mandssiden indrettet til officersstol på ordre fra stiftamtmand Joachim Pritzbuher (†1719), mens evt. officersfruer havde plads i det fjerde stolestade på kvindesiden, kaldet 'præstekonernes stol'.³³ Stolen, der blev repareret 1754, kasseredes sammen med de øvrige stolestader under moderniseringen 1913-1915.

To †*stole* og et †*bord*, 1754, leveret af Mikkel snedker, blev opstillet i sakristiet.

Løse stole. 1) Et antal stole, o. 1900, med drejede ben og ryglæn med talrige profilled, cirkulært fletsæde, mørkbejsede. En af stolene er mærket »Greisdal Stolefb: Veile« under sædet, andre »JJ Veile«. 2) 28 stole, anskaffet o. 1970,¹⁷⁸ tegnet af arkitekt Peter Hjort-Lorenzen i mørkt træ med sort lædersæde, er opstillet forskellige steder i kirken.¹⁷⁹

Ni *bænke*, 1819-62, af fyrretræ, er opstillet henholdsvis i koret, foran skibets stolestader, i de lukkede stole under orglet, våbenhuset og ligkapellet. Bænkene er indbyrdes forskelligartede dels i længde, dels i udformningen af ryg- og armlæn. To blev anskaffet til sakristiet 1819, yderligere to blev leveret 1836 af H. Draier og sat i koret, mens snedker J. J. Larsen leverede tre bænke til sakristiet, en til våbenhuset og to til de lukkede stole 1862.¹⁸⁰ Bænkene står i en grå bemaling med blå-sort sæde fra 1962, fraregnet det hvidmalede eksemplar i ligkapellet. I såvel 1862 som 1925 nævnes sakristiets bænke som egetræsådrede.⁵⁵

Fig. 75. Kiste, 1600-tallet (s. 2168). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Chest, 17th century.*

KISTER OG PENGEBEHOLDERE M.M.

**Kiste* (fig. 75), 1600-tallet(?), af eg, 107×50 cm, 71 cm høj, beslået med jernbånd og med håndtag på endesiderne. Kisten havde oprindeligt tre låse, hvoraf kun en enkelt er bevaret, mens to andre er fjernet og hullerne fyldt ud med træstykker,

hvoraf det ene mangler. På forsiden kan mellem andet og tredje jernbånd skimtes cifferet '6', formentlig resterne af et årstal. Grøn med røde jernbånd. Muligvis identisk med kirkens 'kasse', hvis lås og 'slag' blev sat i stand 1841.³⁴ Opbevares i Nordfyns Museum (inv.nr. A2361).

†*Kister*. 1) Nævnt 1719 som en lille kiste eller 'skrin' med tre rum, hvori lå henholdsvis kirkens tavlepenge, de fattiges penge og Helsingørs skoletavlepenge; kisten blev kasseret før 1741.³³ 2) Nævnt 1719 og omtalt som en 'lodkiste' uden jernbånd. Formentlig identisk med den store kiste uden lås, der blev solgt på auktion 1778.³⁴ 3) 1737, en halvkiste til opbevaring af messetøjet, af fyr, udført af Mikkel snedker og beslået med lås og hængsler af klejnsmeden.³⁴ Da imidlertid messehaglerne blev jordslåede af at ligge i kisten, blev den 1754 erstattet med et åbent tskab, ligeledes bygget af Mikkel snedker, der blev solgt på auktion 1778.³⁴

Pengeblok, (fig. 76a-b), af eg, antagelig fra 1859, da S. H. Kragh betales for en dobbelt og en enkelt blok. Den kommodelignende dobbeltblok med jernbeslag, 77×33 cm, 93 cm høj, har karnispro-

Fig. 76a-b Pengeblok, 1859(?), udført af S. H. Kragh (s. 2168). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Alms post, 1859(?), made by S. H. Kragh.*

Fig. 77-78. 77. Pengebøsse nr. 1, 1856 (s. 2169). 78. Pengebøsse nr. 2, 1862 (s. 2169). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – 77. *Offertory box no. 1, 1856.* 78. *Offertory box no. 2, 1862.*

fileret sokkel, svungne sider og for oven frise og kronliste med tandsnit. Den hængslede overside er dekoreret med et fladt jernbeslag og to fladbundede pengetragte, der leder til hver sin træskuffe (fig. 76b). Malet i en ensartet lysegrå tone, formentlig i 1953.

Soklens bageste hjørner er delvis ødelagt af fugt, hvorfor man på et senere tidspunkt har sat blokken på fire lave ben. Derudover er et bræt udskiftet i pengeblokkens bagside og forsynet med en indskrift, der oplyser, at snedker A. A. Evensen, Bogense, reparerede den 1919. Opstillet i våbenhuset.

†*Pengeblokke.* 1) 1725 betales for et stykke egetræ til en pengeblok, som skal beslås med jern, have lås og males.³³ 1734 leverer Mikkil snedker en skuffe til kirkens blok.¹⁸¹ 2) Før 1789, hvor kirkens 'blokke', opstillet i søndre korsarm, måtte vige pladsen for døbefonten (jf. s. 2153).³³ 1859 opmagasineres de to gamle blokke i tårnet.³⁴ 3) En enkelt blok, 1859, bygget af S. H. Kragh blev leveret sammen med kirkens nuværende 'dobbelte' pengeblok.³⁴

Pengebøsser. 1) (Fig. 77), 1856, af blik, leveret af blikkenslager P. From.³⁴ Oval bøsse med pengetragt foroven. Spor af sort farve, endvidere ind-

skrift med versaler »Bogense Kirke«. Samme ord er indridset under bunden. 2-3) 1862 (fig. 78), af blik, ovale, opsat i våbenhuset med et svungent smedjernsbeslag.³⁴ Opstillet i skibets vestende.

†*Pengebøsse*, 1730, med lås. Bøssen blev anskaffet på kirkevæрге Jørgen Wederkinchs foranledning, for bedre at kunne holde forskellige indsamlinger adskilt. 1733 havde bøssen imidlertid kun været anvendt en enkelt gang.³³

Pengetavle (fig. 79), 1772, 50 cm lang, skuffe med halvdæksel og rygbræt med udskårne orna-

Fig. 79. Pengetavle, 1772, udført af Andreas snedker (s. 2169). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Collection box, 1772, made by »Andreas carpenter«.*

menter, hvoraf enkelte er afbrækkede, samt drejet håndtag. Tavlen er den ene af to, som blev leveret af Andreas snedker 1772, som erstatning for \dagger pengetavler nr. 2-3; den anden er gået tabt, se \dagger nr. 5.³³

\dagger Pengetavler. 1-3) Tre pengetavler, nævnt 1716, af træ.³³ Den ene blev 1764 erstattet af \dagger nr. 4, mens de to resterende blev erstattet af nr. 1 og \dagger nr. 5. Tavlerne blev solgt på auktion 1778-79.¹⁸² 4) 1764, udført af Andreas snedker.¹⁸³ Stjålet 2007.¹⁸⁴ 5) 1772, leveret af Andreas snedker sammen med den bevarede tavle. Kasseret o. 1900.

\dagger Klingpunge. Tre tavlepunge med stang, nævnt 1675. Omtales som ubrugelige 1719 og kasseres o. 1764-65.³³

DØRFLØJE OG LEKTORIUM M.M.

Dørfløje. Udvendige. 1) 1857, dobbeltfløj, rundbuet, med fem fyldinger, der udadtil er ryggede, samt messinggreb, leveret af H.P. Rasmussen.³⁴ Perlefarvet indvendigt og olivengrøn udvendigt. I våbenhuset. 2) 1882, fyldingsdør med fire ryggede fyldinger og dørgreb af stål.³⁴ Olivengrøn. I døren til tårnet. 3) O. 1900, med fire tværrektangulære, ryggede fyldinger og dørgreb af stål. Olivengrøn, udvendigt med påskriften »Sakristiet« i hvide versaler. I sakristiet. 4-5) 1934, en rundbuet fløj med lodrette profilyldinger og messinggreb samt en rektangulær fløj med tilsvarende fyldinger er sat i henholdsvis ligkapellet og kælder døren i forbindelse med udvidelsen af ligkapellet. Olivengrønne. 6) Efter 1971, fyldingsdør med termorude. Hvidmalet. I skibets vestende.⁵⁵

Indvendige. 1) O. 1833, dobbeltfløj med fire rektangulære spejlfyldinger og oprindeligt dørgreb. Perlefarvet. Fløjene blev opsat mellem de lukkede stole, dels for at skærme kirken for træk fra vestdøren, dels for at etablere en 'vestibule', hvorfra der er adgang til orgelpulpitret og materialkammeret, (jf. \dagger)fontegitter, s. 2154).⁵¹ 2) 1854, glat, med oprindeligt messinggreb, leveret af snedker C. Andersen.³⁴ Lysegrå. I døren mellem koret og sakristiet. 3) 1857, med fem rektangulære spejlfyldinger, leveret af H. P. Rasmussen. Lysegrå. I døren mellem våbenhus og skib.¹⁸⁵ 4-5) O. 1861, to fløje med

tre spejlfyldinger, en kvadratisk mellem to tværrektangulære, med mindre forskelle i fyldingernes profiler. Formentlig leveret af snedker J. J. Larsen 1861.³⁴ Perlegrå. Sat henholdsvis i døren mellem våbenhuset og søndre korsarm, og som den indre af de to døre i sakristiets yderdør. 6) O. 1862, med fire tværrektangulære fyldinger, messinggreb. Malet perlegrå. I døren til orgelpulpitret.

\dagger Lektorium, o. 1485, opført på triumfvæggen, hvor indmurede bjælkestumper og murfremspring fortsat vidner om dets eksistens (jf. s. 2124). 1691 repareres »parnels verched« over korsdøren. Det er uklart om dette henviser til lektoriets brystning eller til \dagger korgitret (jf. s. 2159).

Særlige rumindretninger. I forlængelse af tidens tendens til fælles skriftemål¹⁸⁶ blev sakristiet 1862 anvendt til skriftestol og indrettet med i alt fem bænke opstillet langs ydervæggene (jf. bænke, s. 2167). Endvidere opsattes en ny lænestol til præsten, foruden to læderbetrukne stole fra 1754, et malet 'natbord' og en spytbakke.¹⁸⁷ Rummet bevarede omtrent denne indretning indtil 1966, hvor nogle af bænkene fjernedes for at gøre plads til køkkenskabe og -bord.⁵⁵

ORGLER

Orgel (fig. 80), 1862, med 15 stemmer, to manualer og pedal, bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa;¹⁸⁸ senere udvidet til 21 stemmer. Den oprindelige disposition lød:¹⁸⁹

<i>Manual I</i>	<i>Pedal</i>
Principal 8 Fod	Subbas 16 Fod
Bordun 16 Fod	Principal 8 Fod
Rörflöite 8 Fod	Gedackt 8 Fod
Octav 4 Fod	Basun 16 Fod
Qvint 2 $\frac{2}{3}$ Fod	
Superoctav 2 Fod	
Trompet 8 Fod	

Manual II
Principal 8 Fod¹⁹⁰
Salicional 8 Fod¹⁹¹
Gedackt 8 Fod¹⁹²
Flöite 4 Fod

Kopler: II-I, I-P. Manualomfang: C-f^m, pedalomfang: C-c'. Tonehøjde: kammertone. Mekanisk aktion, sløjfevindlader.¹⁹³ Tre kassebølge.

Fig. 80. Orgel 1862, udført af Marcussen & Søn, Aabenraa (s. 2170). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Organ, 1862, made by Marcussen & Søn, Aabenraa.*

Ved en ombygning 1942, udført af samme firma, udvidedes orglet med seks stemmer,¹⁹⁴ og 1961 udskiftedes piberne i Trompet 8 Fod.¹⁹⁵ Orglet har nu følgende disposition:

Manual I

Principal 8 Fod*
Rörflöite 8 Fod*
Octav 4 Fod*
Qvint 2 $\frac{2}{3}$ Fod*
Superoctav 2 Fod*
Mixture 3–4 fag
Trompet 8 Fod

Pedal

Subbas 16 Fod
Principal 8 Fod
Gedakt 8 Fod
Oktav 4 Fod
Quintatøn 2 Fod
Rauschquint 3 Kor
Basun 16 Fod*

Manual II

Gedackt 8 Fod*
Principal 4 Fod
Flöite 4 Fod*
Blokfløjte 2 Fod
Nasat 1 $\frac{1}{2}$ Fod
Sesquialtera 2 fag
Regal 8 Fod

Tremulant for hele orglet. Kopler: II-I, I-P.¹⁹⁶ Manu-
alomfang: C-f^m, pedalomfang: C-c'. Mekanisk aktion,
sløjfevindlader; tre pedalstemmer placeret på pneu-
matisk bælgventilvindlade med pneumatisk registratur.
De med * mærkede stemmer er fra 1862.

Orgelfacaden, 1862, i neogotisk stil, er tegnet af Marcussen & Søn.⁵⁶ Den består af fem pibefelter, med klingende og stumme piber af tinlegering, og er sammenbygget med orgelpulpiturets brystning, der i øvrigt omfatter to gange tre fag, et centralt med to arkadefelter, flankeret af paneler med tredelte cirkulære åbninger. Siden 1953 har den været hvidmalet med blå og grå stafferinger.¹⁹⁷ 1925 beskrives facaden som hvidmalet med forgyldte lister. Spillebordet er placeret i orgelhusets søndre gavl.

Orgelpulpitret, 1862, er opført af P. Brandt. Pulpitret understøttes af fire støbejernssøjler med tilnærmet toskansk kapitæl, leveret af jernstøber P. C. Riber.³⁴ I skibets vestende.

†*Orgel*,¹⁹⁸ med ét manual, anskaffet til kirken 1748 for testamenterede midler.¹⁹⁹ På grund af donationens utilstrækkelige størrelse så man sig efter alt at dømme nødsaget til at erhverve et brugt instrument samt afstå fra den nødvendige istandsættelse.²⁰⁰ I de første år stod orglet ubenyttet, idet man først i 1754 var rede til at aflønne en organist og en bælgtræder.³³ Der opstod hurtigt behov for renovering, og da den første repara-

tion, udført 1766 af Fabritius, kirkens tidligere organist, viste sig utilstrækkelig, lod man 1771 orgelbygger Amdi Worm, Engum, gennemføre en bekostelig hovedreparation og ombygning, et arbejde der viste sig at kræve en udvidelse af orgelpulpitoret.²⁰¹ Desværre måtte man konstatere, at orglet ikke var kraftigt nok til at 'styre sangen i kirken',⁵¹ og i et forsøg på at afhjælpe dette problem ved at styrke bastonerne tilbyggede Worm 1783 et pedalværk med fire stemmer, alle udført af metal.²⁰² Pedaldispositionen lød: Subbas 16 Fod, Gedact 8 Fod, Octav 4 Fod, Trompet 8 Fod. Pedalværket blev opstillet på orgelpulpitorets bageste afdeling i kirkebygningens vestligste fag, og det blev i den forbindelse nødvendigt at flytte bælgene samt øge deres antal fra tre til fire. Pedalklaviaturet krævede åbenbart ekstra gulvplads, i hvert tilfælde var det påkrævet at foretage en mindre udbygning af pulpitoret ud for orgelbænken.⁵¹ Resultatet af dette arbejde synes ikke at have været tilfredsstillende, for det påpeges i en orgelbeskrivelse fra 1853, at pedalværket havde en uhensigtsmæssig placering i alt for stor afstand fra 'den brugte del af kirken'.⁵¹ 1819 og 1842 repareredes instrumentet af henholdsvis Caspar Herman Gottlob Worm, Engum, og Peter Mortensen Gudme, Svendborg.²⁰³ I Gudmes reparationsforslag 1842 oplyses navnet på en af manualværkets stemmer, en »Sexquialtera«, der med fordel kunne forandres eller 'sættes i oktav'.²⁰⁴

I forbindelse med et ikke realiseret reparationsforslag 1853⁵¹ anfører orgelbygger Peter Ulrik Frederik Demant orglets aktuelle disposition (11 stemmer, ét manual og pedal):

<i>Manual</i>	<i>Pedal</i>
Principal 4 Fod	Subbas 16 Fod
Gedact 8 Fod	Gedact 8 Fod
Flöite 4 Fod	Octav 4 Fod
Qvinte 3 Fod	Trompet 8 Fod
Octav 2 Fod	
Sedecima 1 Fod	
Trompet 8 Fod	

Der forefandtes et pedalkoppel.²⁰⁵ Af en salgsannonce fra 1862³⁴ fremgår det, at manualets klaviaturomfang var fire oktaver og pedalets to oktaver. Pedalet manglede tonerne Cs og Ds.²⁰⁶ Stemningen var ifølge Demant 'alt for høj'.

Fig. 81. Lysekroner nr. 1, 1654, skænket af Jost Fechtel, Hamburg (s. 2173). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Chandelier no. 1, 1654, donated by Jost Fechtel, Hamburg.*

Det oplyses 1864, at orglet, der i nogen tid havde været opmagasineret i præstegården, nu var blevet solgt.²⁰⁷ Orglet var en testamentarisk gave fra Eleonora, salig Johan Hartvigs, Skovby.²⁰⁸

†*Orgelfacader*. 1) 1748. Om †orglets første facade vides kun, at instrumentet var 'lidet', men smukt, samt at der var indsat et maleri.³² 2) 1771, en ny »orgel Presentation« med sirater, opført af Amdi Worm i forbindelse med hovedreparationen og udbygningen af †orglet og †orgelpulpitoret. Ved samme lejlighed renoverede Niels Dahlin 'det gamle maleri på pulpitoret'.³⁴ 1842 blev facadepiberne 'forsølvet'.²⁰⁹

†*Orgelpulpiturer*, 1748, et mindre pulpitur indrettet til †orglet. Pulpitoret blev anskaffet for arven efter Eleonora Hartvig (jf. ovf.).²¹⁰ Amdi Worms hovedreparation og ombygning af orglet 1771 nødvendiggjorde, at pulpitoret blev 'flyttet ud i kirken', dvs. udvidet, et arbejde Worm selv forestod.²⁰¹ I skibets vestende.²¹¹

TAVLER M.M.

Salmenummertavler (jf. fig. 27), 1879, 11 tavler, 66×44 cm, udført af snedker Frederik Fabricius sammen med 800 skydenumre, og tre kasser til deres opbevaring, af træ med hvidmalede tal.³⁴ Tavlerne, der med lister er inddelt i otte mindre felter til skydebrikker, er forneden afsluttet af en karnisprofil, mens den udsvejfede overkant er delvist skjult bag to nyere, pålmede træplader, hvorpå er anført henholdsvis »før prædiken« og »efter prædiken«. Stafferet 1953 med lyse- og mørkegråt på sort bund. Fire tilsvarende *tavler er overført til Nordfyns Museum (uden inv.nr.). To af disse divergerer dog fra de ovennævnte ved at listerne opdeler tavlen i to adskilte områder, et øvre og et nedre, over hvilke med hvide versaler er malet henholdsvis »Daab« og »Altergang« på mørkegrå grund, mens en tredje endnu står i den oprindelige gullige egetræsådring (jf. fig. 66).

†*Salmenummertavler*. 1) 1710 betales Anders snedker for fire tavler, hvorpå salmenumre kunne skrives.³³ 2) 1783–84 anskaffedes fire tilsvarende tavler,³³ men 1794 ejede kirken ingen, hvilket førte til 'forvildelse i sangen'.⁵¹ 3) 1794, syv tavler, hver med 90 tilhørende skydenumre, udført af snedkermester Boje Carstensen.³³ 1811 nævnes ti salmenummertavler og 16 i 1839.³⁴ Tavlerne blev malet sorte 1821 og 1839; førstnævnte år maledes begge sider af de tre »faste« tavler, og bagsiderne fik tilføjet overskrifter.

Præsterækketavler. 1) 1952, udført af malermester Ejnar Ravn Christensen, Bogense, på bagsiden hans signatur: »Tippe 1952«. Tavlen, 104×60 cm, har profileret ramme med fladt tandsnit. Indskrift med hvid fraktur på sort bund. Ophængt på skibets nordvæg. 2) 2008, udført af tømrer Jørgen Jensen, signeret bagpå. Tavlen svarer i opbygning til nr. 1 og er en fortsættelse af denne.²¹²

Kapellanrækketavle, 1952, udført af Ejnar Ravn Christensen, signeret bagpå »Tippe 1952«, i udformning svarende til præsterækketavle nr. 1. Indskrift med hvid fraktur på sort bund. Ophængt på skibets nordvæg.

†*Skulptur*. 1773 betales Christian murer for farve og olie til 'billedet over tårnhuset'.³³ Angiveligt er der tale om en skulptur forestillende Skt.

Fig. 82. Lysekrone nr. 2, 1705, skænket af kirkeværgen Christian Pedersen Bøgvad og dennes første og anden hustru Kirsten Sonnesdatter og Kirsten Michelsdatter Lermund (s. 2174). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Chandelier no. 2, 1705, donated by churchwarden Christian Pedersen Bøgvad and his first and second wives Kirsten Sonnesdatter and Kirsten Michelsdatter Lermund.*

Nikolaj, kirkens værnehelgen, der skal være blæst ned, og vel ødelagt, under en storm.²¹³

BELYSNING M.M.

Lysekroner. 1) (Fig. 81), 1654, skænket af Jost Fechtel, Hamburg. Kronen har 2×8 s-svungne, bladornamenterede lysearme, hvorimellem små pyntearme, de nedre med spir. Flade lyseskåle. Det profilerede balusterskaf har en stor hængekugle med profilknop, hvorpå med versaler er graveret »Anno 1654 hat Iost Fechtel von Hambvrg diese Kron ahn Bogense Karch vorehrt zvm Gedecktnis wicht 152#«. Som topfigur en flakt ørn.

Fig. 83. Kirkeskib nr. 1, kaldet 'Arken', o. 1880, skænket af købmand Laurits Barfoed (s. 2175). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Ship no. 1, called 'Arken', c. 1880, donated by Laurits Barfoed, merchant.*

1716 var en enkelt lysearm brækket af; 1741 var to af de nedre lysearme borte, mens en af de øvre var beskadiget; 1755 var yderligere to store og en lille arm ødelagt, så kun ti lysearme kunne benyttes. De afbrækkede dele blev repareret 1769 af gørtler Johan Adolph Schaller, Odense.³³ 1796 blev yderligere en arm repareret. Ophængt blev malet 1821 af maler Johansen og 1854 af maler Chr. Christensen.³⁴ Restaureret 1960. Ophængt i en jernkæde med spidse, sortmalede bladornamenter og forgyldte kugler på sin oprindelige plads i skibets andet fag.³³

2) (Fig. 82), 1705, skænket af kirkevæрге Christian Pedersen Bøgvad og dennes to hustruer, Kirsten Sonnesdatter og Kirsten Michelsdatter Lermund (jf. 17. århundrede middelalderlig begravelse nr.

3). Kronen har 2×6 s-svungne lysearme med flade lyseskåle, de nedre arme har foruden en ledpude på midten også en roset i slynget. Balusterskaft med hængeskive med aflang profilknop. På hængeskiven er indgraveret »Kirsten Sonnis Datter Christian Pedersen Kirsten Michels Datter Lermund 1705« (versaler). Som topfigur en flakt ørn. 1741 var to lysearme brækket af og yderligere tre i stykker, så kun syv arme kunne anvendes. Repareret og rengjort 1769 af gørtler Johan Adolph Schaller og 1788 af Rasmus Drejer.³³ Restaureret 1960.

Ophængt i en jernkæde med forgyldte kugler i skibets østligste fag, hvortil den blev flyttet på et tidspunkt efter 1872 fra sin oprindelige plads i søndre korsarm over giver Christian Pedersen Bøgvads murede begravelse.

Fig. 84–85. 84. Kirkeskib nr. 2, fregatten 'Norske Løve', 1978, bygget af Ragner Christensen, Bogense (s. 2175). 85. Kirkeskib nr. 3, skoleskibet 'Georg Stage', 1985, bygget af Ragner Christensen, Bogense (s. 2176). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – 84. *Ship no. 2, the frigate 'Norske Løve', 1978, built by Ragner Christensen, Bogense.* 85. *Ship no. 3, training ship 'Georg Stage', 1985, built by Ragner Christensen, Bogense.*

3–4) (jf. fig. 32), 1913, leveret af Nordfyns Cyklefabrik.¹⁵⁴ Lysekronerne har seks s-svungne arme, hver med to lys, balusterskaft med profilerede led og refleksblomster, og nederst en midtdelt hængekugle med knop. Ophængt i henholdsvis søndre og nordre korsarm.

5) 1971, skænket af Bogense Sangforenings Legat. Med versaler indgraveret: »Skænket Bogense Kirke af Bogense Sangforening 1971« og ophængt i skibets tredje fag i samme type jernkæde som nr. 1.

†*Lysearme.* 1) Nævnt 1675, af messing, var bragt ved prædikestolen.³³ Kasseret o. 1900. 2) 1722, af messing, opsat på muren i skibets vestende, nær døbefonten. Den blev givet til kirken som betaling for enkefru Karen Basses, 'salig løjtnant Bertel Basses', grav sammesteds (jf. †gravsten nr. 8). Kasseret o. 1900. 3) Nævnt 1741, skænket af birkedommer Frederick Lachmann og opsat i søndre korsarm over hans svigermoders begravelse.²¹⁴ Kasseret o. 1900.

†*Lysestage*, 1817, udført af snedker Jens Jørgensen. I anledning af 300-året for Luthers teser 1817 anskaffedes en 'pyntelig æske, der fyldt med jord' fungerede som lyseholder under kirkefesten.³⁴

To nyere *trestager* i drejet træ, hvidmalede, opbevares i tårnet.

Lofslamper. 1) 1913. To lamper, af messing med glascylinder, leveret af Nordfyns Cyklefabrik, er opsat i de lukkede stole.¹⁵⁴ 2) O. 1913, af messing med glascylinder, er opsat i våbenhuset. Leveret af Nordfyns Cyklefabrik 1913.²¹⁵

Lampetter. 1) 1913. To messinglampetter med tilspidsende glascylinder hængende fra en s-svungen arm er ophængt på orgelpulpitret. Formentlig leveret af Nordfyns Cyklefabrik.²¹⁶ 2–9) O. 1950, af messing, formentlig udført af Knud Eibye, med to s-svungne arme omkring en del-fin. Opsat i skibet.

†*Gaslamper* (jf. fig. 66), 1897. De runde lamper af matteret glas, med flad top og bund, blev opsat på hver anden stolegavl, i koret og på korskranken i forbindelse med installation af gas 1897.⁵⁵

Kirkeskibe. 1) (Fig. 83), o. 1880, bygget af fisker Hans Hannibal Iversen.²¹⁷ Skibet tjente oprindeligt som legetøj i købmand Laurits Barfoeds familie, inden det blev udstyret som fregat og navngivet 'Arken' og foræret til kirken 1920. Skroget er malet sort og rødt, mens masterne står i lakeret træ. Ophængt i kirkens skib.²¹⁸

2) (Fig. 84), 1978, kopi af fregatten 'Norske Løve', udført af Ragner Christensen, Bogense, holdt i lakeret træ med hvidt skrog. Ophængt i søndre korsarm 1985, efter tidligere at have hængt i skibet.

Fig. 86. Tårnur, 1847, konstrueret af Lars Jørgensen, Horne (s. 2176). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Tower clock, 1847, constructed by Lars Jørgensen, Horne.*

3) (Fig. 85), 1985, kopi af skoleskibet 'Georg Stage', udført af Ragner Christensen, Bogense, og malet i en overvejende hvid bemaling med sort og rødt skrog.⁶⁶ Ophængt i nordre korsarm.

†*Kirkeskibe*. 1-2) 1822 ophængtes to små kirkeskibe i skibets mellemgang. 1845 fjernedes de fra skibet og opmagasineredes herefter, indtil de 'ubrugelige skibe' 1884 blev ophugget og brugt som brænde i kirkens nye varmeanlæg.³⁴

†*Ligbårer*. 1-2) 1675 nævntes to ligbårer, der kasseredes 1741.³³ 3) 1708 leverede Jens Jensen snedker en ny ligbåre af sortmalet træ. 4) 1719 nævnes en lille ligbåre.³³ 1805 anbefaledes nr. 3-4 solgt, da bærerlavet havde en ligbåre og kirkens derfor var overflødig.⁵¹ De to ligbårer forblev imidlertid i kirken, nu dog overført fra søndre korsarm til materialkammeret (jf. †fontegitter s. 2154). Kasseret o. 1858.

TÅRNURE OG KLOKKER

Tårnur (fig. 86), 1847, ottedøgnsværk med time-slag, leveret af urfabrikant Lars Jørgensen, Horne, jf. signatur på stilleskiven. Værkpladen, af støbejern, 130×61 cm, har to bueslag, hvori ganghjul og optræksdrev er sat.²¹⁹ Støbejernsrammen er blålakeret med enkelte røde kantlinjer. Det smukke værk er også teknisk set bemærkelsesværdigt, idet Jørgensen har benyttet et af ham selv udviklet og patenteret hemværk (gangen), der svinger 90° på ganghjulet, samtidig med at dets paletter viger for ganghjulet ved hjælp af fjedre. Slagværket er forsynet med ti hammerløftestifter, der trækker på værkets oprindelige hammer. Urværket står i tårnets mellemstokværk i det oprindelige, hvælvede urhus. Restaureret 1984 og nylakeret i støbejernsrammens oprindelige farver af tårnurmager

Jens Søren Frausing, København. Frakoblet 2008, i stedet styres tårnuret såvel som ringningen af et automatisk urværk af mærket Apollo II. *Urskiven*, af kobber, er malet sort med forgyldte romertal og visere.

†*Tårnur*. Et ældre tårnur omtales første gang 1720; herefter males og repareres det løbende.²²⁰ Urets opsætning fremgår endnu af udskæringer i gulvet i tårnets mellemstokværk og to hammervæller, der hænger under loftet. Uret var ikke i brug i det tidlige 1800-tal, og 1838 anbefales kirken at spare op til et tårnur, idet et sådan »mangler ganske«.²²¹

Klokker. 1) (Fig. 87), 1200-tallets anden halvdel, tværmål 68 cm.²²² Glat klokkelegeme med dobbelt profillister om halsen og yderligere to om slagringen. Klokken har en gammel revne. Nedtaget 1727 da klejnsmed Christen Olufsen udskiftede ophænget, dertil blev benyttet 5 lis-

Fig. 87. Klokke nr. 1, 1200-tallets anden halvdel (s. 2177). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Bell no. 1, second half of 13th century*.

Fig. 88. Klokke nr. 2, støbt 1516 af Henrik de Campen (s. 2177). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Bell no. 2, cast in 1516 by Henrik de Campen*.

pund og 4 pund jern. 1760 var den så brøstfældig, at den måtte repareres, før den atter kunne ringe ved begravelser. 1964 blev klokken istandsat af Thubalka, Vejle.²²³ Ophængt i sekundær slyngerbom. Klokken er så nært beslægtet med den samtidige i Skeby Kirke, at et værkstedsfællesskab må antages.²²⁴

2) (Fig. 88) 1516, støbt af den nederlandske klokkestøber Henrik de Campen den ældre, virksom i Lübeck, tværmål 97 cm.²²⁵ Om halsen latinsk indskrift med reliefminuskler: »Iubilant nunc homines per nomen hoc saluatoris Funde preces gnato sanctissima virgo beningno Anno XV^c XVI« (Nu juble menneskene ved dette Frelserens navn. Fremfør, helligste Jomfru, bønner til din søn, den hulde, anno 1516).²²⁶ På legemet et relief forestillende Salvator Mundi med jordkloden i venstre hånd og højre hånd løftet i en velsignende gestus, omgivet af en indskrift i reliefminuskler »Saluator mundi salua

nos« (Verdens frelser, frels os).²²⁷ På den modsatte side et relief forestillende den kronede jomfru Maria, siddende på nymånen med Kristusbarnet på armen og omgivet af en solgisel (fig 89). Omkring hende en indskrift i reliefmuskler »Sancta Maria ora pro nobis« (Hellige Maria, bed for os).²²⁸ Klokkeren blev nedtaget

i forbindelse med reparationer 1684, 1699 og 1727. 1807 istandsatte Niels Basse og Jens smed klokken, der var gået i stykker på grund af for megen ringning, og 1964 blev den hovedstandsat af Thubalka, Vejle.²²⁹ 2008 blev ringningen automatiseret (jf. tårnur s. 2177). Ophængt i sekundær slyngeløb.

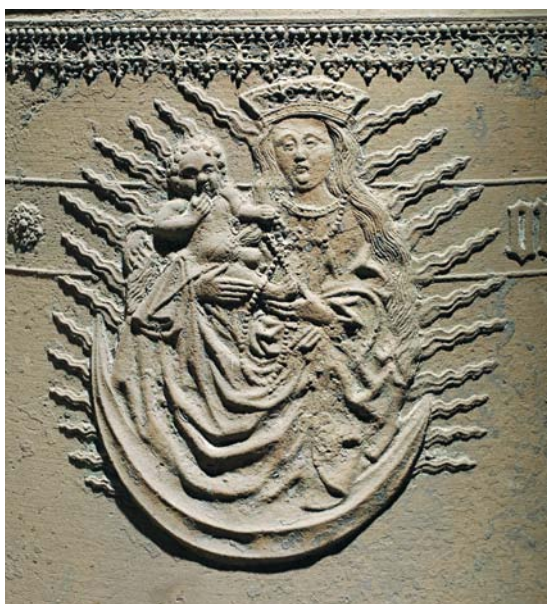

Fig. 89. Madonna med Barnet, relief på Henrik de Campens klokke (s. 2178). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Madonna and Child, relief on Henrik de Campen's bell.*

Fig. 90. Gravsten nr. 1, 3, 5 og 15, o. 1500-1618, over medlemmer af Halvbjørnslægten. Foto Arnold Mikkelsen 2009. – Gravestones nos. 1, 3, 5 and 15, c. 1500-1618, in memory of members of the Halvbjørn family.

GRAVMINDER

Oversigt. Kirken rummer et epitafium samt 17 gravsten, heraf tre i fragmenteret tilstand. Samtlige bevarede gravminder stammer fra perioden o. 1500-1650.²³⁰

Der er ikke kendskab til middelalderlige begravelser. I 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet tjente kirken som begravelsesplads for medlemmer af den lokale købstadsadel, slægten Halvbjørn af Bogense.²³¹ Herom vidner seks gravsten, hvoraf de fire er lagt over fire generationer af slægtens mænd (nr. 1, 3, 5 og 15) (fig. 90), de to over kvindelige efterkommere (nr. 2 og 8). I begyndelsen af 1630'erne var kirken endvidere ramme om adelige bisættelser, således af jomfru Anne Qvit-zow (†1632) og af Jørgen Lykke til Rugård (†1633).²³² 1559 overnattede Christian III's ligtog i byen, og kongens kiste stod en nat i kirken.²³³

Halvbjørnslægten tilhørte det fynske rådsaristokrati,²³⁴ og også hovedparten af de øvrige bevarede gravsten er lagt over borgmestre og rådmænd, som i vidt omfang udgik fra samme kreds af familier.²³⁵ De om-

fatter en fornem samling figursten, hvoraf enkelte er tilskrevet en Odense-mester (nr. 6 og 8), mens de øvrige formentlig er udgået fra et eller flere fynske provinsværksteder, således f.eks. nr. 3-5. En gruppe lidt yngre sten med portalopbygning og opstandelsesmotiv (nr. 11-14) udviser ligeledes et tydeligt værkstedsfællesskab. En enkelt sten, nr. 10, har hjørnemedaljoner med allegoriske fremstillinger af liv og død i stedet for de vanlige evangelistsymboler; et træk, som kendes fra sten fra kirker på Sydsjælland og Lolland-Falster. Endelig er kirkens yngste gravsten, nr. 17, der er udført i livlig bruskarok, nært beslægtet med sten i Mid-delfart Kirke (Odense Amt). Kirkens eneste epitafium, fra 1647, er opsat af kapellan ved Skt. Knuds Kirke i Odense, Niels Jensen, over hans forældre.

Istandsættelser og ændringer. Ingen gravminder er bevaret på deres oprindelige plads, og kirkeregnskaberne omtaler jævnligt flytninger af enkelte sten. I 1789, da døbefonten blev opstillet i søndre korsarm, blev tre

gravsten overført til kirkegården,³⁴ og da fonten få år senere blev placeret i koret, fik den følgeskab af en gravsten fra nordre korsarm. Samtidig blev en sten, som lå i materialrummet, dvs. ved fontens oprindelige placering i vestenden, også flyttet til koret.³³ 1821 blev gulvene omlagt (s. 2133), og gravstenene, som lå spredt over hele kirken, blev samlet i korsarmene.³⁴ 1840 blev 'en del' ligsten omlagt, og 1842 modtog brolægger H. Johansen betaling for at 'afhugge og tilrettegøre' tre sten, som lå i nordre korsarm.³⁴ En række gravsten, som var helt eller delvist skjult under stolestader og gulve, kom atter for dagens lys ved restaureringen 1913-15, hvorpå samtlige sten opsattes mod korsarmenes vægge (jf. fig. 32-33).

Fra kirkens regnskaber kendes desuden et antal \dagger gravsten samt to formentlig yderst beskedne \dagger epitafier. Der er ikke bevaret vidnesbyrd om samlede kassationer af gravminder, men ældre sten, hvortil der ikke var nogen ejer, blev løbende bortsolgt og eventuelt genanvendt. Denne skæbne overgik Bertel Bosens gravsten, som i 1743 blev forsynet med en ny indskrift over Mads Jørgensen Riif (gravsten nr. 14).²³⁶ I det følgende er som \dagger gravsten kun anført de, som ud fra oplysninger i regnskaberne kan knyttes til et personnavn.

EPITAFIER

Fig. 91, 1647, med maleri tilskrevet Hans Schütte, (over Gertrud Lauritsdatter og ægtemand), opsat af Niels Jensen (Løwe), præst (kapellan) ved Skt. Knuds Kirke i Odense, »Gud til Ære, sin Fædrene Kirke til Prydelse, sine Kiære Forældre til Amin-delse« 22. juli 1647.²³⁷

Træskåret epitafium, ca. 140×87 cm, bestående af en bruskbarokramme omkring et uregelmæssigt, højovalt storfelt med maleri over et tværovalt skriffelt. Rammen løber ved siderne ud i diminutive vinger og krones af et kerubhoved (delvis fornyet), som danner konsoller for tre sekundært tilføjede vaser i nyklassicistisk stil (fyrretræ), formentlig erstatninger for oprindelige \dagger figurer.²³⁸

Rammeværkets staffering er lysegrå med grønlige yderkanter; skriffeltet har indskrift med brun antikva på sort bund. Stafferingen er udført 1913 efter den daværende farvesætning.²³⁹ Den oprindelige staffering, som ved samme lejlighed blev afrenset, omfattede sort bundfarve med grå og gyldne detaljer samt 'rød og grøn sølv' på englevingerne.

Storfeltets maleri, 57×41 cm, olie på træ, viser Kristus på korset flankeret af Maria og Johannes. De tre figurer er udført efter kobberstik af Boëtius Adamsz Bolswert efter maleri af Rubens.²⁴⁰ Kristus er vist med brunt hår og skæg samt tydelige vunder, om det gråhvide lændeklæde er bundet et reb. Ved korsfoden ligger Adams kranium. Til højre ses Maria med bortvendt ansigt og hænderne vredet i sorg. Hun bærer hvidt hovedlin, blå overkjole og rosa underklædning. Johannes, som ses til venstre, er vist barbenet og med brunt hår, iklædt gul underkjortel og rød overkjortel, hvis grønne for bliver synligt, idet han tørrer øjet med en snip af klædet. Bag ham anes konturerne af en by (Jerusalem). Baggrunden udfyldes af mørke skybræmmer, i øverste venstre hjørne ses solen mod en stump blå himmel. Restaureret 1983 og 1999.²⁴¹

Maleriet er tilskrevet Odense-maleren Hans Schütte.²⁴² Kristusfiguren genfindes i to epitafiemalerier fra 1650 og 1668, begge signeret af Hans Schütte, over henholdsvis Alexander Christensen Sønderborg (Nr. Åby Kirke, Vends Hrd.), og Christen Nielsen Friis og hustru (Århus Vor Frue Kirke, DK Århus 1204). 1912 blev maleriet kopieret til brug i altertavlen i Lerup Kirke (Øster Han Hrd., Hjørring Amt).⁶⁶

Epitafiets oprindelige placering er ukendt. I første halvdel af 1800-tallet var det ophængt i søndre korsarm, hvorfra det 1861 blev flyttet til skibet.³⁴ I begyndelsen af 1900-tallet placeret på sakristiets nordvæg,²⁴³ men før 1925 ophængt på sin nuværende plads på triumfmurens nordlige del.⁵⁵

\dagger Epitafier. 1) Omtalt 1719, 'en lille tavle til en gravskrift', formentlig en beskeden plade af træ med malet påskrift. Tavlen, der var placeret i sakristiet, kan have hørt til den murede begravelse sammesteds (\dagger eftermiddelalderlig begravelse nr. 5).⁵⁹ 2) Omtalt 1719, 'en tavle til at sætte over en begravelse', formentlig svarende til nr. 1. Tavlen var placeret ved den murede begravelse i søndre korsarm (\dagger eftermiddelalderlig begravelse nr. 3), og kan muligvis oprindeligt have båret en indskrift over en af begravelsens tidligere ejere, borgmestrene Jens Madsen (\dagger 1659) eller Hans Jørgensen. 1719 gjorde tolder Christian Pedersen hævde på tavlen.⁵⁹

Fig. 91. Epitafium, 1647, opsat af Niels Jensen over hans forældre (s. 2180). Foto Henrik Wichmann 1998. – *Epitaph, 1647, put up by Niels Jensen in memory of his parents.*

GRAVSTEN

1) (Fig. 92a-b, 123), o. 1500 med senere tilføjelser (o. 1550), over Erik Nielsen, rådmand, †29. november 1500, og hustru Anne Eriks (Olufsdatter).²⁴⁴ »[an(n)o] d(omi)ni md²⁴⁵ vigilia andree obijt e[ric(us)] ni[c(olaus)] (con)sul bog(nensis) cu(m) [vxore sua] anne erikes [reqviescant in pace]« (I Herrens år 1500 Skt. Andreas aften døde

Erik Nielsen rådmand i Bogense med sin hustru Anne Eriks. Hvil i fred) (Løffler, *Gravsten* 37, tavle XXXI; Jensen, *Gravsten* nr. 91, tavle 11).

Grå kalksten, 230×120 cm. Øverste højre hjørne er afslået og stenen er stærkt slidt, navnlig i venstre side. Indskrift med reliefminuskler i forsænkede bånd; som skilletegn romber. Randskriften afbrydes af evangelistsymboler med skriftbånd, vendt som langsidernes tekst og indfattet i grenkranse

Fig. 92a-b. Gravsten nr. 1, o. 1500 med senere tilføjelser, over rådmand Erik Nielsen (†1500) og hustru Anne (s. 2181). a. Foto Arnold Mikkelsen 2008. b. Tegning af Søren Abildgaard 1762. – *Gravestone no. 1, c. 1500, with later additions in memory of alderman Erik Nielsen (†1500) and his wife Anne.*

(øverst Johannes (tv.) og Mattæus, nederst Lukas (tv.) og Markus). Konsollignende udhugninger foroven på stenen tyder på, at figurfeltet oprindeligt var indrammet af en \ddagger arkade, som er bortslæbet og erstattet af to sekundære våbenskjolde. Til venstre ses Halvbjørn af Bogense, til højre en mur med tre tinder og som hjelmprydelse to vesselhorn.²⁴⁶ Tilføjelsen af våbenskjoldene kan muligvis være sket i forbindelse med, at Erik Niensens sønnesøn, Jørgen Clausen (gravsten nr. 5), i 1553 måtte forsvare sit adelskab i en retssag.²⁴⁷

Ægteparret er vist stående, men dog med kvastbesatte puder bag hovederne. Erik Nielsen er klædt i en knælang kofte over tætsiddende hoser. I hænderne, som er krydsede foran underlivet, holder han et par handsker. Højre fod er vist i profil, mens den venstre vender lige frem, og højre ben fremstår kortere end venstre; formentlig en disposition fremtvunget af hjørneudsmykningen. Hustruen bærer enkedragt med tildækket hoved og folderig klædning, om halsen har hun en kæde. Hun rækker armene hen mod sin ægtemand, så-

ledes at hendes højre hånd når ind over et stort slagsværd, som er placeret mellem dem. Hendes gestus er (mindre troligt) blevet tolket som et energisk greb om sværdet og forklaret som udtryk for hendes ønske om at fremhæve slægtens adelsskab.²⁴⁸ Under sværdet ses et bomærkeskjold, som delvis dækker hustruens ben.²⁴⁹

Stenen, som i kraft af hustruens usædvanlige armstilling afviger fra gravskulpturens vanlige kvindefremstillinger, henføres af Chr. Axel Jensen til et fynsk provinsværksted.²⁵⁰

1755 lå stenen, som allerede da var stærkt slidt, ved indgangen til koret nær prædikestolen ved siden af nr. 3.²⁵¹ Formentlig ved omlægningen af gulvene 1821 flyttet til nordre korsarm, og 1915 opsat mod søndre korsarms vestvæg.²⁴³

2) (Fig. 93), o. 1533, over Jørgen Pedersen, rådmænd, †22. november 1533, og hustru Anne Eriksdatter. »Her liger begraue(n) Erlig ma(n)d Jørg(e)n Pe(de)rse(n) raadma(n)d i boge(n)se m[z] sin første [høstrue] An(n)e [e]riks datt(er) oc døde ha(n) sa(n)ct kleme(n)tz afften [før] Jul Anno [m dxxx] iii« (Jensen, *Gravsten* nr. 257).

Grå kalksten, 228×136 cm. Stenen er stærkt slidt. Indskrift med reliefminuskler i forsænkede bånd; som skilletegn romber. Randskriften brydes af tomme hjørnecirkler og afsluttes med to linjer, som er anbragt i midtfeltet lige under første linje. Midtfeltet har som eneste udsmykning et stort bomærkeskjold med initialerne »IP« for Jørgen Pedersen samt to stjerner (fig. 124), svarende til bomærket på gravstenen over borgmester Peder Jørgensen (gravsten nr. 12), formentlig en søn af afdøde.

1762 lå stenen »mutileret og forslidt« i søndre korsarm.²⁵² Genfundet i en af korsarmene 1915 og opsat mod nordre korsarms østvæg.²⁴³

3) (Fig. 94a-b), o. 1550, over Claus Eriksen, †17. aug. 1550, og hustru Maren Bangsdatter, †2. febr. 1545. »Her liger erlig oc welbiirdig ma(n)d Clavs Erickse(n) som døde 1550 den 17 dag avgvsti oc hans kiere høstrv Maren Bangs Daater som død(e) 1545 den ande(n) dag febrvari« (Jensen, *Gravsten* nr. 538) (jf. †altertavle s. 2147, †prædikestol s. 2164).

Grårød kalksten, 185×111 cm. Den rigt udsmykkede sten er præget af slid. Indskrift med

Fig. 93. Gravsten nr. 2, o. 1533, over rådmænd Jørgen Pedersen (†1533) og hustru Anne Eriksdatter (s. 2183). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Gravestone no. 2, c. 1533, in memory of alderman Jørgen Pedersen (†1533) and his wife Anne Eriksdatter.*

reliefversaler i forsænkede bånd; som skilletegn romber. Figurfeltet krones af en våbenfrise, delt i to ved en spinkel pilaster, med de afbildede personers hjelmprydede våbenskjolde. I det venstre felt ses Claus Eriksens fædre og mødre våben (til venstre Halvbjørn af Bogense og til højre en tretindet mur), i det højre tilsvarende for Maren Bangsdatter (til venstre Bang af Assens og til højre et tværdelt skjold med et halvt dyr (muligvis en løve) i første felt og et ubestemt ornament i andet felt); alle med hjelmklæder af akantus.²⁵³ Ægteparret står frontalt under en dobbeltarkade med tandsnitprydede bueslag, båret af tre piller med tandsnit- og perlestavsmyk-

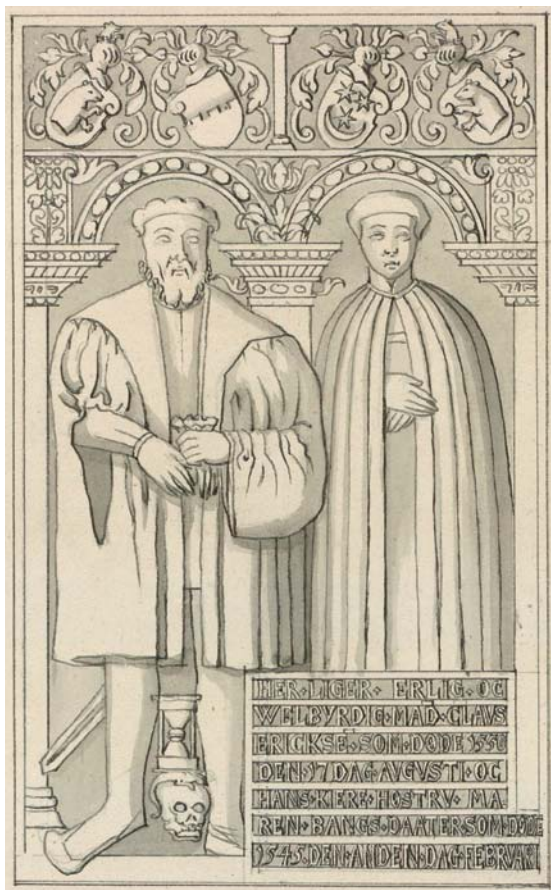

Fig. 94a-b. Gravsten nr. 3, o. 1550, over Claus Eriksen (†1550) og hustru Maren Bangsdatter (†1545) (s. 2183). a. Foto Arnold Mikkelsen 2008. b. Tegning af Søren Abildgaard 1762. – Gravestone no. 3, c. 1550, in memory of Claus Eriksen (†1550) and his wife Maren Bangsdatter (†1545).

kede kapitæler. I sviklerne er planteornamentik. Claus Eriksen har kort, tvedelt skæg og bærer baret samt lille pibekrave. Han er klædt i knælang kåbe med bred krave og vide ærmer over en kort kjortel. I venstre hånd holder han et par handsker. Bag hans højre ben ses spidsen af et sværd, og mellem benene forkrænkelighedssymbolerne timéglass og kranium. Maren Bangsdatter, med hue på hovedet, er iklædt en lang, plisseret kåbe, som hun holder sammen med hænderne. Hendes ben og fødder er skjult bag indskrifttavlen, der også delvis dækker ægtemandens venstre fod. Enkelte spor af staffing er ses i kraniets øjenhuler, som står sortmalede.²⁵⁴

Stenen bedømmes af Chr. Axel Jensen (*Gravsten I*, 262) til at være udført af en lokal stenhug-

ger. Den er meget nært beslægtet med nr. 5, lagt over ægteparrets søn, Jørgen Clausen, og er uden tvivl udført i samme værksted som denne.

1755 lå stenen ved indgangen til koret nær prædikestolen ved siden af nr. 1.²⁵⁵ Genfundet i en af korsarmene 1915 og opsat mod søndre korsarms vestvæg.²⁵⁶

4) (Fig. 95), o. 1558, over Iep (Jep) Madse(n), borgmester, †15<77>, og hustruerne Elin Iørges (Jørgensen), †1558, og Maren Niels Daater (Nielsdatter), †<16.jan. 1612> (jf. nr. 12) (Jensen, *Gravsten* nr. 541).

Grå kalksten, 206×114 cm, stærkt slidt. Indskrift med reliefversaler i forsænkede bånd; som skilletegn romber. I hjørnerne evangelistsymboler med skriftbånd indfattet i grenkranse, foroven,

placeret let forskudt, »St. Io...n...« (Johannes) (tv.) og »...s« (Mattæus), forneden »S Marcvs« (tv.) og »Sanct Lvcas«. Ægteemanden og hans to hustruer står under en tredobbelt arkade, som hviler på granatæblelignende konsoller. De ydre bueslag er halvt skjult af evangelistmedaljonerne, mens det midterste har indskrift »spes me[a] Christvs« (Kristus er mit håb). Jep Madsen er vist frontalt med langt, tvedelt skæg. Han bærer baret og lille pibekrave og er iklædt en knælang kappe med brede ærmeslidser over posede knæbukser. I hænderne holder han et par handsker. Hustruerne er gengivet i næsten identisk skikkelse, dog er hustruen til venstre lidt højere end hustruen til højre. De står let vendt mod ægteemanden med hueklædte hoveder og lange, plisserede kapper, som de holder sammen med hænderne. Indskriftfeltet skjuler figurernes ben, og under det ses deres fødder: Ægteemandens drejet udad i profil, hustruernes fremadvendte, begge med den yderste fod lidt hævet af hensyn til hjørnemedaljonerne. I fodfeltet er to bomærkeskjolde, svarende til bomærkerne på stenen over Jep Madsens søn, Christoffer Ibsen (nr. 11).

Stenen henføres af Chr. Axel Jensen (*Gravsten I*, 262) til samme lokale stenhugger som nr. 3 og 5.

Stenens oprindelige placering er ukendt.²⁵⁷ 1915 blev den taget op af gulvet i nordre korsarm og opsat mod vestmuren samme sted.²⁴³

5) (Fig. 96a-b), o. 1562, over Iørgen (Jørgen) Clausen (Clausen), †<10. okt. 1592>, og hustru Mette Ivls (Juel), †7. maj 1562 (Jensen, *Gravsten* nr. 540). Jørgen Clausen forsvarede 1553 sit adelsskab ved retten (jf. gravsten nr. 1).²⁵⁸

Grårod kalksten, 182×107 cm. Rigt udsmykket, men noget slidt, og et ornament i nederste venstre hjørne er delvis afslået. Indskrift med reliefversaler i forsænkede bånd; som skille tegn romber. Meget nært beslægtet med nr. 3 og har som denne dobbeltarkade båret af tre piller under våbenfrise samt skriftfelt placeret i nederste højre hjørne foran hustruens ben. Udsmykningen er udført på krydsskraveret bund. Våbenfrisen, som er udelt, rummer de afbildede personers hjelmprydede våbenskjolde; i venstre side Jørgen Clausens fædre og mødre våben (til venstre Halvbjørn af Bogense, til højre Bang af

Fig. 95. Gravsten nr. 4, o. 1558, over borgmester Jep Madsen (†1577) og hustruerne Elin Jørgensen (†1558) og Maren Nielsdatter (†1612) (s. 2184). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Gravestone no. 4, c. 1558, in memory of mayor Jep Madsen (†1577) and his wives Elin Jørgensen (†1558) and Maren Nielsdatter (†1612).*

Assens), i højre side Mette Juels; mod sædvane er hendes mødre våben placeret til venstre (fem vandrette mursten og på hjelmen et blåmandshoved) og hendes fædre til højre (to vesselhorn på skjoldet og på hjelmen).²⁵⁹ Hjelmlæderne er akantus. Under bueslaget, som i midten hviler på en kerubhovedsmykket kapitæl, står ægteparret vendt mod beskueren. Sviklerne udfyldes i siderne af trebladede ornament, i midten af en helligåndsdue. Jørgen Clausen har tvedelt skæg og bærer baret samt pibekrave. Han er iklædt knælang kåbe med bred krave og folderige ær-

Fig. 96a-b. Gravsten nr. 5, o. 1562, over Jørgen Clausen (†1592) og hustru Mette Juel (†1562) (s. 2185). a. Foto Arnold Mikkelsen 2008. b. Tegning af Søren Abildgaard 1762. – Gravestone no. 5, c. 1562, in memory of Jørgen Clausen (†1592), and his wife Mette Juel (†1562).

mer over posede bukser. I hænderne holder han et par handsker. Hans fødder er vist i profil, og bag højre ben ses spidsen af et sværd. Mette Juel er klædt i en fodlang, taljret kjole med stive folder i siderne samt et kort skulderslag. På hovedet har hun en hue, og om halsen bærer hun tre kraftige kæder med vedhæng. I hænderne, som er samlet foran livet, holder hun en aflang genstand, måske et stykke tekstil. Indskriftfeltet dækker delvis hustruens ben samt ægtemandens venstre fod; ved hans højre side er et planteornament.

Stenen er som nævnt ganske nært beslægtet med nr. 3 og som denne af Chr. Axel Jensen

(*Gravsten I*, 262) bedømt til at være udført af en lokal stenhugger.

1755 placeret ved indgangen til koret ved siden af nr. 3.²⁵⁵ Genfundet i en af korsarmene 1915 og opsat mod søndre korsarms vestvæg.²⁵⁶

6) (Fig. 97), o. 1583, formodentlig et Odensearbejde. Lagt over Margrete, »Niels Bangis Datter« (Niels Bangs datter) (jf. nr. 9), †2. jan. 1583, »hves sel gvd hafve« (Jensen, *Gravsten* nr. 721).

Sort kalksten, 77×36 cm; velbevaret, men med en revne over øverste højre hjørne. Indskrift med reliefversaler i forsænkede bånd på stenens nedre del. Under en arkade, hvis bueslag hviler på kannelerede kvartsøjler, ses frontalt et opretstillet

svøbelsesbarn med tætsluttende kyse om hovedet. Barnets øjne er åbne. I sviklerne er engle hoveder.

Chr. Axel Jensen henfører stenen til en af to fynske kopister efter Gert van Groningen og det nørrejyske gravstensværksted, Odense-Kopisten eller den lidt senere virkende Odense-Monogramist, sidstnævnte forsøgsvis identificeret med Jørgen Stenhugger (*Gravsten* II, 89 ff).²⁶⁰

Oprindelig placering ukendt. Genfundet i en af korsarmene 1915 og opsat på fripillen i søndre korsarm.²⁶¹

7) (Fig. 98), slutningen af 1500-tallet, over [Rasmus (Rasmus) Lavrsz (Laursen) Kremer, rådmænd] »oc byfogid i Boge(n)se som døde de(n)« (Jensen, *Gravsten* nr. 760).²⁶²

Grå kalksten, 221×140 cm. Stenen er meget ødelagt. Bevaret er figurerne (hustruens ansigt dog afbrudt), halvdelen af skriftfeltet (uden indskrift) og en lille del af randskriften samt en medaljon i stenens nedre højre hjørne, mens den øvrige udsmykning er helt afbrudt, så kun konturerne er synlige. Et stykke af randskriften med afdødes navn er bortkommet siden Nationalmuseets registrering o. 1911. Indskrift med reliefversaler i forsænkede bånd langs stenens sider; som skilletegn romber. Randskriften brydes af medaljoner med evangelistsymboler, hvoraf kun den nederste højre, Markus, er bevaret. Under en dobbeltarkade, båret af profilerede kapitæler på kuglekonsoller, ses ægteparret stående let vendt mod hinanden. Rasmus Kremer har kort hår, som er ret afskåret ved øret og henover panden, samt tvedelt skæg. Han er iført en lille pibekrave og en kort kåbe, som han samler foran sig med hænderne, mens ærmerne hænger tomme ned. Derunder midtknappet overdel og posede knæbukser. Hans flade sko ses under skriftfeltet, som er placeret tværs over figurerens ben. Hustruen er klædt i plisseret kåbe med opslået krave samt hue, med hænderne samler hun kåben foran sig. Hendes tåspidser titter frem under skriftfeltet, der midt på har en medaljon med et bomærkeskjold.

At stenen oprindelig har været udført med omhu ses af mandsfigurens udborede pupiller og fint bølgede hår og skæg samt af de velhuggede,

arkitektoniske detaljer. Den synes at være beslægtet med stenen over Simon Hansen (†1586) i Odense Skt. Hans (s. 1453), men bliver af Chr. Axel Jensen bedømt som et lokalt arbejde (*Gravsten* II, 96).

1915 lå stenen i gulvet i nordre korsarm, delvist skjult af stolestaderne.²⁴³ Afdækket og opsat mod nordre korsarms vestvæg.

Fig. 97. Gravsten nr. 6, o. 1583, over Margrete, datter af Niels Bang, (†1583) (s. 2186). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Gravestone no. 6, c. 1583, in memory of Margrete, daughter of Niels Bang (†1583).*

Fig. 98. Gravsten nr. 7, slutningen af 1500-tallet, over rådmand og byfoged Rasmus Laursen Kremer (s. 2187). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Gravestone no. 7, end of 16th century, in memory of alderman and bailiff Rasmus Laursen Kremer.*

8) (Fig. 99), formodentlig et Odense-arbejde. O. 1592, over Hans Bang,²⁶³ rådmand, †23. jan. 1560, og Mads Jepsen, rådmand, (kirkevæрге), †21. nov. 1611, samt deres hustru Anne Klausdatter, †7. okt. 1592. Af indskriften, der kun kendes i afskrift, fremgik, at stenen blev bekostet af Mads Jepsen (jf. prædikestol s. 2159) (Jensen, *Gravsten* nr. 720).²⁶⁴

Sort kalksten, ca. 171×130 cm (i den nuværende opstilling), sammensat af fem fragmenter med flere lakuner, bl.a. mangler den nederste del, hvor indskriften samt to evangelistmedaljoner uden tvivl har været placeret (jf. nr. 16). Fragmenterne fremstår næsten uden nedslidning, men hustruens højre øje samt et stykke af den ene ægtemands pande er afslået. I de øvre hjørner er evangelist-

symboler i bladkranse, Mattæus (tv.) og Johannes, flankerende to våbenskjolde med Anne Klausdatters fædrene og mødrene våben, til venstre Halvbjørn, til højre Bang af Assens. I figurfeltet står Anne Klausdatter, med fint udformet ansigt, mellem sine to ægtemænd under en tredobbelt arkade, hvis profilerede bueslag bæres af joniske kapitæler på volutkonsoller, hvilende på rudimentære, profilerede pilastre. Hun bærer hue og er iført en tætsiddende overdel med opretstående krave, fodlang nederdel med brede folder ved siderne og plisseret forklæde. Om halsen har hun tre kraftige kæder (jf. nr. 5). Ægtemændene, der står let drejet mod hende, er vist i næsten identisk skikkelse, blot har manden tv. lige afskåret skæg, manden til højre tvedelt. Begge bærer baret (tv. med et tovsnoet bånd) og lille pibekrave. De er iført kort kåbe med opretstående krave over en knappet overdel, pludderbukser og hoser. Med hænderne samler manden th. kåben foran sig, mens ærmerne hænger tomme ned. Utvivlsomt har manden tv. indtaget samme positur, og også hustruen må formodes at have haft hænderne foran kroppen som vanligt i gravskulpturen.

Den velhuggede sten er af Chr. Axel Jensen tilskrevet enten Odense-Kopisten eller -Monogramisten (*Gravsten* II, 91) (jf. gravsten nr. 6).²⁶⁵

1762 lå stenen 'i den nordlige gang'.²⁶⁴ 1915 anså den for forsvundet.²⁴³ De tre fragmenter, som udgør stenens øverste del, blev genfundet og opsat mod søndre korsarms østvæg, mens de to nederste stykker 1974 blev flyttet fra Kappelsmøllegården i Bogense, hvor de tjente som trædesten ved indgangen til stalden, og opstillet ved de øvrige.²⁶⁶

9) (Fig. 100), o. 1595?, over Niels Bang, rådmand, (kirkevæрге), †□□ 16□□, med sine to hustruer: Mette Bangs, datter af s(alige) Peder Hegelvnd (Hegelund), fordem borgmester i Ribe, †26. april 1595, og K(a)rren (Karen) Niels Bangs, datter af Clavs (Claus) Madtzen (Madsen), fordem rådmand i Kiel, †□□ 16□□ (jf. prædikestol s. 2159) (Jensen, *Gravsten* nr. 761).²⁶⁷

Sort kalksten, 149×68 cm, sammensat af fire fragmenter. De udgør tilsammen et parti af stenens venstre side med en smukt udført mandsfigur, der, bortset fra at et stykke af panden og næ-

sen er borthugget, fremstår særdeles velbevaret. Nogle \dagger fragmenter, der omfattede det nederste af benene af en kvindefigur samt størstedelen af stenens fodfelt, opbevaredes endnu 1921 i kirkens materialrum, men er siden bortkommet.²⁶⁸ Fodfeltet var indrammet af en fliget renæssance-ramme og rummede ud over indskriften i reliefversaler et bomærke med initialerne »NB« for Niels Bang, næsten svarende til bomærket på stenen over afdødes bror, Claus Bang (nr. 16). Ste-

nen har endvidere haft hjørnemedaljoner med evangelister, af hvilke blot toppen af den nederste venstre er bevaret. Niels Bang står let vendt mod højre under et profileret bueslag, hvis underkant er smykket med en trekløverbort. Bueslaget bæres ved siden af en volutkonsol prydet med perle- og æggestav samt en halv djævlemaske, hvilende på en rudimentær, profileret pilaster. Niels Bang er vist barhovedet med lang moustache og spidst skæg. Han er fornemt klædt med pibekrave samt

Fig. 99. Gravsten nr. 8, o. 1592, over rådmand Hans Bang (\dagger 1560), rådmand Mads Jepsen (\dagger 1611) og deres hustru Anne Klausdatter (\dagger 1592) (s. 2188). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Gravestone no. 8, c. 1592, in memory of alderman Hans Bang (\dagger 1560), alderman Mads Jepsen (\dagger 1611), and their wife Anne Klausdatter (\dagger 1592).*

en kort kåbe, hvis pelsforing er synlig på den ombukkede forkant og opretstående krave. Ærmerne, der hænger tomme ned, er pyntet med agramaner på skuldrene og ved håndleddene. Derunder har han en midtknappet overdel med pibemanchetter ved håndleddene samt meget vide pludderbukser, tætsluttende hoser og spidsnudede sko. Foran kroppen holder han i højre

Fig. 100. Gravsten nr. 9, o. 1595?, over rådmand Niels Bang og hustruerne Mette (†1595) og Karen (s. 2188). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Gravestone no. 9, c. 1595?, in memory of alderman Niels Bang and his wives Mette (†1595) and Karen.*

Fig. 101. Gravsten nr. 10, o. 1598, over Jacob Hansen og hustru Anne Jepsdatter (s. 2191). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Gravestone no. 10, c. 1598, in memory of Jacob Hansen and his wife Anne Jepsdatter.*

hånd en bog, i venstre et par handsker, og venstre hånds lillefinger er endvidere prydet med en bred fingerring. Mellem hans ben ses det øverste af en tværoval medaljon med indskrift med reliefversaler »Herre ler oss«.

Chr. Axel Jensen henfører stenen til et lokalt værksted (Gravsten II, 96).²⁶⁹ Der er dog tale om

et arbejde af god kvalitet, og den slanke figurfremstilling, Niels Bangs fint udformede ansigt samt de arkitektoniske detaljer, kunne tale for et muligt slægtskab med stenen over Niels Bangs far, Hans Bang (nr. 8).

Fundet under gulvet i nordre korsarm o. 1915 og opsat mod østvæggen samme sted.

10) (Fig. 101), o. 1598, over Iacob (Jacob) Hansen), † [] , og hustru Anne Iepsdaater (Jepsdatter) [som var erlig mands borgem(ester) (...) Jacobsens hustrue som døde 26 juni A(nn)o] 1598.²⁷⁰

Grå kalksten, 197×88 cm. Stenen er fint forarbejdet med mange detaljer, men fremstår slidt, særligt nederste venstre hjørne, hvor indskriften er udvisket; desuden er kanten beskadiget. Alle indskrifter er med reliefversaler. Hjørnemedaljonerne rummer i stedet for de vanlige evangelistsymboler allegoriske fremstillinger af liv og død med tilhørende indskrifter, foroven skabelsen »Af iorden est dv skabt« (tv.) og et dødningshoved »til iorden blifver dv igen«, fornedden opstandelsen (overkroppen af et menneske med oprakte arme foran en kiste), den tilhørende indskrift er helt udvisket (tv.), og ærens krone (en krone båret af 'skyhænder') »til at bære ærens krone«. En tilsvarende udnyttelse af hjørnemedaljonerne kendes fra en række gravsten fra første halvdel af 1600-tallet i Maribo og Præstø amter, og stenen kan muligvis være udgået fra samme værksted som disse.²⁷¹ Mellem de øvre medaljoner er en fremstilling af den opstandne Kristus med sejrspanen foran kisten, på hans højre side endvidere indskriften »gedvlt averwi(n)t alle dinck« (tålmodighed overvinder alle ting),²⁷² på hans venstre side »o Gvd so(m) mig hafver skabt lad mig icke blifve fortabt«. De nedre medaljoner flankerer gravskriften i stenens fodfelt.

I figurfeltet står ægteparret let drejet mod hinanden under en svejftet dobbeltarkade, som i midten hviler på en kerubhovedkonsol, i siderne på bomærkeskjolde, det venstre med initialerne »IHS« for Jacob Hansen, i det højre er kun det første initial, et »R« bevaret.²⁷³ Ægtemanden, med skæg, er vist barhovedet og iført en kort kåbe med opretstående krave over pludderbukser. Om halsen har han en pibekrave. Kåbens ærmer hænger tomme ned, og foran kroppen holder han i

højre hånd en bog, i venstre et par handsker. Hustruen bærer hue samt lang kappe med folder ved siderne. På kappens ombukkede forkant er spor af et næsten udvisket blomstermønster. Derunder har hun en kort overdel med høj, opslået krave samt fodlang nederdel, hvorunder tåspidserne titter frem. I venstre hånd holder hun en bog, med højre griber hun om kappens forkant.

1915 lå stenen i gulvet i en af korsarmene.²⁶¹ Samme år opsat mod nordre korsarms vestvæg.

11) (Fig. 102), 1600-tallets begyndelse, over Christofpe[r] (Christoffer) Ibsøn (Ibsen), forðum råd-

Fig. 102. Gravsten nr. 11, 1600-tallets begyndelse, over rådmann Christoffer Ibsen og hustru (s. 2191). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – Gravestone no. 11, beginning of 17th century, in memory of alderman Christoffer Ibsen and his wife.

Fig. 103. Gravsten nr. 12, o. 1603, over borgmester Peder Jørgensen (†1603) samt hans tre hustruer Margrete Jespersdatter (†1564), Karen Hansdatter (†1573) og Maren Nielsdatter (†1612) (s. 2192). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Gravestone no. 12, c. 1603, in memory of mayor Peder Jørgensen (†1603), and his three wives, Margrete Jespersdatter (†1564), Karen Hansdatter (†1573), and Maren Nielsdatter (†1612).*

mand, søn af borgmester Iep (Jep) Madtson (Madsen) (gravsten nr. 4), †20. aug. [...], og hustru Christ[...] Jønsøn [...] [raad]mands [...]. Af indskriften fremgår, at parret sammen fik to sønner.

Sort kalksten, 206×112 cm. Stenen, der er præget af nedslidning, fremstår med flere revner og nederste højre hjørne mangler. Delvist ud-

visket indskrift med reliefversaler i forsænkede bånd; endvidere tilsvarende randskrift i form af et skriftsted (Joh. 3,16), afbrudt af hjørnerosetter. Skriffeltet, der krones af en profileret gesims, er anbragt under et tredelt bueslag med en religiøs sentens (reliefversaler). Bueslaget bæres af jonske pilastre med beslagværksprydbælter på høje postamenter, ligeledes med beslagværk. Under bueslaget ses den opstandne Kristus med sejrsmantel, stående på en benrad foran den åbne kiste. I sviklerne er englehoveder. I fodfeltet findes to skjolde med bomærker, svarende til bomærkerne på gravstenen over afdødes far, borgmester Jep Madsen (nr. 4). På det venstre skjold læses initialerne »CI« for Christoffer Ibsen.

Nært beslægtet med nr. 12, 13 og 14, og uden tvivl udført i samme værksted som disse.

1915 lå stenen i gulvet i nordre korsarm, delvis skjult af stolestaderne. Samme år opsat mod nordre korsarms vestvæg.²⁴³

12) (Fig. 103), o. 1603, over Peder Iyrgensen (Jørgensen), borgmester, †20. dec. 1603, med sin første hustru Margrete Iespers Daater (Jespersdatter) »oc avfledede med hende Iorgen (Jørgen) Ellene (Ellen) oc Ma[rr]jen (Maren) oc hedensof med hendis barn Ao 1564«. Endvidere hans anden hustru, Karen Hans Dater (Hansdatter), †1573, og hans tredje hustru Marren (Maren) Niels Daater (Nielsdatter), <†16. jan. 1612>, »oc liger begravvit hos hendis første hosbonde Iep (Jep) Matssen (Madsen) fordom borgmester i Bogense« (nr. 4).

Grå kalksten, 227×109 cm. Stenen er stærkt slidt, og øverste højre hjørne samt højre side er afbrudt. Indskrift med fordybede versaler på stens midtfelt samt randskrift med reliefversaler (Joh. 3,16). Stenen er uden tvivl udgået fra samme værksted som nr. 11, 13 og 14 og svarer med små afvigelser til førstnævnte. I fodfeltet en rulleværkskartouche med et bomærkeskjold med initialerne »PI« for Peder Jørgensen samt to stjerner (fig. 125), svarende til bomærket på gravstenen over Jørgen Pedersen (nr. 2), formentlig afdødes far. Skjoldet flankeres af forkrænkethedssymboler, tv. et dødningshoved og th. et timeglas.

1915 lå stenen i gulvet i nordre korsarm, delvist skjult under stolestaderne.²⁴³ Samme år opsat mod nordre korsarms østvæg.

13) (Fig. 104), 1612, over Christofer (Christoffer) Nielsen, rådmænd, †□□□ 16□□, og hustru Ellen Rasmvs Dater (Rasmusdatter), datter af afdøde Rasmvs (Rasmus) Bosen, fordum borgmester i Melfar (Middelfart), †□□□ 16□□. »Gvd gifve os alle en glædelig opstandelse til tet(!) evige lif amen 1612«.

Sort kalksten, 203×143 cm. Meget velbevaret. Alle indskrifter er med reliefversaler i forsænkede bånd. Stenen er nært beslægtet med nr. 11, 12 og 14 og har som disse randskrift (Joh. 3,16), afbrudt af hjørnerosetter, samt opstandelsesmotiv under et tredelt bueslag, der bæres af beslagværksmykede pilastre. Kristus er imidlertid fremstillet i langt mere kraftfuld skikkelse end på de øvrige sten, nærmest springende foran kisten med tydelig muskulatur og flagrende hår og ligklæde, idet han træder på en benrad. Portalen forekommer til gengæld mindre sikkert udført: Højre pilaster

er spinklere end venstre, bueslagets midterled er fladtrykt og stenhuggeren har måtte gribe til forkortelser for at få plads til slutningen af skriftstedet (»Ieg er opstandelsen oc livvit hvo som tror paa mig h(an) s(kal) leve«) (Joh. 11,25). Fodfeltet rummer to rulleværkskartoucher. Den venstre, som er rigest udformet, har et skjold med initialerne »KNN« for Christoffer Nielsen, den højre har Jesusmonogram »IHS« samt initialerne »ER« for Ellen Rasmusdatter. Kartoucherne flankeres af forkrænkelighedssymboler, tv. et timeglas, th. et dødningehoved. Over feltet læses påmindelsen »Memento mori« (Husk, at du skal dø).

Stenen lå i gulvet i nordre korsarm med fodfeltet skjult af stolestaderne.²⁴³ 1915 opsat mod nordre korsarms vestvæg.

14) (Fig. 105), formentlig 1600-tallets begyndelse, med sekundær indskrift fra o. 1743. Oprindeligt lagt over Bertel Bosen, borgmester Rasm(us) Bose(n)s søn, †16.6.(ulæseligt), »med si...« (d.e. formentlig med en eller flere hustruer). Sekundært lagt over <>den salig unge karl Mads Iørgensen (Jørgensen) Riif som døde det ar anno 1743«>.

Sort kalksten, 203×79 cm. Stenen er stærkt slidt og øverste højre hjørne afslået. Alle indskrifter er med reliefversaler i forsænkede bånd. Beslægtet med nr. 11, 12 og 13, men udført i en lidt forenklet form, idet sidernes pilastre mangler. Langs tre af stenens sider er randskrift i form af et skriftsted (Joh. 3,16), i øvre venstre hjørne afbrudt af en roset, mens gravskrifterne er anbragt i hver sin ende af stenens midtfelt. I topfeltet ses den opstandne Frelser med sejrspanen stående på en benrad foran den åbne kiste. Motivet indfattes af et tredelt bueslag med rulleværk, båret af konsoller og prydet med en religiøs sentens. I sviklerne er englehoveder. Fodfeltet indrammes ved siderne af smalfelter af postamentagtig karakter med beslagværk. Derimellem ses to bomærkeskjolde, det venstre med initialerne »BB« for Bertel Bosen,²⁷⁴ det højre helt udvisket. Skjoldene flankeres af forkrænkelighedssymboler i form af et dødningehoved over krydslagt skovl og spade (tv.) og et timeglas.

Stenen lå over afdødes gravsted inden for den store kirkedør, d.e. i kirkens vestende.²⁷⁵ 1915 lå den delvist skjult under stolestaderne i nordre

Fig. 104. Gravsten nr. 13, 1612, over rådmand Christoffer Nielsen og hustru Ellen Rasmusdatter (s. 2193). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – Gravestone no. 13, 1612, in memory of alderman Christoffer Nielsen and his wife Ellen Rasmusdatter.

korsarm, og samme år blev den opsat mod vestvæggen samme sted.²⁴³

15) (Fig. 106), o. 1618, over Rasmvs (Rasmus) Ivrgensen (Jørgensen), søn af salige Ivrgen (Jørgen) Clavsen (Clausen) i Bogense (gravsten nr. 5), †24. april 1618.²⁷⁶

Sort kalksten, 186×86 cm. Indskrift med delvist sammenskrevne reliefversaler i forsænkede bånd

tværs over stenens midte. Over indskriften er to cirkulære felter med Rasmus Jørgensens fædrene og mødrene våbenskjolde, til venstre Halvbjørn af Bogense, til højre to vesselhorn med tilsvarende hjelmprydelse; hjelmklæderne er akantus.

1755 lå stenen foran indgangen til koret.²⁴⁹ 1915 genfundet i en af korsarmene og opsat mod søndre korsarms vestmur.²⁵⁶

Fig. 105-106. 105. Gravsten nr. 14, 1600-tallets begyndelse, over Bertel Bosen (†16(?)6), genbrugt o. 1743 af Mads Jørgensen Riif (†1743) (s. 2193). 106. Gravsten nr. 15, o. 1618, over Rasmus Jørgensen (†1618) (s. 2194). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – 105. Gravestone no. 14, beginning of 17th century, in memory of Bertel Bosen (†16(?)6), re-used c. 1743 for Mads Jørgensen Riif (†1743). 106. Gravestone no. 15, c. 1618, in memory of Rasmus Jørgensen (†1618).

Fig. 107. Gravsten nr. 16, 1620, over Claus Bang (†1592) og hustru Karen Nielsdatter samt hendes anden ægtemand, borgmester Søren Per Hegelund (†1618) (s. 2196). Foto Arnold Mikkelsen 2009. – Gravestone no. 16, 1620, in memory of Claus Bang (†1592), and his wife Karen Nielsdatter, together with her second husband, mayor Søren Per Hegelund (†1618).

16) (Fig. 107), 1620, over Clavs (Claus) Bang, †4. juni 1592, 39 år gammel, og hans hustru gennem 6 år, Karren (Karen) Nielsdatter (Nielsdatter), †16□ efter 31 års ægteskab og 4 □ års enkesæde i en alder af □ år. Endvidere hendes anden ægtemand, Sefveren (Søren) Per Hegelvnd (Hegelund), borgmester, †11. aug. 1618 efter 25 års ægteskab, 50 år gammel. Af indskriften fremgår, at stenen er hugget 1620.

Sort kalksten, 225×148 cm. Den særdeles velbevarede sten har indskrift med reliefversaler i fodfeltet, som er indfattet med perlesnor. I hjørnerne er medaljoner med evangelistsymboler med skriftbånd, foroven »S. Mathevs Evan« (tv.) og »S. Iohanes E(va)n«, forneden »S Lvcas Evan« (tv.) og »S Marcvs Evan«. Figurerne står under en tredobbelt arkade, der ved siderne hviler på kvartsøjler med volutsmykkede kapitæler samt i midten på englehovedkonsoller; sviklerne udfyldes af fligede bladornamenter. Feltet krones af en frise med tre skjolde. Det midterste har Jesumonogram »IHS« samt initialerne »KND« for Karen Nielsdatter, det venstre bomærke og initialerne »KB« for Claus Bang, det højre bomærke samt initialerne »SPH« for Søren Per Hegelund. I figurfeltet står Karen Nielsdatter frontalt mellem sine to ægtemænd. Hun bærer hue, pibekrave og lang, plisseret kappe, hvis forreste kant er ombukket, så man kan se foret med broderet mønster af akantusagtige blade, om hvis stængler er slynget ottetaller. Under kappen har hun en overdel med spidst liv, fodlang nederdel og forklæde, der er rynket foroven. Under skørtet ses hendes tåspidser. I hænderne, som hun samler foran livet, holder hun en bog. Ægtemændene, der står let vendt mod hustruen med hænderne samlet i bøn, er vist i nær identisk skikkelse, blot er manden tv. fremstillet en anelse højere, og deres pibekraver er forskellige. Begge har tætklippet hår, moustache og ret afskåret hageskæg. De er iført knælang, folderig kappe, hvis forreste, ombøjede kant lader det mønstrede for, der ganske svarer til hustruens, synligt. Under kappen bærer de midtknappet overdel med smalt, broderet bælte, folderige knæbukser med bredt ombuk i livet, tætslutende hoser og bredmulede sko, tv. med sløjfer.

Stenen, der er kirkens bedst bevarede, fremviser en detaljerigdom, som oftest er gået tabt som følge af placeringen i gulvet. Figurerne er sirligt udført, om end lidt fortættede, med udborede pupiller, detaljerede ører og mønstret klædedragt. Fremstillingen som helhed er dog stereotyp og uden individuelt præg. Formentlig er der tale om et lokalt arbejde.

1915 blev stenen, som lå i gulvet i nordre korsarm, opsat mod østvæggen samme sted.²⁴³

17) (Fig. 108), o. 1644, over [Jacob?]²⁷⁷ Nielsøn (Nielsen) Boldevin, †16. jan. 1644, og [Peder] Hansøn (Hansen), tidligere sk[river og] ridefoged over Da[lum Klo]ster,²⁷⁸ †□□ 16□, med deres hustru Iytte (Jytte) Christensdat[ter], †□□ 16□.

Grå kalksten, 152×80 cm. Velbevaret fragment af en smukt bearbejdet gravsten, hvor højre side, svarende til ca. en tredjedel af bredden, er afskåret. Indskrift med reliefversaler i forsænkede bånd på stenens midtfelt. Udført i livlig bruskarok og så nært beslægtet med gravsten i Middelfart Kirke (Odense Amt), at der må være tale om samme værksted. Skriffeltet krones af den opstandne Kristus i skybræmme med stråleglorie og sejrspane. Han træder på en tænderskærende djævel med flagermusvinger, som holder et dødningehoved i den ene hånd, mens slangen med æblet i munden snor sig om den anden arm. Evangelister med symboldyr flankerer såvel opstandelsesrelieffet som skriffeltet (dog kun bevaret i den ene side). Her ses foroven Mattæus siddende med englen ved sin side, og derunder Lukas stående med oxen ved fødderne. Begge hviler på bruskværksornamenter, der for Mattæus' vedkommende bæres af en volutgesims. Under skriffeltet er der tre skjolde, indfattet i en bruskværkskartouche med maske foroven: Det venstre har bomærke og initialer »IBV« for I. Boldevin samt cifrene »30«,²⁷⁹ det midterste med korslammet samt initialerne »ICD« for Jytte Christensdatter, og det højre, delvist ødelagte, har initialet »P« samt et ødelagt »H«(?) for Peder Hansen. I nederste venstre hjørne et timeglas.

Stenen, som lå i gulvet i en af korsarmene, blev 1915 opsat mod fripillen i nordre korsarm.

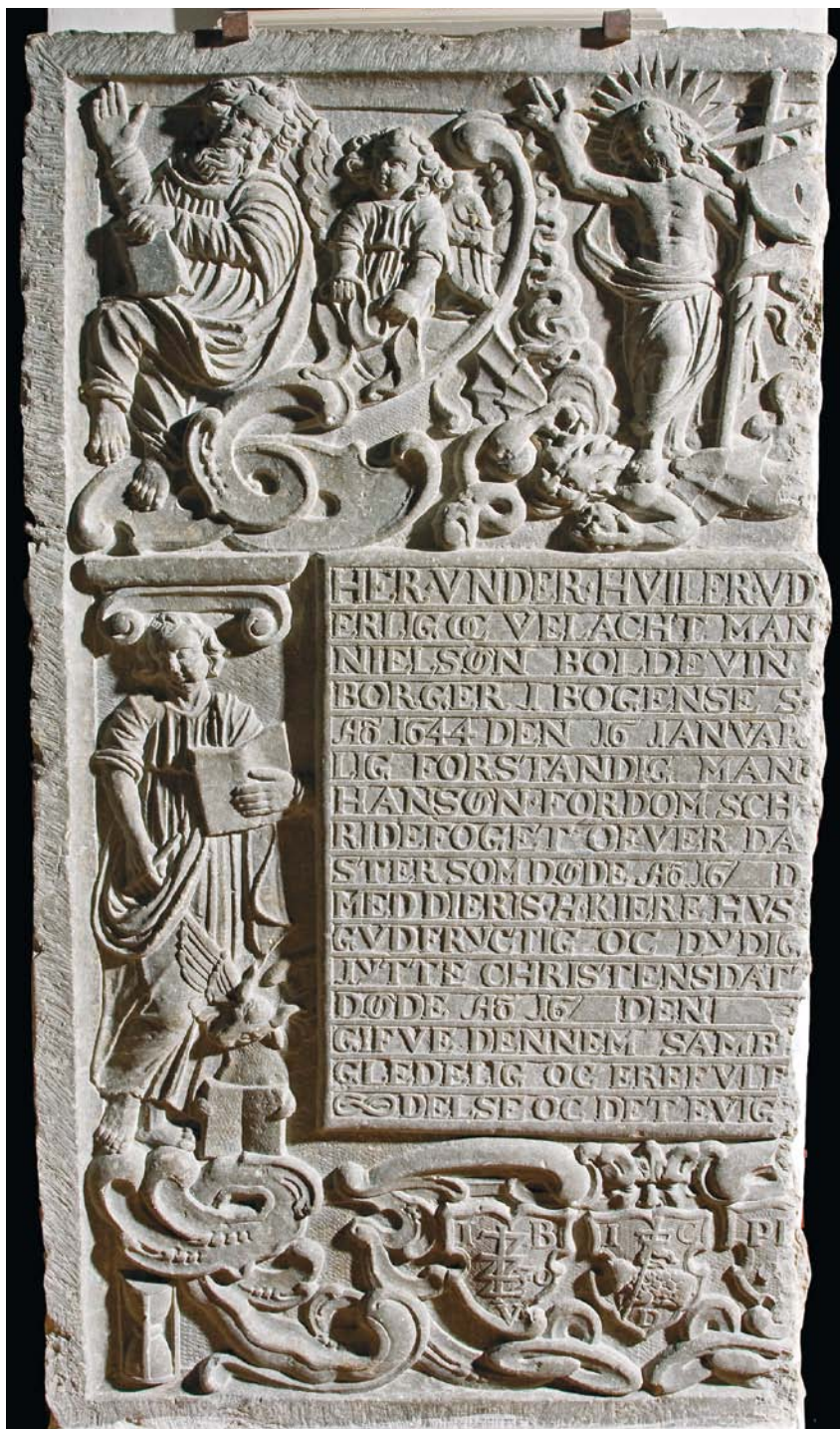

Fig. 108. Gravsten nr. 17, o. 1644, over Jacob(?) Nielsen Boldevin (†1644) og over skriver og ridefoged over Dalum Kloster, Peder Hansen, samt deres hustru Jytte Christensdatter (s. 2196). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – Gravestone no. 17, c. 1644, in memory of Jacob(?) Nielsen Boldevin (†1644) and in memory of clerk and bailiff of Dalum Kloster, Peder Hansen, and of their wife Jytte Christensdatter.

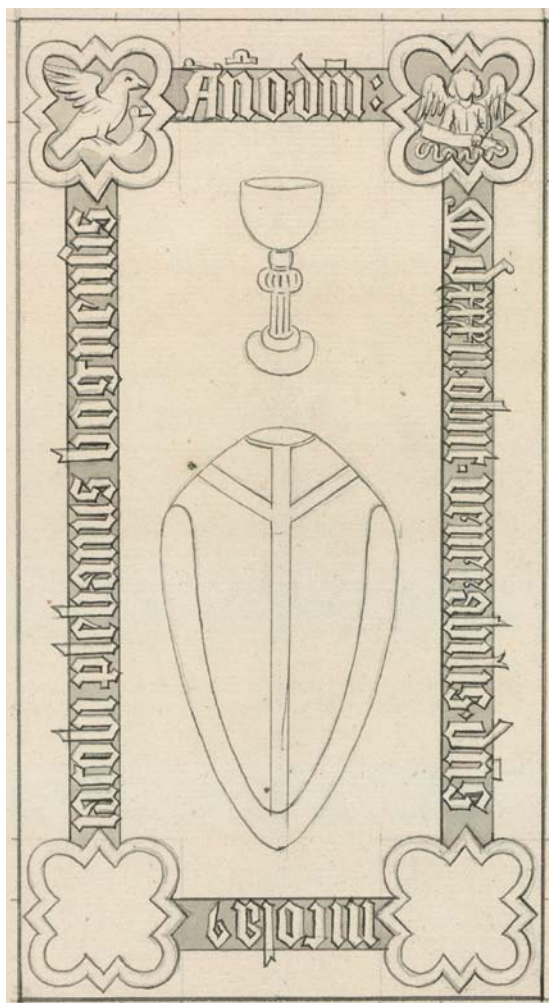

Fig. 109. †Gravsten nr. 1, o. 1532, over sognepræst Niels Jakobsen (†1532) (s. 2198). Tegning af Søren Abildgaard 1762. – †Gravestone no. 1, c. 1532, in memory of vicar Niels Jakobsen (†1532).

†GRAVSTEN

1) (Fig. 109), o. 1532, over Niels Jakobsen, præst i Bogense, †1532. [»An(n)o d(omi)ni mdxxxii obiit venerabilis d(omi)n(u)s nicola(us) iacobi plebanus bognensis«] (I det herrens år 1532 døde den ærværdige hr. Niels Jakobsen, sognepræst i Bogense) (Jensen, *Gravsten* nr. 176).

Gravstenen, der kun kendes gennem Abildgaards tegning, var af lys kalksten, beskrevet som 'hvidagtig marmor'.²⁸⁰ Latinsk randskrift med reliefminuskler; få skilletegn i form af romber. Som hjørneprydelser evangelistsymboler i firpas, for-

oven Johannes (tv.) og Mattæus; de to nederste tomme. På stenens midte en alterkalk og derunder en messehagel.

Stenen er af Chr. Axel Jensen karakteriseret som et isoleret, »slutgotisk« arbejde. Oprindeligt må den have ligget over afdødes gravsted i kirken. 1755 lå den på kirkegården nord for tårnet, hvor den angiveligt havde ligget urørt i 200 år, idet den latinske indskrift i folketroen blev opfattet som en forbandelsesformular, der ville ramme den, som flyttede stenen.²⁵¹ Muligvis er det denne sten, der 1784 anvendtes til en kalkbænk i forbindelse med reparationsarbejde på kirkens murværk;³³ i hvert fald var stenen væk 1811, da historikeren Vedel Simonsen besøgte kirken, og det oplystes, at den havde lidt en sådan skæbne.²⁸¹

2) (Fig. 110), o. 1543, over (Niels) Eriksen, kongens præst, kannik i Århus og sognepræst i Bogense, †dec. 1543.²⁸² [»Vir proclarvs domin(us) [...] erici antistes regis [...] canonicvs arhvsie(n)sis [(vicarius?)] bognensis qvi obiit [(eodem loc?)]o anno d(omi)ni 1543 [...] d(ie) decembris [...] respice finem«] (den berømmelige mand, hr. [(Niels)] Eriksen, kongens præst [...] kannik i Århus [(sognepræst?)] i Bogense, som døde [(samme

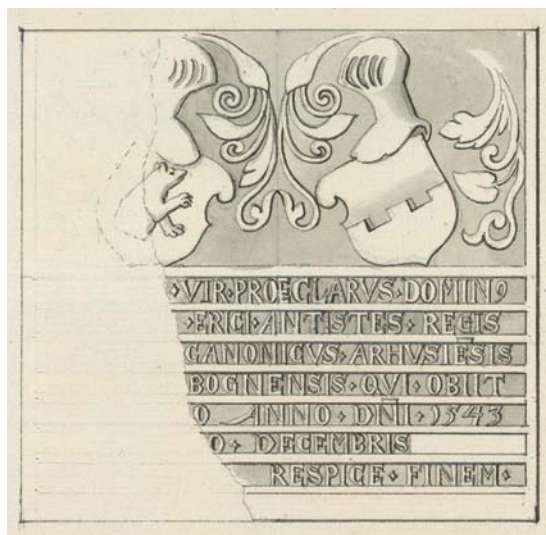

Fig. 110. †Gravsten nr. 2, o. 1543, over sognepræst Niels Eriksen (†1543) (s. 2198). Tegning af Søren Abildgaard 1762. – †Gravestone no. 2, c. 1543, in memory of vicar Niels Eriksen (†1543).

sted?) i det herrens år 1543, d. [...] december [...] tænk på, hvordan det skal ende) (Jensen, *Gravsten*, nr. 258).

Stenen, der kun kendes gennem Abildgaards tegning, var af rødlig kalksten, beskrevet som 'lys, brunrødagtig marmor'. Venstre tredjedel manglede 1762.²⁵² Latinsk versalindskrift i vandrette bånd tværs over stenens nedre halvdel; som skilletegn romber. Derover to våbenskjolde med hjelmklæde af akantus, til venstre Halvbjørn af Bogense, til højre en mur med tre tinder, svarende til våbenerne på gravstenen over afdødes far (gravsten nr. 1).

1762 lå stenen i den nordlige gang, det er antagelig nordre korsarm.²⁵² Forsvundet før 1915.

3) O. 1602, over afdøde borgmester (i Middelfart) Henrik Bangs hustru (Karen),²⁸³ †1602, 71 år gammel, efter 40 års ægteskab. Indskriften afsluttedes med et skriftsted (Åb. 2,7). Den rektangulære sten lå 'inden for døren'.²⁸⁴

4) Før 1672, genanvendt(?) over Peder Frandsen og hustru. Parret erhvervede dette år et begravelsessted under 'den tredje store sten midt på kirkegulvet'.³³

5) Før 1710, over Jens Knudsens hustrus 'salige farfader og salige far'. Stenen, som lå midt i skibet, blev taget op og erstattet af 80 mursten, da Christen Lyhne blev begravet på stedet i 1710. Den erhvervedes af Jens Knudsen for 5 mark.⁵⁹

6) Før 1720, over Kaj Hansen (†før 1720) og hustru Maren (†1720). Stenen blev lagt 'igen' på hustruens grav i kvindekapellet mod en betaling på 4 rdlr.⁵⁹

7) Før 1722, over Charlotte Euphrosyne Gerlach, sognepræst Poul Lundagers hustru, †1722. Lundager betalte 2 rdlr. for stenen, som blev lagt på hendes grav ved prædikestolen 'igen'.⁵⁹

8) Genanvendt 1722, over Karen, afdøde løjtnant Bertel Basses hustru, †1722 og begravet i kirkens vestende. En slet sten, som lå på stedet, blev lagt på graven igen. Som betaling modtog kirken en lysearm, der blev sat på muren i vestenden, formentlig nær gravstedet (jf. †lysearm nr. 2).⁵⁹

9) Genanvendt 1722, over konsumptionsforpagter Peder Mathiesen, †1721 (jf. †eftermiddel-

alderlig begravelse nr. 4). Stenen, som lå i kirken, men ikke havde nogen ejer, erhvervedes for 2 rdlr. af konsumptionsforpagter Laurits Hiort, som lod den lægge på sin 'formands' grav i nordre korsarm.⁵⁹

10) 1723, over Anna Gregersdatter, byfoged Albert Sørensen Friis' hustru, †1723. Der blev betalt 4 rdlr. for en sten, som blev lagt på graven.⁵⁹

11) 1727, over Karen Andersdatter, †1727. Der betales 4 rdlr. for stenen, som blev lagt på hendes grav i gangen lige inden for kirkedøren.⁵⁹

12) Før 1735, over ukendt. Stenen, der blev fundet i jorden under kirkegulvet ved gravning af en grav dette år, blev solgt til kaptajn Bendix Ludvig Pflueg, forpagter af Uggerslevgård.³³

13) 1748, over ritmester Holbæk, †1748. Der betales 4 rdlr. for en ligsten, som blev lagt på hans grav i den øverste gang, dvs. østligt i kirken.⁵⁹

14) 1749, over byskriver Niels Tanges hustru. En lille sten.³³

†EFTERMIDDELALDERLIGE BEGRAVELSER

Oversigt. Som vanligt i købstæderne rummer kirken et stort antal †eftermiddelalderlige begravelser i form af åbne, murede begravelser eller jordfæstebegravelser. 1719 udarbejdede kirkeværgen Jørgen Wederkinch en fortegnelse over førstnævnte, som fordelte sig med to i koret (nr. 1-2) og en i hver korsarm (nr. 3-4). Formentlig har kirken tidligere rummet i hvert fald yderligere en muret begravelse, idet Jørgen murermester 1682 blev betalt for at mure og opfylde en nedsunken grav i sakristiet (nr. 5).³³ Bortset fra denne, som kan være ældre, synes begravelserne alle at hidrøre fra anden halvdel af 1600-tallet, uden at de nærmere omstændigheder omkring deres indretning dog kan fastslås. Halvbjørnslægtens begravelsessted er ikke påvist, men o. 1750 lå de fire sten over slægtens mænd foran koret i hele indgangens bredde.²⁸⁵

De mange jordfæstebegravelser fordelte sig over hele kirken, dog – i hvert fald for 1700-tallets vedkommende – med en særlig koncentration i nordre korsarm (kvindekapellet) samt i kirkens vestende nær døbefonten. Præstens og kapella-

nens børn samt sidstnævntes hustruer blev jordfæstet i sakristiet, mens de to præstekoner, som døde i perioden, blev stedt til hvile under prædikestolen. Gravene lå til dels under stolerækkerne, således måtte tre stole brækkes op og sættes på plads igen, da byfoged Albert Friis 1737 blev begravet ved fonten i kirkens vestende.⁵⁹

Betalingen for gravstedet kunne have form af jordegods. Således skænkede Galle Bartskeer 1654 sin anpart i Æbelø for sit og hustruens lejersted i nordre korsarm,²⁸⁶ og 1672 gav Peder Frandsen og hustru en have for deres lejersted 'neden den tredje store sten midt på kirkegulvet' (jf. †gravsten nr. 4).²⁸⁷ I 1698 blev taksterne fastsat som følger: Et lejersted til et voksent lig i koret kostede 30 rdlr., til et barn under syv år 10 rdlr. I midtskibet fra koret til korsgangen var prisen henholdsvis 16 rdlr. og 6 rdlr. og 4 mark, og fra korsgangen til kirkens vestende henholdsvis 6 rdlr. og 4 mark og 3 rdlr. I kapellerne og de små gange kostede et voksent lig 10 rdlr., et barn 5 rdlr. For gravsten eller andre monumenter skulle betales 4 rdlr. til kirken. Indretning af en muret begravelse med plads til tre lig kostede 40 rdlr., og der skulle yderligere betales 6 rdlr. 4 mark hver gang, et lig blev nedsat.⁵⁹

Ændringer og istandsættelser. I 1700-tallet måtte gulvet jævnlige omlægges over sunkne begravelser, og i 1761 blev en af de murede grave i koret fyldt op. Den sidste begravelse i kirken synes at have fundet sted i 1799, da enken efter sognepræst Gottfred Poulsen Lundager, Anna Kirstine Bøgvad, blev begravet under prædikestolen.³³ 1805 blev begravelse i kirken endegyldigt forbudt, og i 1820 blev de resterende krypter tømt for kister og fyldt op med sten og grus.²⁸⁸

I det følgende er de kendte murede begravelse beskrevet efter deres beliggenhed (koret, søndre og nordre korsarm samt sakristiet). Så vidt muligt anføres beliggenhed, ejerforhold, istandsættelser og kendte begravelse. De opgivne datoer er, hvor intet andet er nævnt, den dato hvor betalingen for begravelse fandt sted. Enkelte personer, som ikke kan henføres til en bestemt gravkrypt, er udeladt. De mange jordfæstebegravelse er ikke medtaget, og oplysning om disse må søges i kirkens regnskaber.

1) *Sognepræst Anders Jacobsen Cheldorphs begravelse.* En muret begravelse i koret.⁵⁹ Se også nr. 2.

Begravede: Anders Jacobsen Cheldorphs hustru, Rebekka Mikkelsen, begr. 16. marts 1696;²⁸⁹ Anna Bremer 31. juli 1705. Endvidere nogle af »Bremers børn«.⁵⁹

2) *Sognepræst Hans Clausen Bangs begravelse.* En muret begravelse i korets nordside mellem alteret og kirkemuren. 1712 skænkede Hans Bangs søn, Claus Bang, sognepræst i Soderup på Sjælland, en gård beliggende ved Bogense til kirken, som til gengæld skulle vedligeholde begravelse, eller, såfremt dette var for besværligt, lade den fylde med jord, så ingen andre begravelse der.²⁹⁰ Denne eller nr. 1 blev 1747-48 tømt for 'jord og skarn', repareret med tre egebjælker og forsynet med en ny lem af fyrrebrædder. 1761 blev en af begravelse i koret fyldt op og dækket med mursten, arbejdet udførtes af Christian murer-mester.⁵⁹

Begravede: Hans Clausen Bangs datter, Salome, begr. 14. april 1651;²⁹¹ sognepræst Hans Clausen Bang begr. 8. febr. 1658;²⁹² Hans Clausen Bangs hustru, Maren,²⁹³ 19. sep. 1693.

3) *Borgmester Jens Madsen (Harritslevs) begravelse, siden borgmester Hans Jørgensen (Husums) og tolder og kirkeværg Christian Pedersen Bøgvads begravelse* (jf. †lukket stol nr. 1, lysekrone nr. 2, †epitafium nr. 2). En muret begravelse i søndre korsarm (karlekapellet). Gravstedet erhvervedes af borgmester Jens Madsen (†1659) sammen med et stolestade for 100 rdlr. Efter hans død blev begge dele overladt hans svigersøn, borgmester Hans Jørgensen, til gengæld for at denne havde ladet byens latinskole ombygge.²⁹⁴ Ingen af de to borgmestre fik dog færdiggjort indretningen af begravelse. 1696 lå den 'så godt som øde', hvorpå tolder og kirkeværg Christian Pedersen, som var gift med Hans Jørgensens enke, efter eget udsagn fik provstens tilladelse til at istandsætte begravelse og anvende den for sig og sine børn.²⁹⁵ Til begravelse hørte en lille †trætavle, som Christian Pedersen også gjorde hævde på (†epitafium nr. 2), og 1705 skænkede han en lysekrone, som blev ophængt over graven (jf. s. 2174). Da Christian Pedersen ved sin død i

1725 skyldte kirken en større sum penge, overtog denne såvel begravelsen som den lukkede stol og lod 1734 begge dele sælge på auktion til Christian Pedersens søn, Peder, og dennes svoger, Niels Meldorph.²⁹⁶ 1774 var begravelsen sunket og blev repareret.⁵⁹

Begravede: Borgmester Jens Madsen Harritslev begr. 2. febr. 1659 (vel her, selv om begravelsen ikke var færdigindrettet);²⁹⁷ borgmester Hans Jørgensen 1682; en datter af Hans Jørgensen 10. dec. 1684; Jens Mules barn blev kortvarigt nedsat i gravkammeret 5. jan. 1698; Christian Pedersens nyfødte søn 24. april 1698; Niels Meinertsen Meldorphs søn 3. juli 1699; Christian Pedersens søn, Michael Lemand (formentlig en søn af hans anden hustru) 8. juli 1705; Christian Pedersens datter, Catharina, 30. juli 1705; et dødfødt barn af 'Hans Christian' 9. juni 1706; Christian Pedersens hustru, Kirsten Michelsdatter Lemand, 11. april 1708; Christian Pedersens hustru, Maren Hansdatter, 31. aug. 1712; sognepræst Poul Jørgensen Lundagers søn 24. juli 1714; afdøde Jens Mules hustru, Cathrine, 16. nov. 1714;²⁹⁸ Poul Jørgensen Lundagers lille barn 22. jan. 1716; Christian Pedersen 14. dec. 1725; provstinde Klarskov begr. 30. nov. 1773;²⁹⁹ farver Johannes Raffenbergers hustru, Anna Paulina Bonnichsen, begr. 4. febr. 1791.³⁰⁰

4) *Rådmand Matthias Bolts begravelse, siden (svigersønnerne) konsumptionsforpagter Peder Mathiesens og forvalter på Gyldensten, Gregorius Holms begravelse* (jf. korbuekrucifiks s. 2155, †gravsten nr. 9). En muret begravelse i nordre korsarm (kvindekapellet), erhvervet af rådmand Matthias Bolt 1687.³³ 1722 blev gravstedet dækket med en sten (†gravsten nr. 9).⁵⁹ 1783-84 blev begravelsen repareret.⁵⁹ 1792 blev indholdet af nogle ødelagte kister samlet i en †benkiste af fyrretræ, som hentes i begravelsen.⁵⁹

Begravede: Rådmand, borgmester (i Middelfart), Matthias Bolt 1699; Matthias Bolts svoger, Niels Meinertsen Meldorphs søn 6. juli 1705; sammes lille datter, Anna, 9. okt. 1705; Peder Mathiesens søn 1. juni 1708; børn af Peder Mathiesen 12. jan. 1709 og 12. sep. 1710; 'et ungt barn', Lambert Gotfred Gerlach, †30. juni 1712;³⁰¹ Peder Mathiesens sønner 11. dec. 1712 og 16. april 1714; et barn af samme 9. maj 1718 samt et dødfødt barn og et 3-4 dage gammelt spædbarn, som blev lagt i samme kiste og nedsat 24. marts 1719; endnu et barn af samme 5. juni 1719; Peder Mathiesen 23. april 1721; Matthias Bolts hustru, Sibylle, 8. maj 1730; forvalter på Gyldensten, Gregorius Holm 17. april 1741; Christian Pedersen Holm 'i sin fædrene begravelse i kvindekapellet' 5. aug. 1743; Gregorius Holms hustru,

Fig. 111. Mindekrans nr. 1, 1901, over provst Carl Fog (s. 2201). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Memorial wreath no. 1, 1901, in memory of provost Carl Fog.*

Maria Mathiasdatter Holm 'i hendes lukkede begravelse' 3. febr. 1746; 'madam Frøyel' 1792.

5) *Muret begravelse i sakristiet.* Uvis ejer. Opfyldt 1682.³³

Begravede: Ingen kendte begravelser.

GRAVUDSTYR

To *mindekranse* af sølv er ophængt i glas og ramme på nordre korsarms nordvæg: 1) (Fig. 111), 1901, to egegrene bundet med en sløjfe og derunder en plade hvorpå graveret »Til Minde om Provst Carl Fog R. og DM. fra Lærere i Provstiet«. 2) 1930, bølgekrans samlet bag en plade hvorpå graveret mindeskrift over Arthur Storch, købmand og kirkeværge, *8. okt. 1851, †11. april 1930. Kranzen er givet af »Beboere i Østergade«.

KIRKEGÅRDSMONUMENTER

1) (Fig. 126), 1800-01,³⁰² over Holger Fahnøe, købmand, *8. nov. 1730, g.m. Anna Maria Elisabeth Fahnøe, f. Bruun, 15. juni 1766, †12. jan. 1799. Parret havde sammen to sønner og en datter.

Fig. 112. Kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1842, over købmand og borgerrepræsentant I. P. Brandt (†1842) (s. 2202). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Churchyard monument no. 2, c. 1842, in memory of merchant and town councillor I. P. Brandt (†1842).*

Liggesten af grå kalksten, 177,5×137,5 cm. Dobbelte fordybde rammeliner danner to højrektangulære skriftfelter. På det venstre er indskrift med fordybet kursiv, personalia dog med fordybde versaler, mens det højre er tomt. Opstillet mod søndre korsarms østmur.

2) (Fig. 112), o. 1842, over I. P. Brandt, købmand og borgerrepræsentant, *24. april 1784; †19. febr. 1842.

Støbejernskors, 107×70 cm. Korsenderne har form af tredobbelte liljer, og fra korsskæringen og foden udgår mindre liljeornamenter.³⁰³ Indskrift med relieffaktur, personalia dog med versaler. Sortmalet med hvidmalet indskrift. Oprindeligt placeret på et gravsted tæt ved kirkens sydside, nu opstillet nord for kirken mod stranden.³⁰⁴

3) (Fig. 113), o. 1852, over Hans Jacob Fich, *15. okt. 1784 i Aasum, †29. april 1852. Afdøde

var søn af vævermester Joh. C. Fich og hustru Joh. Cath. Boie. Han blev 2. okt. 1822 kaldet til sognepræst for Bogense og Skovby menigheder og 27. maj 1825 viet til Lucie Elise Hertz.

Cippus af grå sandsten med indfældet relief af hvid marmor, 226×96 cm (inkl. postament), heraf måler relieffet 59×50,5 cm. Monumentet hviler på et postament i to afsæt og kronet af en trekantgavl med akroterier; i gavlfeltet er der relief af en olivengren. Forsidens relief forestiller en engel med palmegren, der viser sig for en siddende hyrde omgivet af to får og en vædder. Hyrden læner sig mod et metalignende monument, kro-

Fig. 113. Kirkegårdsmonument nr. 3, o. 1852, over sognepræst Hans Jacob Fich (†1852) (s. 2202). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Churchyard monument no. 3, c. 1852, in memory of vicar Hans Jacob Fich (†1852).*

Fig. 114. Kirkegårdsmonumenter nr. 4-9, 1864-65, over faldne i de slesvigske krige 1848, 1849 og 1864 (s. 2203). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – Churchyard monuments nos. 4-9, 1864-65, in memory of the fallen in the Schleswig wars 1848, 1849 and 1864.

net af et kors. Over relieffet er et skriftsted (Jer. 3,15),³⁰⁵ under det en mindeskrift over afdøde, alt med fordybede versaler. Postamentet er sortmalet. Opstillet ved korets sydmur.

4) (Jf. fig. 114), 1864, over R. Hansen, menig af 19. reg(iment) 3. comp(agni) 290, *26. nov. 1838 i Kjædeby på Langeland, †3. april 1864 på Bogense Lazaret.

Støbejernskors, 128×82 cm. Liljeformede korsender, hvis midterste blad danner en halvcirkel, prydet af valmuekapsler og spiraloprullet bladværk. På korsstammen ses ornamenter i form af et lodretvendt håndtryk og to kranser samt giverindskrift »Sat af hans Kammerater«. Den skjoldformede korsfod prydes af et muslingskalsornament flankeret af to rosetter, mens soklen har riflet mønster. Indskrift med reliefversaler. Korset er sortmalet, indskriften malet med hvidt. Nord for kirken ved stranden.

5) (Jf. fig. 114), 1864, over H. Madsen, menig, 9. inf(anteri) reg(iment) 2. c(o)mp(agni), *14. nov. 1837 i Baaslunde i Sorø Amt, †10. april 1864 på Bogense Lazaret.

Støbejernskors, 99×69 cm. Korsenderne er udformet som tre pilespidser og prydet med valmuekapsler. På bagsiden af korsskæringen er der et håndtryk.³⁰⁶ Indskrift med reliefversaler. Korset er sortmalet, indskrift og ornamenter er malet med hvidt. Nord for kirken ved stranden.

6) (Jf. fig. 114), 1864, over Niels Andersen af Østby, *6. febr. 1830, †6. maj 1864.

Støbejernskors, 128×82 cm. Svarende til nr. 4. Nord for kirken ved stranden.

7) (Jf. fig. 114), 1864, over Anton Füchsl[...], †8. juli 18[64].

Støbejernskors, 69×46 cm. Gennembrudt kors med spidse trepasender; stammen flankeres for nede af ornamenter udformet som havdyr. Til

den vandrette korsarm er fæstnet en rektangulær tavle med indskrift i reliefversaler (højre side afbrækket). Korset er sortmalet, indskriften malet med hvidt. Nord for kirken ved stranden.

8) (Jf. fig. 114), 1864, over Joseph Nadderer, †8. juli 1864.

Støbejernskors, 71×46 cm. Svarende til nr. 7. Nord for kirken ved stranden.

9) (Jf. fig. 114), 1865. Fællesmonument for soldater, som døde på Bogense Lazaret under de slesvigske krige i årene 1848, 1849 og 1864.³⁰⁷

Stele af lys grå sandsten med indfældet tavle af hvid marmor, 187×68 cm (uden sokkel); stelen har en revne over nedre højre hjørne. På tavlen er indskrift med fordybet antikva, udfyldt med sort »Minde over Brødre som have givet Livet hen for Fædrelandet 1848, 1849 og 1864«. Monumentet rejstes for midler indsamlet blandt byens borgere.³⁰⁸

10) (Fig. 115), o. 1900(?),³⁰⁹ over E. K. Johansen, møllebygger, og hustru Kristiane Johansen, f. Fyhr.

Grotte af grå sandsten med indfældet tavle af hvid marmor og medaljon af biskuit, 82×52 cm. Grotten og den tilhørende sokkel er dekoreret med egeløv i relief. Foroven findes en medaljon efter Thorvaldsens 'Natten' og derunder en tavle med indskrift med fordybet antikva. Monumentet kronedes oprindeligt af et T-kors med trepasender, nedfældet i en krans.³¹⁰ Nord for kirken mod stranden.

11) O. 1932, over Peter Trautner, kredslæge, *1869, †1932, og hustru Karoline Trautner, *1870, †1952. Førstnævnte var stifter af Nordfyns Museum.³¹¹

Natursten af rødgrå granit, 85×50 cm. Indskrift med påsatte versaler af bronze. Øst for kirken.

Fig. 115. Kirkegårdsmonument nr. 10, o. 1900(?), over møllebygger E. K. Johansen og hustru Kristiane (s. 2204). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Churchyard monument no. 10, c. 1900(?), in memory of mill-builder E. K. Johansen and his wife Kristiane.*

KILDER OG HENVISNINGER

Jf. fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Odense Amt i almindelighed s. 52-54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56-59.

ARKIVALIER

LANDSARKIVET FOR FYN (LAFyn). *Fyns bispearkiv*: Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger 1631-1702. *Fyns Stiftsovrigheds arkiv*: Bogense Kirkes regnskaber 1704-94, 1810-84 (Stifts-ovr.ark. Rgsk.). *Præstearkivet*: Bogense-Skovby præstearkiv 1646-1903. *Kirkeinspektionsarkivet*: Bogense Kirkes regnskaber 1584-1812(35) (*Kirkeinsp.ark.* Rgsk.). – Indkomne breve 1686-1901 (*Kirkeinsp.ark.* Indk. breve). – Korrespondance 1903-16 (*Kirkeinsp.ark.* Korresp.). *Menighedsrådsarkivet*: Bogense kirkesynsprotokol 1862-1984 (*Menighedsrådsark.* Synsprot.). *Den kgl. bygningsinspektør*: Sager vedr. kirkebygningerne på Fyn o. 1896-1915. *Bogense byfoged*: Auktionsprotokoller 1721-1843 (*Bogense byfoged*. Auktionsprot.). – Kataloger til løsøreauktioner 1836-43 (*Bogense byfoged*. Kat. til løsøreaukt.). *Svend Larsen*: Sagsregister 1950-65.

VED EMBEDET. Synsprotokol 1984 ff.

NATIONALMUSEET (NM). *Notebøger*: Hans Stiesdal XX, 86. *Indberetninger m.v.*: Chr. Axel Jensen u.å. (o. 1911) (inventar og gravminder); Kristian Due 1914 (epitafium); Hugo Matthiessen 1915 (usigneret og u.å.) (gravminder); Knud Lehn Petersen 1933 (bygning); Mogens Larsen 1972-73 (inventar); samme 1977 (bygning); Jørgen Stærmose 1979 (bygning); Fritz Thode 1981 (korbuekrucifiks); samme 1983 (epitafium); Mogens Larsen 1987 (bygning, kalkmalerier); Erik Skov 1987 (bygning); Ebbe Lehn Petersen 1988 (bygning); Bent Jacobsen 1989 (altertavle); samme 1994 (prædikestol).

TEGNINGER

LANDSARKIVET FOR FYN (LAFyn). 1819 (snit i nordre korsarm). – 1800-tallets anden del (skitseplan).

NATIONALMUSEET (NM). *Bygning og inventar*: Ebbe Lehn Petersens Tegnestue, 1988 (plan, opstalt og snit af prædikestol og triumfmur). – Thomas Hillerup, 2009 (plan og snit). *Gravminder*: Fem blade med gravsten ved Søren Abildgaard 1762. – Gravsten over Erik Nielsen ved J. Magnus-Petersen u.å.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK (KglBibl). J. Burman Becker, 1858 (eksteriør).

LITTERATUR

Literis Mando (S. H. Clausen), *Bogense Byens og Skovby Herreds Topographi og Historie fra Sagntiden til Nutiden*, Bogense 1859 (*Literis Mando*). – Idon Møller, *Historiske Bidrag om Bogense*, Bogense 1885 (*Møller*). – P. Christensen, »Nogle Ligsten i Bogense Kirke«, *ÅrbOdense og Assens*, 1921, 570-84 (*Christensen*). – Hans Hansen, *Bogenses historie 1. Købstadens opståen og udvikling frem til slutningen af 1700-tallet*, Bogense 1982 (*Bogenses historie 1*). – Hans Henrik Jacobsen, *Bogenses historie 2-3. Byens udvikling 1787-1938*, Bogense 1984-86 (*Bogenses historie 2-3*). – Hans Hansen og Hans Henrik Jacobsen, *Bogenses historie 4. Byens udvikling 1938-88*, Bogense 1988 (*Bogenses historie 4*). – Johs. Fog, *Kirken på Bøgenæsset* (2. udg.), Bogense 1997 (*Fog*). – Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af boreprover fra Bogense Kirke, Odense Amt, NNU rapport nr. 9, Nationalmuseet 2009* (*Hylleberg Eriksen 2009*).

Historisk indledning ved Rikke Ilsted Kristiansen og Sven Rask. Beskrivelse af kirkens omgivelser ved Rikke Ilsted Kristiansen. Bygning ved Thomas Bertelsen. Glas- og kalkmalerier samt inventar ved David Burmeister Kaaring og Ole Olesen (orgler). Gravminder ved Rikke Ilsted Kristiansen. Revision af latinske oversættelser ved Peter Zeeberg. Engelsk oversættelse ved Joan F. Davidson. Redaktionssekretær Heidi Lykke Petersen. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet september 2009.

NOTER

¹ Afsnittet er redigeret af Rikke Ilsted Kristiansen med bidrag af Sven Rask. Om byens historie generelt henvises til Hans Hansen og Hans Henrik Jacobsen, *Bogenses historie 1-4*, Bogense 1982-88. Om byens topografi se Jørgen Elsø Jensen, *Danmarks Middelalderlige Byplaner. Fyn med omliggende øer*, Odense 1992, 40-50.

² *DaStedn* 31. En kort redegørelse for ældre opfattelser af betydningen af byens navn findes i *Bogenses historie 1* 37 f.

³ Erik Kroman, *Danmarks gamle købstadslovgivning III*, Kbh. 1955, 583.

⁴ Kroman (note 3) 586.

⁵ C. Nyrop, *Danmarks Gilde- og Lavsskreaer fra Middelalderen*, I, Kbh. 1899-1900, 362 f.

⁶ *Repert II*, 3, nr. 5722 (1. aug. 1485).

⁷ Vedel Simonsen, *Samlinger til Skovby Herreds Beskrivelse* I, 96; samme, *Samlinger til den fynske Herregaard Elvedgaards Historie i Anledning af Secukar-Festen paa samme den 1 Juli 1845*, Odense 1845, 4. hefte, 54.

⁸ *ÆldDaArkReg* V, 2, 970.

⁹ *SuhmSaml* II, 2, 22 f. Kapellet har sat sig spor i stednavnene Kappelsmøllegård og Kappelsmark, jf. *DaStedn* 31.

¹⁰ Formodningen fremsættes tidligst i *Resen, Fyn* 275 (1677) og gentages i *DaAtlas* VI, 624. Klosteret sagdes ydermere at have været forbundet med Æbelø via en løngang, jf. *Vedel Simonsen, Skovby Herred* (note 7) 51, og samme, *Bidrag til den fynske Kongeborg Rugaards, dens Læns og dens Lænsmands Historie* I, 1, Kbh. 1843, 138; jf. også *Literis Mando* 91; *Møller* 6.

¹¹ *Vedel Simonsen, Skovby Herred* (note 7) 51, omtaler spor af grave konstateret i 'købmand Lunds gård', mens *Møller* 7, nævner, at der er opgravet ben af menneskeskeletter i en have nær rådhuset. I *Bogense Avis* 13. jan. 1898 omtales endvidere et skeletfund på grunden til Adelgade 77.

¹² *DaKancReg* 8. juni 1547.

¹³ *Vedel Simonsen, Rugaard* (note 10) 138; *Literis Mando* 91; *Møller* 6.

¹⁴ *DaStedn* 32.

¹⁵ *KancBrevb* 2. jan. 1604.

¹⁶ Oplysningen anføres tidligst i Erich Pontoppidan, *Annales Ecclesiae Danicae Diplomatici, Oder nach Ordnung der Jahre abgefasset und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck*, Kbh. 1744, II, 504. Jf. også *HofmFund* V, 297, og *DaAtlas* III, 466.

¹⁷ *Literis Mando* 108.

¹⁸ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Fordelingen aftaltes af bystyret i Bogense og Jørgen Svave til Harritslevgård i forbindelse med indsættelsen af en ny sognepræst.

¹⁹ *Vedel Simonsen, Skovby Herred* (note 7) 56.

²⁰ *KancBrevb* 19. dec. 1653 og 24. juli 1655. Æbelø var 1623 blevet købt af en gruppe borgere i Bogense, og

Fig. 116. Profileret granitsokkel på korets nordside og skibets østgavl, set fra nordøst (s. 2109). Foto Thomas Bertelsen 2009. – *Granite base with moulding on the north side of the chancel.*

Fig. 117. Korets nordfacade, set fra nordøst (s. 2117 ff.). Foto Thomas Bertelsen 2009. – *North facade of the chancel, seen from the north-east.*

andele af øen blev handlet både borgerne imellem og med udenbys folk. 1654 ejede kirken en anpart i øen, som Galle Bartskeerer havde givet for et gravsted i kirken, jf. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Se endvidere H. F. Rørdam, »Efterretninger fra Skam Herred i Fyn. 2. Om Æbeløs Forhold til Klinte Sogn«, *KirkehistSaml* IV, 5, 1897-99, 761-81.

²¹ *KancBrevb* 13. juli 1656.

²² *KancBrevb* 28. nov. 1560; *Kronens Skøder* I, 284 (28. sept. 1584). Gårdene blev solgt fra kirken 1787, jf. *Kronens Skøder* V, 125 f. (22. nov. 1787).

²³ *Kronens Skøder* II, 150 f. (19. dec. 1663).

²⁴ *HofmFund* V, 301 ff.

²⁵ *Bogenses historie* 1 179; N. Schack: *Revision og Fortsættelse af Hofmans Fundatssamling*, V, Kbh. 1841, 234 ff.

²⁶ *KancBrevb* 2. april 1586.

²⁷ Jens Rasmussen og Anne Rüising, *Biskop Jacob Madssens visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 265 f.

²⁸ LAFyn. *Bispeark.* Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger 1631-1702.

²⁹ *KancBrevb* 14. nov. 1642.

³⁰ RA. *DaKanc*. D 22. Fynske og smålandske registre (1. febr. 1707). 1708-09 modtog kirken 70 rdlr. af de indsamlede penge, 1714 yderligere 42 rdlr., og havde 1719 endnu 59 rdlr. til rest. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

³¹ *DaAtlas* III, 466; RA. *DaKanc*. D 24. Fynske og smålandske tegnelser (26. jan. 1732).

³² KglBibl. *Kallske Saml* 377 4°.

³³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

³⁴ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.

³⁵ NM. *Den kgl. Mønt- og Medaillesamling*. Fundprot. V nr. 1621 (1926/27). Keld Grinder-Hansen, »Dødemønter fra danske kirker og kirkegårde«, *Hikuin* 17, 1990, 157; Jørgen Steen Jensen m.fl. (udg.), *Danmarks middelalderlige skattefund c. 1050-c. 1550*, Kbh. 1992, nr. 119.

³⁶ Fundet, der er omtalt i Vedel Simonsen, *Skovby Herred* (note 7) 107, kan måske have været en fingerring. Fingerringe med relief af Maria og barnet kendes fra 1300-1400-tallet, jf. Fritze Lindahl, *Symboler i guld og sølv. Nationalmuseets fingerringe 1000-1700-årene*, Kbh. 2003, 32 ff. samt kat.nr. 189-214, men samme rummer ingen eksempler på signetringe med Maria-motiv, jf. kat.nr. 367-411.

³⁷ Sagnet refereres tidligst af Vedel Simonsen, *Skovby Herred* (note 7) 51 og Samme, *Rugaard* (note 10) 138; jf. også *Literis Mando* 5 og Møller 6.

³⁸ KglBibl. *Kallske Saml* 377 4°; *HofmFund* V, 297; *DaAtlas* III, 466.

³⁹ *Literis Mando* 83. Der kan have været tale om en såkaldt 'pesttjørn', jf. V.J. Brøndegaard, »Traditioner om fynske træer«, *FyÅrb* 1977, 76 ff.

⁴⁰ Vedel Simonsen, *Skovby Herred* (note 7) 107.

⁴¹ Jacob Madsens *visitatsbog* (note 27) 265 f.

⁴² *DaDomme* V, nr. 752 (11. juni 1596). 1480 modtog Tue Nielsens barnebarn, Erik Nielsen (gravsten nr. 1), oldermann i Bogense gilde, på Vor Frue vikariegildes vegne en pengegave, skænket af Mette, g.m. Henning Jensen til Sandagergård. *Nyrop* (note 5) 362 f.

⁴³ *DaDomme* V, nr. 752 (11. juni 1596).

Fig. 118. Tårnrummets østre vægblænding (s. 2114). Foto Thomas Bertelsen 2009. – *Bricked up space in the east wall of the tower room.*

Fig. 119. Afsætning til tlektorium på kormurens vestside, set fra sydvest (s. 2123). Foto Thomas Bertelsen 2009. – *Recess for the t gallery on the west side of the chancel, seen from the south-west.*

⁴⁴ *KancBrevb* 8. febr. 1577; 25. juli 1577.

⁴⁵ Jf. Erik Reitzel-Nielsen, *Johanniterordenens historie* I, Kbh. 1984, 257 ff., jf. også *DK Sorø* 624.

⁴⁶ *Repert* II, 3, nr. 5722 (1. aug. 1485). Vigilier var nattevågen med bøn og læsning over de døde, jf. Lars Bisgaard, *Tjenesteideal og fromhedsideal. Studier i adelens tænke måde i dansk senmiddelalder*, Århus 1988, 95 f.

⁴⁷ *KancBrevb* 28. nov. 1560.

⁴⁸ I *rgsk.* betegnes den side, der vender mod byen, 'østre', mens kortsiderne betegnes hhv. 'søndre' og 'nordre'.

⁴⁹ Palle E. Petersen, »Pagh's minde«, *Årbog, Nordfyns Museum, Lokalhistorisk Arkiv for Bogense Kommune*, 2001, 40-58.

⁵⁰ 22. febr. 1805 udstedtes en kongelig forordning, som bl.a. forbød begravelser inde i kirkerne og pålagde myndighederne at anlægge nye kirkegårde uden for byerne. *Schous Forordninger* XIV, 1808, 281-83.

⁵¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve.

⁵² Arbejderne, der kostede en betragtelig sum, var højst påkrævede, idet ødelagte hegn betød, at kirkegården lå 'som en fælle'. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve.

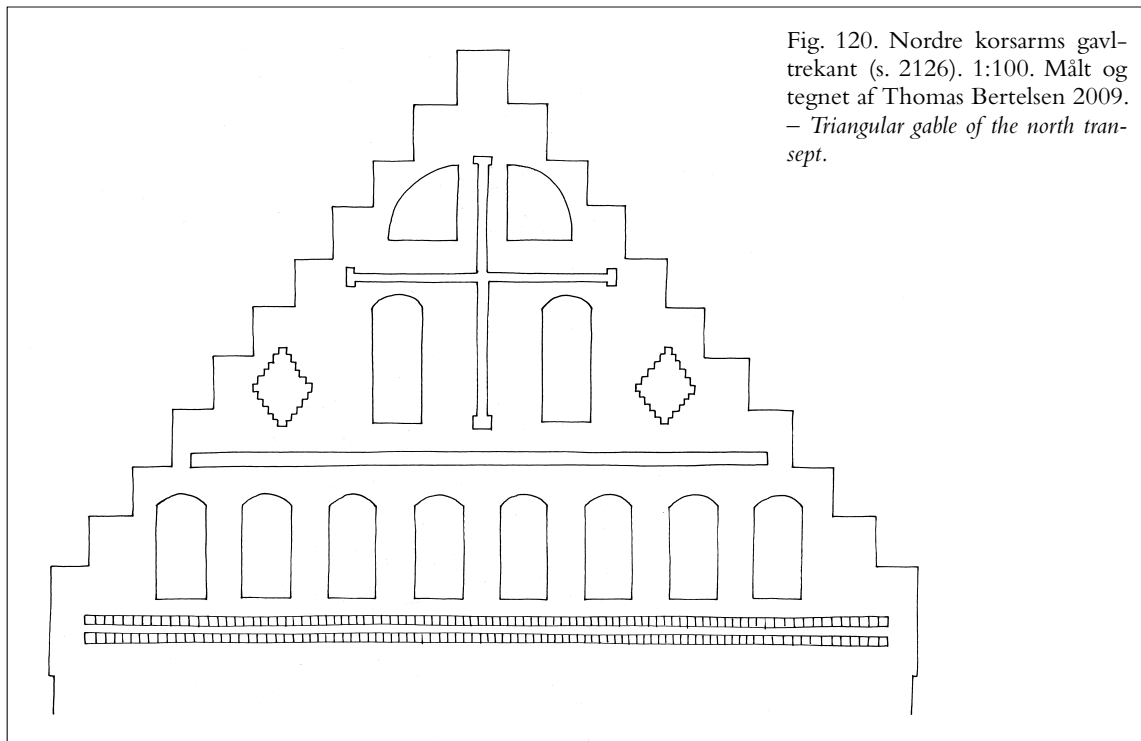

Fig. 120. Nordre korsarms gavltrekant (s. 2126). 1:100. Målt og tegnet af Thomas Bertelsen 2009. – *Triangular gable of the north transept.*

⁵³ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. og Indk. breve; *Menighedsrådsark.* Synsprot.

⁵⁴ *Bogenses historie* 4 150 f.

⁵⁵ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot.

⁵⁶ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve.

⁵⁷ Disse takster gjaldt i de såkaldt 'almindelige' kvartierer, en plads i de to 'første' kvartierer var fortsat dyrere. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.

⁵⁸ *Vedel Simonsen, Skovby Herred* (note 7) 63.

⁵⁹ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

⁶⁰ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.; Indk. breve.

⁶¹ Endnu 1890 blev diget påfyldt tang, jf. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.; Indk. breve.

⁶² LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Bogenses historie* 4 151.

⁶³ 1697 blev 'muren over begge kirkelåger' repareret; LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

⁶⁴ Hans Danielsen pålagdes at plante asketræer på kirkegården som kompensation for nogle grene, han havde hugget derfra. LAFyn. *Svend Larsen.* Sagsregister 1950-65.

⁶⁵ NM. *Korresp.ark.*; LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot.

⁶⁶ NM. *Korresp.ark.*

⁶⁷ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Betegnelsen 'benkiste' kendes bl.a. fra †Gråbrødre Klosterkirke i Odense (s. 1782). Jf. også Kai Uldall, »Benhus og benkiste«, *NM-Arb* 1950, 169-174, særligt 171.

⁶⁸ Den nedbrudte vestgavl fremstår i nordmurens bagmur kun som en svag forstyrrelse, mens den ikke ses i facaderne.

⁶⁹ Den romanske kirkes murhøjde er målt på korets nordside, hvor soklen er synlig.

⁷⁰ Tilsvarende fravalg af hvælvpiller i skibets østre hjørner genfindes eksempelvis i Asperup, Gøbenhavn (begge Vends Hrd.) og Kærums (Båg Hrd.).

⁷¹ Denne iøjnefaldende murteknik forhindrer revnedannelse under mørtlens hærkning og har muligvis en særlig tilknytning til netop Fyn jf. Thomas Bertelsen, *Danmarks senmiddelalderlige kirketårne. Studier i dansk bygningskultur 1400-1550 I*, Aarhus Universitet 2007, 97-98 (ph.d.-afhandling).

⁷² Afslætningerne er på et ukendt tidspunkt repareret med røde teglbrokker.

⁷³ Hans Stiesdal, »Tidlige sjællandske og lolland-falsterske vesttårne«, *Kirkens bygning og brug*, 16.

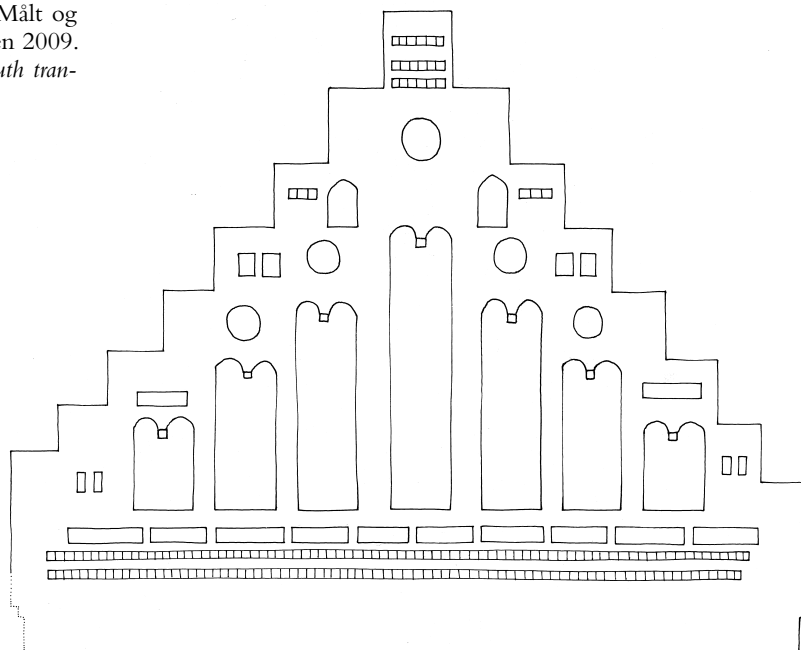
⁷⁴ Thomas Bertelsen, »Desorienterede kirketårne. Praktiske løsninger og arkitektoniske idealer i senmiddelalderens kirkebyggeri«, *hikuin* 33, 2006.

⁷⁵ Jf. Bertelsen 2007 (note 71) 104.

⁷⁶ Det skal påpeges, at også tårnrum med ét vindue mod hver fraside herhjemme hører til sjældenhederne, men ses dog i eksempelvis Borre (*DK Præstø* 991-92). Se endvidere Bertelsen 2007 (note 71) 122-26.

⁷⁷ Eksempelvis Kundby (*DK Holbæk* 626-27) og Mørkøv (*DK Holbæk* 778-79).

Fig. 121. Søndre korsarms gavltre-
kant (s. 2119-20). 1:100. Målt og
tegnet af Thomas Bertelsen 2009.
– *Triangular gable of the south tran-
sept.*

⁷⁸ Bertelsen 2006 (note 74) note 39.

⁷⁹ Bertelsen 2007 (note 71) 166-68.

⁸⁰ Denne enkle men effektive måde hvorpå en romansk kirke kunne opnå indtryk af at være et langhus, har i Danmark flere senmiddelalderlige paralleller, eksempelvis Horsens (Kær Hrd., Ålborg Amt).

⁸¹ I Højelse (DK København 1239-1240) og Ålso (Djurs Sønder Hrd., Randers Amt) angiver hejseluger i tårnets mellemstokværk, at det har tjent som magasin jf. Bertelsen 2007 (note 71) 229-33.

⁸² Denne indretning er bl.a. tillagt Visby, Skt. Maria (SvK Visby Domkyrka 110-12, 164-65).

⁸³ Betegnelsen kendes fra 1688. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

⁸⁴ Gavlens nederste vestre anker er blot malet på muren som pendant til et anker på gavlens østre del.

⁸⁵ På Fyn ses halvstensfaldede gjordbuer eksempelvis også i Hårby (Båg Hrd.), mens de på Djursland er repræsenteret i bl.a. Ginnerup (Djurs Nørre Hrd., Randers Amt) og Ebeltoft (Mols Hrd., Randers Amt). Syd for Århus genkendes den karakteristiske detaljering eksempelvis i Torrild (DK Århus 2620).

⁸⁶ Betegnelsen kendes fra 1687. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

⁸⁷ Jf. Bertelsen 2007 (note 71) 269-80.

⁸⁸ At tvåbenhuset gengives med sadeltag af Resen 1677, er således ikke korrekt (fig. 2).

⁸⁹ Barbara Graves, »Social Space in the English medi-

eval Parish church«, *Economy and Society* 18 3, 1989, 306-07; jf. Bertelsen 2007 (note 71) 239-41.

⁹⁰ De to djurslandske langhuse er således udført i polsk skifte og har på korgavlen en blændingsdekoration af rudestillede trappeblændinger, som er særlig karakteristisk for fynsk sengotik, jf. Bertelsen 2007 (note 71) 285-87.

⁹¹ De to vinduer er henholdsvis placeret i øst- og nordmuren. Det sidstnævnte blev blændet ved kapellets udvidelse 1934.

⁹² Schack (note 25) 235.

⁹³ Hylleberg Eriksen 2009. Af de 58 udtagede prøver kunne 32 dateres. Heraf har 23 bevaret splintved eller kan på baggrund af iagttagelser under prøveudtagningen fastslås kun at mangle splintved. Dateringen af vestforlængelsens første tagværk bygger på to prøver fra samme bjælke, hvoraf den ene har yngste årring dannet i 1279 (prøvenr. 40982019). Dateringen af skibets tagværk bygger på elleve prøver, hvoraf syv er sammenfaldende og har yngste årring dannet 1292 (prøvenr. 409881029). Hertil kommer endnu tre, som har denne dannet i henholdsvis 1190 (prøvenr. 40981099), 1214 (prøvenr. 40981049) og 1238 (prøvenr. 40981129). Dateringen af koret bygges på elleve prøver, hvoraf fem er sammenfaldende og har yngste årring dannet 1440 (prøvenr. 40980129). Endnu to prøver fra selve tagværket har denne dannet 1402 (prøvenr. 40980219) og 1563 (prøvenr. 40980019). Fra sydkapellet er dateret

Fig. 122. Trekantsbort langs hvælvets grater i søndre korsarm, renessancen (s. 2138). Foto Mogens Vedso 2009. – *Triangle-border along the groins of the vaulting in the south transept, Renaissance.*

tre prøver, hvoraf én har yngste bevarede årring dannet 1567 (prøvenr. 40985089), mens der fra nordkapellet er udtaget to prøver, hvoraf den ene er dannet 1473 (prøvenr. 40984029). Tre daterede prøver fra tårnets klokkestokværk har den yngste bevarede årring dannet i henholdsvis 1622 (prøvenr. 40983039), 1667 (prøvenr. 40983019) og 1700 (prøvenr. 40983029), mens én prøve fra bindbjælken i koret angiver, at træet blev fældet 1719–20 (prøvenr. 40980119).

⁹⁴ KglBibl. *Kallske Saml* 377 4°. Spiret anføres heri over kirkens østende, som det senmiddelalderlige tårn er rejst ud for. Tårnets usædvanlige placering kan dog have medført forveksling af verdenshjørnerne.

⁹⁵ Mikael Wivel, *Sven Havsteen-Mikkelsen. Det kristne spor*, København 2004.

⁹⁶ Fog 8.

⁹⁷ NM. Indb. ved Mogens Larsen (1987).

⁹⁸ NM. *Korresp.ark.*, bilag til Havsteen-Mikkelsens Tegnestues forslag til indvendig restaurering og nyt orgel af 12. november 2007.

⁹⁹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. omtaler konsekvent maleren som 'Lars maler'. Hans efternavn er givet af regnskaberne fra Middelfart Kirke, hvor en »Laurs Pedersen, Maler fra Bogense« 1734 betales for at anstryke stolestaderne, jf. Christian Behrendt, *Fra det gamle Middelfart II*, Middelfart 1941, 75.

¹⁰⁰ LAFyn. *Den kgl. bygningsinspektør*. Sager vedr. kirkebygningerne på Fyn o. 1896–1915 anfører, at arkitekten var Holger Jacobsen (1876–1960). At dette er en forveksling fremgår af Kirkeinspektionens korrespondance med Niels Jacobsen samt af dennes forskellige tegninger til de nye stolestader.

¹⁰¹ Fog 47.

¹⁰² Jf. provst Carl Fogs artikel, *Bogense Avis og Nordfynske Tidende*, fredag 7. okt. 1892.

¹⁰³ NM. Indb. ved Bent Jacobsen (1989).

¹⁰⁴ Altermaleriet er nært beslægtet med et usigneret og udateret maleri fra 1800-tallet i Uggerslev Kirke (Skam Hrd.).

¹⁰⁵ En lidt senere og simplere version af typen findes i Oksendrup (Gudme Hrd.), dateret 1613.

¹⁰⁶ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Fritz Thode anslog i et brev til Erik Skov, NM. *Korresp.ark.* (1985), at dette 'svært daterbare' farvelag var fra 1700-tallet. Fra denne tid kendes kun til Lars Malers staffering.

¹⁰⁷ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. og Fritz Thodes brev til Erik Skov, NM. *Korresp.ark.* (1985).

¹⁰⁸ På topstykkets bagside er skrevet, med blyant, 'A.M. Langaa/ malermester/ 1959'. Langaa skal primært have opmalet baldakinen, jf. NM. Indb. ved Mogens Larsen (1973).

¹⁰⁹ NM. Indb. ved Mogens Larsen (1973).

¹¹⁰ NM. Indb. ved Mogens Larsen (1973) og Bent Jacobsen (1989).

¹¹¹ Reitzel-Nielsen (note 45) 286.

¹¹² LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.; *Bogense byfoged*. Auktionsprot. (6. okt. 1778).

¹¹³ KglBibl. *Kallske Saml* 377 4°; LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.

¹¹⁴ Identifikationen af sølvmærkerne på dette og det følgende bortkomne altersølv er baseret på Chr. Axel Jensens aftegninger, NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen u.å. (o. 1911).

¹¹⁵ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot.; NM. *Korresp.ark.* (1999).

¹¹⁶ Afbildet i *Fynsk kirkesølv* 165.

¹¹⁷ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot.; NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen u.å. (o. 1911). 1925 opbevarede stagerne i sakristiet.

¹¹⁸ Nordfyns Museum, inv.nr. A2364.

¹¹⁹ Kirken anskaffede flere røde messebagler i 1800-tallet, jf. også †nr. 9. Hagelen synes dog at være identisk med den, kirkeinspektionen anbefalede at anskaffe 1888. LAFyn *Menighedsrådsark.* Synsprot.

¹²⁰ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.; *Menighedsrådsark.* Synsprot.

¹²¹ Jf. Mackeprang, *Døbefonte* 108 ff.

¹²² Som bemærket i *Bogenses historie* 1 168. Ordsproget optræder hos Peder Syv, *Danske Ordsproge* II, København 1688, 213 (Iver Kjær og John Korsgård Sørensen, *Danmarks gamle ordsprog* VII:2, København 1988, 253, 14151), der også henviser til en jysk variant, 'så stor

som Darum font'. Der er muligvis tale om en trykfejl, idet ordsproget er korrigeret i (uden forfatter), *Dictionnaire des proverbes danois*, København 1761, 78, til »Saa stor som Bogense-Sund (i Fyen.) Darum Sund (i Jylland.)«.

¹²³ Fadet er blevet repareret 1796/97 af kobbersmed Worm, jf. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

¹²⁴ Jf. sagregistre i DK.

¹²⁵ *Fog* 20

¹²⁶ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Et hul i triumfbuen centralt over døbefonten, repareret med en træprop og overkalket, kan være et spor efter fontehimlens ophængning. 'Maler Dahlin' er muligvis identisk med den i 1796 aldrende Niels Poulsen Dahlin (jf. †orgelpulpitur), men der kan også være tale om en af hans maleruddannede sønner. I så fald er den mest sandsynlige Ludvig Lundfeld Nielsen Dahlin, der blev malermester 1791. For biografiske oplysninger jf. Odense Stadsarkivs database, www.odensedatabasen.dk (besøgt 24. febr. 2009).

¹²⁷ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.; *Bogense byfoged.* Kat. til løsøreaukt.

¹²⁸ Da denne malning blev påført, overmaledes en blyantsinskriftion på fontelukkets yderside, nær kirkens vestdør: 'Peter Hansen Severinsen/ soldat af 3 Rgt. 3 komp./ No. 500 i Bogense/ 21. Sept. 1864', jf. *Fog* 15.

¹²⁹ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.; *Bogense byfoged.* Auktionsprot. (13. maj 1749) (»Noget gl. Panel som haver sidet om funten«).

¹³⁰ En anden mulighed kunne være, at der blev slået paneler direkte på døbefonten, sådan som det kendes fra Kerteminde (s. 1968).

¹³¹ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.; *Bogense byfoged.* Auktionsprot. (6. okt. 1778).

¹³² DK *Sønderjylland* 2823 ff.

¹³³ NM. Indb. ved Mogens Larsen (1973 og 1981).

¹³⁴ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. Ved istandsættelsen 1981, jf. NM. Indb. ved Fritz Thode (1981), blev tre sekundære farvelag fjernet. 1) I det underste farvelag var Kristus malet gulbrun med blåt lændeplade, korstræet var gråbrunt med røde endeplader. If. restaureringsrapporten er inskriptionen nederst på korstræet knyttet til dette farvelag, der således må være ældre end 1691. 2) Herover en bemaling, hvor Kristus stod i perlegrå med rødbrunt lændeplade og korstræ i sort med gule kantblade. Farveholdningen stemmer overens med inventarets bemaling i slutningen af 1700-tallet og kan på det grundlag formentlig knyttes til Dahlins arbejde 1796. 3) Det yngste farvelag bestod af en hård, hvid emalmaling uden staffering, mens korstræet var egetræsådet; sandsynligvis maler Willumsens bemaling 1841.

¹³⁵ NM. Indb. ved Mogens Larsens (1973). Forskellen på overliggerens længder skyldes, at den nordligste overligger har været forlænget en smule ind over afsatsen ved triumfvæggens nordside.

¹³⁶ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.; *Schack* (note 25) 235.

¹³⁷ Jf. Engelbert Kirschbaum et al. (red.), *Lexikon der Christliche Ikonographie* II, Rom, Freiburg, Basel og Wien 1994, 235.

¹³⁸ F. W. H. Hollstein, *Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts ca. 1450-1700*, vol. VIII, Amsterdam 1953, nr. 316.

¹³⁹ Kompositionen kendes fra en tegning i London, British Museum, inv.nr. 1969, 0920.33, tilskrevet A. Bloemaert, men if. oplysning fra Dr. M. Royalton-Kisch snarere af sydnederlandsk oprindelse. Samme komposition er benyttet i prædikestolen i Stenstrup Kirke, som er tilskrevet Jens Asmussen (1619, Sunds Hrd., Svendborg Amt), og i Claus Gabriels prædikestol i Sottrup Kirke (1642, DK *Sjyll* 2238 f).

¹⁴⁰ Zsuzsanna van Ruyven-Zeman og Herriet Stroomberg, *The New Hollstein Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts ca. 1450-1700, The Wierix Family IV*, Amsterdam 2003, nr. 869a-b.

¹⁴¹ Et egentligt forlæg er ikke identificeret. Nærmest kommer et antal stik fra Wierix-familien, jf. f. eks. ligheden til Antonie III Wierix' Korsfæstelse. Van Ruyven-Zeman og Stroomberg (note 140) I, nr. 72. Dette stik er imidlertid yngre end Garstenkorns prædikestol.

¹⁴² Figuren er også anvendt i et epitafiemaleri, signeret »Bt 1584« over Peder Pedersen, i Køge, jf. DK *KbhAmt* 227.

¹⁴³ F. W. H. Hollstein, *Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts ca. 1450-1700*, vol. XV, Amsterdam 1964, nr. 79.

¹⁴⁴ Hængestykkernes båndornamentik synes ikke helt at svare til stolens øvrige udsmykning og kan være en lidt yngre tilføjelse, o. 1650. Det er i den sammenhæng værd at bemærke, at der hverken på Jens Asmussens sammenlignelige prædikestole eller på Hårslev Kirkes kopi efter Bogensestolen forekommer hængestykker.

¹⁴⁵ Den renaissanceinspirerede staffering er afstemt med altertavlens nuværende staffering, som er en moderne tilpasning af den oprindelige bemaling (jf. s. 2142). Se: NM. Indb. ved Fritz Thode (1984) og Bent Jacobsen (1994).

¹⁴⁶ Jf. Jensen, *Snedkere* 67-68.

¹⁴⁷ Birgitte Bøggild Johannsen, »Hvorledes Odense domkirkes prædikestol blev til tre«, *NMArb* 1994, 103-112.

¹⁴⁸ At Garstenkorn signerede sin prædikestol i det femte relief, forestillende Opstandelsen, har sit modstykke i Jens Asmussens måde at signere sin prædikestol til Odense Domkirke. En nærmere undersøgelse af Bogensestolens relieffer har vist, at Hyrdernes Tilbedelse og Korsfæstelsen ikke, som tidligere fremført, er udført efter samme forlæg, som Jens Asmussen benyttede, jf. s. 578 og note 739. Til gengæld er Bebudelsen udført efter et forlæg, der også blev anvendt i Stenstrup Kirkes prædikestol tilskrevet Asmussen, jf. note 139.

¹⁴⁹ At Hårslevstolens relieffer er kopier efter Bogensestolen fremgår af eksempelvis Syndefaldsrelieffet, hvor hverken Adam og Evas figenblade eller træets mange

æbler har deres udspring i Goltzius' kobberstik, men dukker op hos Garstenkorn. Yderligere to af Hårslevs storfelter, Bebudelsen og Tilbedelsen, er ligeledes kopier efter Bogense, mens Korsfæstelsen og Opstandelsen er beslægtede, men dog afviger. De forsøgsvisse tilskrivninger af Hårslevstolen til Garstenkorn og Jens Asmussen, jf. NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen u.å. (o. 1911) og s. 578 og note 739, kan udelukkes, dels pga. træskærerarbejdets kvalitet, dels på grundlag af Hårslevrelieffernes simplificerede og konsekvent frontale figurfremstillinger og det reducerede billedrum, som ligger både Garstenkorn og Asmussen fjernt.

¹⁵⁰ NM. Indb. ved Mogens Larsen (1973); jf. (uden forfatter), »Nationalmuseets anden afdeling. Virksomhed i finansåret 1915-16«, *Fortid og Nutid* II, 1919, 110.

¹⁵¹ Hypotesen, at prædikestolen og altertavlen blev malet i omtrent samme farveholdning, bestyrkes af, at der 1822 gives et overslag over prisen for at male kirakens inventar, herunder prædikestolen, hvor 'Hovedkoleuren, hvorefter hele overslaget er gjort, antages for Perlefarve', rimeligvis fordi dette i forvejen var den dominerende farve, LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.

¹⁵² LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Måske Niels Dahlin, der tidligere havde arbejdet for kirken, jf. side 2172, ellers en af hans sønner. Se også note 126.

¹⁵³ Den oprindelige trønhimmel kan være identisk med den 'taghimmel', kirken solgte på auktion 17. aug. 1836, jf. LAFyn. *Bogense byfoged*. Kat. til løsøreaukt.

¹⁵⁴ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Korresp.

¹⁵⁵ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot. Det anføres af *Fog* 31, at relieffet blev opsat ved døbefonten 1913. Relieffet er imidlertid ikke at se på et foto af provst Jürgensen stående i koret; fotoets datering kan indkredses til perioden 1913-24. Det er opbevaret i kirken.

¹⁵⁶ NM. Indb. ved Bent Jacobsen (1994).

¹⁵⁷ Således Nodager og Ålso kirker, Sønder Hrd., Randers Amt. Fra Øst- og Midtjylland kan nævnes beslægtede prædikestole i Saksild Kirke, Hads Hrd., Aarhus Amt (*DK Aarhus* 2427), og Gødvad Kirke, Hids Hrd., Viborg Amt. Jf. også Marie-Louise Jørgensen, »Lektorieprædikestole i Østdanmark«, *Kirkens bygning og brug*, 102-3.

¹⁵⁸ Donationen nævnes første gang i *DaAtlas* VI, 623 og er siden gentaget af bl.a. *Vedel Simonsen, Rugaard* (note 10) 103 og *Bogenses historie* 1 167.

¹⁵⁹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Korresp. Forud for udfærdigelsen af stolestaderne 1913-15 havde Niels Jacobsen 1904 tegnet tre forslag til nye stolestader, som kirken ønskede opsat i anledning af 500-års jubilæet 1906. Skitserne er opbevaret i LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Korresp. ¹⁶⁰ Jf. beskrivelsen af arbejderne ved fornyelsen af stolestader og gulve af 17. april 1914, LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Korresp. samt brev fra menighedsrådet af 23. okt. 1953, NM. *Korresp.ark.*

¹⁶¹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen u.å. (o. 1911) be-

skriver, at der har været 'en lille volut' på gavlen, der skulle tyde på, at den 'stammer fra tiden ved 1600'.

¹⁶² At materiale fra de ældste stolestader blev genanvendt, synes bekræftet af arkitekt Niels Jacobsens beskrivelse af arbejderne ved fornyelsen af stolestader, LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Korresp., hvor der omtales rester af oprindelig udsmykning i nogle af stoleendestykkerne. Endvidere viser et fotografi i NM. (neg.nr. Hude 2186 (1905)) samt *Fog* illustration s. 47 (ca. 1900-10) at 2. og 3. stolerække i skibet var adskilt af et sammenstykket fyldingspanel med fyldinger af uregelmæssig bredde.

¹⁶³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. At kirken fik nye stole på dette tidspunkt fremgår af, at der 1674 blev arbejdet på 'de nye kvindestole'.

¹⁶⁴ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen u.å. (o. 1911) Jf. beslægtede fyldingsdøre fra 1600-tallet i Danmø Kirke (*DK Maribo* 336), Ølsted Kirke (*DK Frborg* 1550), Vejby Kirke (*DK Frborg* 1306) og fra Fyn stolestaderne i Middelfart, dateret 1636 og Nørre Søby Kirke (Åsum Hrd.) dateret 1654.

¹⁶⁵ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. At der kun blev opstillet ni nye mandsstole i 1722, kan skyldes, at man gjorde plads til en lukket stol. En sådan blev opført kort efter, jf. lukket stol nr. 1.

¹⁶⁶ Et fotografi i NM. (neg.nr. Hude 2186 (1905)) samt *Fog* illustration s. 47 (ca. 1900-10) viser, at det forreste stolestade i hver side havde en bredere gavl og en marginal højere dør.

¹⁶⁷ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.; *Menighedsrådsark.* Synsprot. J. J. Larsen blev foruden de nye stolestader betalt for '2 stykker nye døre'.

¹⁶⁸ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. If. stolestadebogen for 1719 fæstede Martinus Holst et stade i den fjerde stol, mens Anna Dorothea sad i fjerde stol på kvindesiden, der var forbeholdt officersfruer. Derfor henstilledes der til, at hun fæstede et andet stade.

¹⁶⁹ At der oprindeligt har været vinduer i stolen fremgår af, at man i forbindelse med opførelsen af lukket stol nr. 2 anførte, at den skal se ud som 'Jørgensens stol', bortset fra, at der ikke skulle vinduer i den nye stol, men kun gøres klar til, at de evt. kunne isættes. LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.

¹⁷⁰ Jf. NM. Indb. ved Mogens Larsen (1973); LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.; *Menighedsrådsark.* Synsprot.

¹⁷¹ LAFyn. *Bogense byfoged*. Auktionsprot.

¹⁷² LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. Stolen figurerer ikke i regnskaberne gennemgang af stolestader, men dukker op både 1843 og 1854 i forbindelse med istandsættelsesarbejder, jf.: LAFyn. *Kirkeinsp.ark.*, Indk. breve; *Stiftsovr.ark.* Rgsk.

¹⁷³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Indtil 1837 nævnes to læderbetrukne taburetter i skriftestolene jævnligt i inventariet, jf. LAFyn. *Stiftsovr.ark.*

¹⁷⁴ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve; *Bogense byfoged*. Kat. til løsøreaukt. Nedtagningen af skriftestolene er

inkluderet i det arbejde, der skulle udføres i forbindelse med korets renovation 1836-40, LAFyn. *Stiftsovr. ark.* Rgsk. De nævnes imidlertid ikke specifikt i auktionsprotokollen, men kan være identiske med to 'knappeer'.

¹⁷⁵ Et fotografi, hvis datering kan indkredses til perioden 1913-24, viser læsepulten skubbet helt op til radiatoren bag døbefonten. Det er dog næppe en retvisende afbildning af korets indretning, da læsepulten ikke kan anvendes i denne position. Fotografiet er i kirkens eje.

¹⁷⁶ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Placeringen af tdegnestolen er yderligere antydning af en henvisning til, at døbefonten 1796 stod over for 'klokkerens stol', dvs. degnestolen, jf. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve.

¹⁷⁷ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.; *Bogense Byfoged.* Auktionsprot.

¹⁷⁸ LAFyn. *Menighedsråds.ark.* Synsprot. under 1969.

¹⁷⁹ Stolene er af model Farstrup nr. 2250, som blev produceret ca. 1970-77.

¹⁸⁰ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. På tilbagespringet langs sakristiets nordmur under de nuværende køkkenskabe sidder endnu en liste med bladinger, der stammer fra en i 1966 sløjfet bänk, jf. LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot.

¹⁸¹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Året for skuffen blev anskaffet, kritiserede kirkeværge Jørgen Wederkinch, at det 'ikke gik rigtigt til med pengene, som blev givet i bækkenet', og for at kunne holde indsamlingerne adskilt, havde han anskaffet tpengebøssen. På den baggrund kan den nyanskaffede skuffe til blokken også være en læddike, der har været indsat i kirkekisten for at holde rede på forskellige indsamlinger.

¹⁸² LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Køberen af de to tavler var Andreas snedker, jf. pengetafle og tnr. 4-5, jf.: LAFyn. *Bogense byfoged.* Auktionsprot.

¹⁸³ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. If. *Fog 17* havde tavlen indvendig en indskrift, 'A. Mundej, snedker. 1765'. Da imidlertid tavlen figurerer i inventariet for 1764 og snedkeren betales samme år, må dette enten være en trykfejl eller henvise til en reparation.

¹⁸⁴ *Fyens Stiftstidende* 13. sept. 2007.

¹⁸⁵ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. Døren er repareret 1940 og o. 1984, jf. LAFyn. *Menighedsrådsark.* Synsprot.

¹⁸⁶ Erik Skov, »Skriftemål og skriftestol«, *Kirkens bygning og brug*, 122-23.

¹⁸⁷ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.; *Menighedsrådsark.* Synsprot.

¹⁸⁸ Orglet afsynedes 6. aug. 1862 af organist H. C. Simonsen, Assens. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve.

¹⁸⁹ Dispositionen opgives efter Marcussen & Søns tilbud af 14. juni 1860 (i firmaets arkiv), *Organist- og Kantor-embederne*, 1. udg. 1906 samt undersøgelser på stedet.

¹⁹⁰ 8 fods principalerne i manual I og II skulle ifølge orgelbyggeriets tilbud af 14. juni 1860 have fælles bas C-H.

¹⁹¹ Salicional 8 Fod skulle ifølge orgelbyggeriets tilbud have fælles bas med manual I's Principal 8 Fod C-H.

¹⁹² Gedackt 8 Fod har fælles bas med Rörflöite 8 Fod C-H.

¹⁹³ Manual I og II på tvillinglader (C- og Cs-lade).

¹⁹⁴ I forbindelse med ombygningen blev pibematerialet omintoneret. For at skaffe plads til de tre tilføjede pedalstemmer nedtog man de gamle kassebælg og erstattede dem med et nyt bælganlæg.

¹⁹⁵ If. meddelelse fra Marcussen & Søn. En elektrisk blæser, placeret på kirkeloftet, udskiftedes 1965; den nuværende blæser er anbragt i orgelhuset. 1980 foretog firmaet en hovedreparation af instrumentet.

¹⁹⁶ Koplek II-I omfatter ikke stemmerne Blokfløjte, Sesquialtera og Regal.

¹⁹⁷ If. *Fog 23* havde facaden indtil 1953 en »mere farvestrålende bemaling«.

¹⁹⁸ If. *Literis Mando* 168 skulle kirken have fået sit første orgel i 1718. Denne oplysning kan dog ikke bekræftes.

¹⁹⁹ *DaAtlas* VI, 623. Orglets proveniens kendes ikke.

²⁰⁰ Den testamenterede kapital udgjorde i 1738 218 rdlr., 4 mk. og 10 sk., jf. *HofmFund* V, 303.

²⁰¹ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. Amdi Worm modtog i alt 300 rdlr. for sit arbejde, der omfattede orglet og pulpitudvidelsen. Der blev senere rejst kritik af, at man ikke sørgede for at tilføje et pedalværk i forbindelse med denne ombygning, men kritikken blev tilbagevist med henvisning til, at kirken på det pågældende tidspunkt kun havde 'en mædelig organist'. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve.

²⁰² LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. Worm modtog 230 rdlr. for arbejdet. Synsforretningen blev foretaget af organist Silber.

²⁰³ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. Prisen for de to arbejder var henholdsvis 251 rbdlr. rede sølv og 100 rdlr.

²⁰⁴ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve. Udtrykket 'sættes i oktav' er ikke ganske klart, men formålet må have været at forrykke stemmen eller en del af denne til et dybere toneleje. 1849 foretog Gudme en reparation af pedalets trompetstemme. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

²⁰⁵ Pedalkoplek nævnes ikke af Demant, men Gudme anfører 1851, at pedalets bekoblinger trænger til en hovedreparation. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve.

²⁰⁶ Dette oplyses af Demant 1853.

²⁰⁷ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Køberens navn anføres ikke.

²⁰⁸ *HofmFund* V, 303 ff.

²⁰⁹ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk. Med forsølvning menes antagelig foliering, en fremgangsmåde der hyppigt anvendtes ved prospektpiber, der var mørke på grund af et lavt tinindhold.

²¹⁰ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Kirkeværge Jens Jørgensen anfører 1751, at orglet blev 'opsat' uden udgift for kirken, hvilket tyder på, at såvel orgelpulpitret som -facaden kan have fulgt med orglet.

- ²¹¹ *Bogenses historie 1* 168 anfører, at fjorglet »var opstillet ved sydvæggen«. Oplysningen, der savner kildeangivelse, stemmer ikke overens med Demants beskrivelse af fjorglet i sit ombygningsforslag af 25. aug. 1853, LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve, ifølge hvilket det havde en placering omtrent som det nuværende, dvs. i skibets midterakse.
- ²¹² Præsterækketavle nr. 2 er ved redaktionens afslutning endnu ikke ophængt i kirken.
- ²¹³ *Vedel Simonsen, Skovby Herred* (note 7) 95. Når *Fog 6* skriver, at skulpturen blæste ned i 1755, må det bero på en fejltagelse.
- ²¹⁴ *HofmFundV*, 305.
- ²¹⁵ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Korresp. Lampen er meget lig den lampe, Nordfyns Cyklefabrik foreslog til våbenhuset, illustration nr. 4 i fabrikkens tilbud af 24. juli 1913. Lampen er formentlig identisk med den 'elektriske lampe' i våbenhuset, nævnt i inventaret for 1925, LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Synsprot.
- ²¹⁶ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Korresp. I forslaget til elektrisk belysning af kirken fra 24. juli 1913 anføres 1 lampet til orgelpulpituret. I inventariet for 1925, LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Synsprot., anføres imidlertid fire elektriske lamper 'ved orglet'.
- ²¹⁷ Vincent Lund, »Kirkeskibe i Fyens Stift«, *FyStbog* 1984, 84-85.
- ²¹⁸ *Bogenses historie 3* 62; Henningsen, *Kirkeskibe* 38, med henvisning til *Bogense Avis* 25. sept. 1920. *Fog 24* angiver, at 'Arølen' blev skænket af fiskerne Hannibal Iversen, Povl Møller og Rasmus Møller.
- ²¹⁹ NM. *Korresp.ark.* brev fra J. Søren Frausing til menighedsrådsformand Fr. Edith Andersen af 7. sept. 1983.
- ²²⁰ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. Solskiven blev malet og repareret 1774; 1818 betales klejnsmed Niels Boye for »En laage hinget paa Verket« og »En tap at løfte til holdirne og paa laasen paa Verket«, 1823 malede og forgyldte Johansen solskiven på kirken, LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.
- ²²¹ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk. I 1845 nævnes, at byens eneste anstændige ur sidder på rådhuset. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.
- ²²² Uldall, *Kirkeklokker* nr. 65.
- ²²³ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.; NM. *Korresp.ark.*, brev fra Aug. Nielsen, Thubalka, til menighedsrådet i Bogense af 28. aug. 1963; brev fra organist Hans Nyholm til Kirkeministeriet af 25. sept. 1963; Kirkeministeriets udtalelse af 9. jan. 1964; brev fra Hans Stiesdal, Nationalmuseet, til Aug. Nielsen, Thubalka, af 15. jan. 1964.
- ²²⁴ Uldall, *Kirkeklokker* 12 og Bendt Gammeltoft-Hansen, »Løst og fast om fynske klokker«, *FyStbog* 1978, 65 ff., fig. 4.
- ²²⁵ Uldall, *Kirkeklokker* nr. 64. Henrik de Campen er også mester for klokker i Sdr. Dalby Kirke (*DK Præstø* 582), Svendborg Skt. Nikolaj, Næstved Skt. Mortens (*DK Præstø* 152) og Vållekilde Kirke (*DK Holbæk* 2505).
- ²²⁶ Oversættelsen følger Uldall, *Kirkeklokker* 250.
- ²²⁷ Samme indskrift findes på Henrik de Campens klokke i St. Nicolai Kirche, Mölln, Lauenburg, jf. F. Uldall, »Niederlandsche kerkklokker in Holland, Deutschland, Zweden en Denemarken«, *Verslagen omtrent 's Rijks verzamelingen van geschiedenis en kunst XXXIII* (1910), nr. 36. Kristusrelieffet på de Campens klokke i Sdr. Dalby Kirke (*DK Præstø* 582) er en viderebearbejdning af Bogenserelieffet.
- ²²⁸ Samme figur findes på de Campens Skt. Francis-kusklokke i St. Nicolai Kirche, Lüneburg. Inskriptionen går igen på klokken i Maria-Magdalena-Kirche, Lauenburg, dateret 1517, og på de Campens signerede klokke i St. Nicolai Kirche, Mölln, Lauenburg, jf. F. Uldall (note 227), nr. 37-38 og 40.
- ²²⁹ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.; NM. *Korresp.ark.*
- ²³⁰ 1762 registrerede arkivtegneren Søren Abildgaard otte af kirkens gravsten, jf. notebog II, 1762, 21 f. Heraf er de seks bevaret. Fra historikeren G. L. Badens hånd findes skitseagtige aftegninger af otte gravsten, formentlig udført i 1800-tallets første årtier, jf. LAFyn. *Bogense-Skovby præsteark.* En af stenene er siden forsvundet. I forbindelse med restaureringen 1914-15 blev stenene registreret af Nationalmuseet, jf. indb. ved Chr. Axel Jensen u.å. (o. 1911) og Hugo Matthiessen (1915). En redegørelse for stenenes nuværende placering i kirken samt afskrifter af indskrifterne er publiceret af overlærer P. Christensen (*Christensen*); udeladt er dog nr. 8 og 17. Sidstnævnte omtales kort af G. L. Wad, »Træk af Vandalismen i Fyen«, *ÅrbOdense og Assens* IV, 1926-30, 367.
- ²³¹ Navnet er en senere konstruktion, dannet efter slægtens våben, der som figur har overkroppen af en bjørn. Jf. Fritz Schönwandt, »Halvbjørn af Bogense«, *DaAd-Årb* 1994-96, 693.
- ²³² Anne Riising og Mogens Seidelin (udg.), *Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41*, Odense 1991, 93 (6. og 17. aug. 1632) og 101 (28. juni 1633). Jf. også *DaAd-Årb* 1910, 267 (Qvitzow) og 1905, 100 (Lykke).
- ²³³ *KancBrevb* 10. jan. 1559; jf. også H. R. Hiort-Lorenzen, »Kong Christian den Tredies Begravelse den 13. Februar 1559 i St. Knuds Kirke i Odense og den 28. Juni 1578 i Roskilde Domkirke«, *Historisk Aarbog for Københavns Amt* 1915, 17.
- ²³⁴ Jf. Svend Larsen, *Studier over det fynske Rådsaristokrati i det 17de Århundrede*, I, Odense 1965, 87; jf. også Schönwandt 1994-96 (note 231) 693.
- ²³⁵ Oplysninger om slægtsrelationerne kan søges i A. Crone, »De Bogense Herremænd«, *FySaml* 9, 1884, 289 ff., *Christensen* 574 ff. samt hos Schönwandt 1994-96 (note 231) 693 ff.
- ²³⁶ Om denne praksis se Vibeke Michelsen, »Genbrug af gravsten«, *Kirkens Bygning og Brug*, 181 ff.
- ²³⁷ Oplysningerne i indskriften er suppleret efter Wi-berg, *Præstehist* 2 518.
- ²³⁸ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (o. 1911). Et lille

Fig. 123. Gravsten nr. 1, o. 1500 med senere tilføjelser, over rådmand Erik Nielsen (†1500) og hustru Anne (s. 2181). Tegning af J. Magnus-Petersen. – *Gravestone no. 1, c. 1500, with later additions, in memory of alderman Erik Nielsen (†1500) and his wife Anne.*

og to høje 'træbilleder', som 1778 blev solgt på auktion, kunne muligvis hidrøre herfra, jf. dog også fløse træfigurer s. 2147.

²³⁹ Det konstateredes samtidig, at dele af rammens ornamentik var bortskåret; kun englehovedet, hvis ansigt og hår var delvist afbrudt, blev dog genskabt, jf. NM. Indb. ved Kristian Due (1914). På epitafiets bagside findes malet indskrift »Istandsæt under Nationalmuseet 1913. Billedet restaureret af N. Termansen. Rammen istandsat af Kristian Due«.

²⁴⁰ F. W. Hollstein, *Dutch and Flemish Engravings, Etchings and Woodcuts ca. 1450-1700*, III, Amsterdam 1951, nr. 9.

²⁴¹ NM. Restaureringsberetning ved Fritz Thode (1983) samt materiale i *Korresp.ark.*

²⁴² Sven Arnvig, »Maleren Hans Schütte fra Odense«, *Fyl. Arb.* 1942-46, 218.

²⁴³ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen u.å. (o. 1911).

²⁴⁴ Schönwandt 1994-96 (note 231) 693, 707. Jf. også Crone (note 234) 293; Christensen 574.

²⁴⁵ »d«'et er hugget over linjen.

²⁴⁶ Om identifikation af dette våben, se Schönwandt 1994-96 (note 231) 699, der foreslår en tilknytning til slægten Daa.

²⁴⁷ Skjoldenes stilformer tyder på, at de er udført o. 1550-60, jf. Jensen, *Gravsten I*, 45. Våbenfeltet fremstår desuden let forsænket i forhold til stenens øvrige overflade, hvilket kan tyde på, at den oprindelige udsmykning er borthugget. Akterne fra retssagen i 1553 er aftrykt i Vedel Simonsen, *Rugaard* (note 10) 112 ff., samt i Crone (note 234) 299 ff.

²⁴⁸ Jensen, *Gravsten I*, 45.

²⁴⁹ Bomærket minder om bomærket på stenen over Erik Nielsens oldebarn, Claus Bang (gravsten nr. 16). Det var endvidere udhugget på et nu forsvundet fragment af stenen over dennes bror, Niels Bang (gravsten nr. 9). NM. Indb. ved Hugo Matthiessen (1915), samt Fritz Schönwandt, »Hans Bang i Bogense, †1560. Med et afsnit om den ældre Bang-slægt i Vends herred«, *PersHistT*, 1980, 34.

²⁵⁰ Stenen placeres i en såkaldt 'Bogense-gruppe' sammen med en sten over Ode og Edel Munk, †1470, (Håstrup Kirke, Sallinge Hrd., Svendborg Amt) og en forsvunden sten over Helvig Hartvigsdatter, †1498 (Odense †Gråbrødre Klosterkirke s. 1840), jf. Jensen, *Gravsten I*, 44 f.

²⁵¹ KglBibl. *Kallske Saml* 377 4°; jf. også Søren Abildgaard, notebog II, 1762, 21.

²⁵² Søren Abildgaard, notebog II, 1762, 21.

²⁵³ Om identifikation af våbnerne se Schönwandt 1994-96 (note 231) 695, 699. Spørgsmålet er tidligere behandlet i M. Brandt, »Den negligerede Bogense-slægt – og to til«, *Heraldisk Tidsskrift* 4, 34, okt. 1976, 194 ff., samt Fritz Schönwandt, »Christoffer Bang i Odense (†1599) og den ældre Bang-slægt i Assens«, *PersHistT*, 1980, 189 ff.

²⁵⁴ Det er uvist, i hvilket omfang stenen oprindelig har været stafferet, men formentlig har der højst været tale om en fremhævelse af enkelte detaljer. 1762 beskrevet af Abildgaard som en sten af »brunagtig Ølansk Marmor«; han omtaler ingen bemaling. Søren Abildgaard, notebog II, 1762, 22.

²⁵⁵ KglBibl. *Kallske Saml* 377 4°; jf. også Søren Abildgaard, notebog II, 1762, 22.

²⁵⁶ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen u.å. (o. 1911) og Hugo Matthiessen (1915).

²⁵⁷ NM. Vedel Simonsen, *Skovby Herred* (note 7) 97, anfører, at stenen lå ved indgangen til koret sammen med nr. 1, 3, 5 og 15. De fire sten har imidlertid alene

Fig. 124. Bomærke for rådmand Jørgen Pedersen. Detalje af gravsten nr. 2 (s. 2183). Foto Henrik Wichmann 1998. – *The mark of alderman Jørgen Pedersen. Detail of gravestone no. 2.*

udfyldt hele åbningens bredde, og oplysningen er formentlig fejlagtig.

²⁵⁸ Schönwandt 1994-96 (note 231) 693; jf. også Crone (note 234) 299 ff.; Christensen 576 f.

²⁵⁹ For forsøg på identifikation af Mette Juels fædre og mødrene våben se Schönwandt 1994-96 (note 231) 695.

²⁶⁰ Stenen bærer ikke den kunstnersignatur, et N med en vandret tværstreg, muligvis et J, som ofte ses på arbejder af Odense-Monogramisten (måske identisk med Jørgen Stenhugger).

²⁶¹ NM. Indb. ved Hugo Matthiessen (1915).

²⁶² NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen u.å. (o. 1911); Christensen 583 f.

²⁶³ Om Hans Bang, se Brandt (note 252) 194 ff., Schönwandt, Hans Bang (note 248) 27 ff. og samme, Christoffer Bang (note 252) 189 ff.

²⁶⁴ Søren Abildgaard, notebog II, 1762, 22.

²⁶⁵ De kransede evangelistsymboler, særligt Mattæus-englen, samt bueslagets volutkonsoller, vidner om inspirationen fra det nørrejske gravstensværksted, jf. f.eks. gravsten over Knud Gyldenstjerne o. 1560 (DK Århus 766) og Jens Juel o. 1563 (DK Århus 767) samt over Erik Bjørnsen og Birgitte Urne o. 1577 (DK Århus 771) og over Chresten og Peder Skram 1579 (DK Århus 4489).

²⁶⁶ Fyens Stiftstidende 23. aug. 1974; Bogens historie 1 177.

²⁶⁷ Indskriften findes afskrevet i NM. Indb. ved Hugo Matthiessen (1915), og Chr. Axel Jensen (uden dato).

Den er publiceret af Christensen 578. Om Niels Bang se Schönwandt, Hans Bang (note 248) 34.

²⁶⁸ Christensen 578.

²⁶⁹ Volutkonsollerne er inspireret af det jyske gravstensværksted, jf. note 264, mens bueslagets kløverbort snarere synes at have sit forlæg blandt en gruppe sjællandske gravsten, udgået fra den såkaldte Roskilde-successors værksted, jf. gravsten over Poul Madsen (†1576) og søsteren Maren Madsdatter (†1578) samt over kannik Mads Poulsen (†1579), alle i Roskilde Domkirke (DK Kbh Amt 2046 og 2048 f.), og over Mikkel Sehested (†1583) i Næstved Skt. Peder (DK Præsto 116).

²⁷⁰ LAFyn. Bogense-Skovby Præsteark.

²⁷¹ Se f.eks. gravsten i Næstved Skt. Peder (DK Præsto 119 ff.), Vordingborg Vor Frue (DK Præsto 192 f.), Maribo Domkirke (DK Maribo 77 ff.) og Stubbekøbing (DK Maribo 284 ff.). Disse sten er forsøgsvis tilskrevet et Næstved-værksted, muligvis under Gert Stenhugger, jf. DK Præsto 120, samt Jensen, Gravsten II, 114. Hvor de østdanske sten har de til motiverne hørende indskrifter placeret i medaljonernes rammer (bortset dog fra stenen over Jens Lavritzen (†1628) i Maribo Domkirke (DK Maribo 77)), udfylder indskrifterne på Bogense-stenen i stedet medaljonernes nedre halvdel.

²⁷² Oversat med bistand fra Vibeke Winge.

²⁷³ Sidstnævnte bomærke er identisk med bomærket på stenen over Bertel Bosen (nr. 14). Det manglende initial har muligvis været et »B«, jf. afskrift i LAFyn. Bogense-Skovby Præsteark., hvor det første initial »R« dog fejlagtigt er afskrevet som »P«.

Fig. 125. Bomærke for borgmester Peder Jørgensen. Detalje af gravsten nr. 12 (s. 2192). Foto Henrik Wichmann 1998. – *The mark of mayor Peder Jørgensen. Detail of gravestone no. 12.*

²⁷⁴ Bomærket er identisk med et bomærke på stenen over Jacob Hansen og Anne Jepsdatter (nr. 10).

²⁷⁵ 13. april 1743 modtog kirken betaling for Mads Jørgensen betjents lejersted samt for stenen, der blev lagt 'igen'. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

²⁷⁶ Højre side af ottetallets øverste bue er afslået, hvorfor det fejlagtigt er opfattet som et sekstal, jf. KglBibl. *Kallske Saml* 377 4°; Søren Abildgaard, notebog II, 1762, 22. Fejlen gentages i litteraturen, se f.eks. *Crone* (note 234) 316; *Christensen* 577. *Schönwandt* 1994-96 (note 231) anfører det fejlagtige årstal i stamtavlen (s. 706), det korrekte i gennemgangen (s. 713). Rasmus Jørgensen regnes for Halvbjørn-slægtens sidst kendte mand, jf. samme 703.

²⁷⁷ Den afbrudte del af gravstenen har i følge arkivar og personallhistoriker G. L. Wad (med henvisning til et skifte i Kærsgårds Godsarkiv (LAFyn)) indeholdt fornavnet Jacob. For yderligere oplysninger om medlemmer af Boldevin-familien henviser samme til *Ny Kirkehistoriske Samlinger* VI, 1872-73, 764-77 og *KirkehistSaml* 3, V, 1884-86, 614. Jf. G. L. Wad, »Træk af Vandalismen i Fyen«, *ÅrbOdense og Assens* IV, 1926-30, 367.

²⁷⁸ Antagelig Peder Hansen Due, 1639 omtalt som foged på Dalum, 1640 som skriver samme sted, jf. Jacob Hansen og Knud Mortensen, *Dalum sogns historie* I, Odense 1959, 152, 157.

²⁷⁹ Det er uvist, hvad disse cifre henviser til.

²⁸⁰ Jf. notat ved tegningen.

²⁸¹ *Vedel Simonsen, Skovby Herred* (note 7) 106 f.

²⁸² *Schönwandt* 1994-96 (note 231) 702.

²⁸³ Chr. Behrendt, *Fra det gamle Middelfart* I, Middelfart 1938, 40.

²⁸⁴ Stenen kendes kun gennem en afskrift fra begyndelsen af 1800-tallet, jf. LAFyn. *Bogense-Skovby Præsteark.*

²⁸⁵ KglBibl. *Kallske Saml* 377 4°; Søren Abildgaard, notebog II, 21 f. Slægten har formentlig benyttet en eller flere murede gravkrypter.

²⁸⁶ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.; jf. også note 20.

²⁸⁷ Måske identisk med den rodhavne, der 1719 omtales som skænket 1672 af Maren Hendrichsdatter, salig Peter Rasmussens. Maren Hendrichsdatter blev begravet ved fonten 1721. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk..

²⁸⁸ LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; jf. også *Fog* 46.

²⁸⁹ *Literis Mando* 295. Wiberg, *Præstehist* 1, 181 f., anfører hustruens navn som Rebekka Ludvigsdatter.

²⁹⁰ *HofmFund* VI, 316; LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.; *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.

²⁹¹ *Literis Mando* 196.

²⁹² *Literis Mando* 207.

²⁹³ Wiberg, *Præstehist* 1, 181 (der anfører hendes begravelsesdato som 29. nov. 1686).

²⁹⁴ Jf. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk. samt *Bogenses historie* 1 92, 159. Ombygningen af latinskolen skete 1662.

²⁹⁵ Christian Pedersen kunne ikke fremlægge skriftligt bevis for tilladelsen til at benytte begravelsen, men anførte 1719, at den var givet af kirkeskriver Mogens Mortensen og provsten 'hr. Rasmus udi Eilby' (d.e. Rasmus Madsen Kverndrup) i forbindelse med deres gennemgang af kirkens regnskaber 1696. Sidstnævnte anføres dog af Wiberg, *Præstehist* 1, 307, at være død allerede 1691. Jf. også LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

²⁹⁶ *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.; *Bogense byfoged.* Auktionsprot. De i begravelsen hensatte lig skulle blive stående.

²⁹⁷ *Bogenses historie* 1 79.

²⁹⁸ 1725 lod Christian Pedersen ligene af Cathrine Mule og ægtemanden, købmand Jens Mule (ukendt dødsår), optage af begravelsen og hensatte 'neden i kirken', d.e. i vestenden. Her stod de til 1734, hvor de blev nedsat i en jordfæstebegravelse under stole-rækkerne ved dåben. Ægteparret Mule var forældre til Christian Pedersens svigersøn, Erik Mule. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

²⁹⁹ Marie Magdalene Bockenhoffer, g.m. provst Peder Olufsen Klarskov, jf. Wiberg, *Præstehist* 1, 499.

³⁰⁰ LAFyn. *Præsteark.* Bogense Købstad. Kirkebøger 1646 ff.

Fig. 126. Kirkegårdsmonument nr. 1, 1800-01, over købmand Holger Fahnøe (†1799) og hustru Anna Maria Elisabeth (s. 2201). Foto Arnold Mikkelsen 2008. – *Churchyard monument no. 1, 1800-01, in memory of merchant Holger Fahnøe (†1799) and his wife Anna Maria Elisabeth.*

³⁰¹ 1719 blev liget taget op og begravet i en jordfæstebegravelse ved alterets sydside. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

³⁰² I denne periode betales for en sten på graven. LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Rgsk.

³⁰³ Svarende til nr. 143 i Faye, *Støbejernskors*. Tilsvarende kors findes på Odense Assistenskirkegård, jf. s. 1692 og s. 1700.

³⁰⁴ 1835 erhvervede Peter Brandt to gravsteder tæt ved kirken til sig og sin hustru. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.; *Kirkeinsp.ark.* Indk. breve.

³⁰⁵ Skriftstedet angives fejlagtigt på stenen som Jer. 3,18.

³⁰⁶ Korset er nært beslægtet med Faye, *Støbejernskors* nr. 130-31.

³⁰⁷ Monumentet er rejst over 107 faldne soldater, jf. *Bogenses historie 3* 70. Af *rgsk.* fremgår, at der i 1864 begravedes 42 soldater i de militære grave på kirkegården, som var etableret 1848. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.

³⁰⁸ *Bogenses historie 3* 70.

³⁰⁹ Møllebygger Johansen optræder i *rgsk.* for 1882 som lejer af en lukket familiestol, jf. LAFyn. *Stiftsøvr.ark.* Rgsk.

³¹⁰ Jf. foto 1998 i Danmarks Kirkers arkiv.

³¹¹ *Bogenses historie 3* 103 ff.

ST. NICHOLAS CHURCH

ENGLISH SUMMARY

HISTORY. Bogense, which is on the northwest coast of the island of Funen, has always been one of the smallest of the island's towns. It is not known when it was granted market town rights, but the earliest known municipal privileges were confirmed in 1288. There is also evidence that a ferry connection was established with Klakring, on Jutland, near Vejle Fjord, in the Middle Ages.

The existing church building consists essentially of a Romanesque chancel and nave. It is consecrated to the patron saint of seafarers, St. Nicholas, but it is referred to on one occasion, in connection with a donation, as 'St Michael's Church' (1524). In 1465 Skovby was annexed to Bogense, and this connection was maintained until 1903.

Bogense had no monasteries. To the east of the town there was a †*St. George's Chapel*, no doubt associated with a St. George's Hospice, but the chapel is only known from a reference from 1517, when permission was granted to construct a watermill in the vicinity.

In the late Middle Ages and Renaissance the town seems to have held a relatively prominent position, not least because of the local market-town's leading class, who set their mark on the town both politically and economically. The church was radically renovated and extended in this period; these alterations began around the middle of the 15th century with the construction of the tower, which contrary to custom is placed in the east, and whose high spire served as a navigation-mark for sailors.

On 14 October 1575 most of the town burned down; only the church, the town hall and a few other buildings survived. The rebuilding progressed only slowly, and in the following years the town stagnated, partly because of the poor harbour conditions. The townspeople found it difficult to keep the church buildings well-maintained, and the limited economic resources of the little town society meant that the church did not

suffer the fate of many others in market towns, which were subjected to heavy-handed restoration in the 19th century.

MEDIEVAL ALTARS. The church may well have had several more altars than those described here. The *High Altar* was probably dedicated to St. Nicholas. In 1485 Jep (Jakob) Mortensen (Jernskæg), who was the Prior of Antvorskov Monastery, and his brother Jens, the vicar, established a requiem mass and donated an altarpiece, vestments and funding for a crucifix. There is written information about the donation of two further altars, the *Altar of Our Lady* and the *Altar of the Holy Spirit*, while suppositions about two others, dedicated to St. Anna and to St. Michael, are only based on conjecture.

THE SURROUNDINGS OF THE CHURCH.

The church is situated to the north-west of the centre of the town on the slope down towards the sea. It is surrounded by the churchyard, which in earlier times covered an area that was almost square, but after several extensions, particularly to the east, in the 19th and 20th centuries, it now has the shape of an irregular rectangle (fig. 7). Formerly the graveyard extended unenclosed towards the shore without surrounding buildings, and because of the almost rural context it was not moved out, as other market-town churchyards were, after the introduction of the 1805 regulations. In 1818-20 an extensive renovation of the area took place.

On the town side the churchyard is bordered by a wall with tiles on top of it; there are references to it from the end of the 17th century. The boundaries of the other sides consist of walls of boulders and wooden fencing. The two entrances, from Torvet and Kirkestræde respectively, are marked by granite pillars with balls on top, made in 1818. Before that the entrances had the form of brick

tile-topped †*portals*, and they were equipped with †*animal grids*. The accounts of the church mention three †*ossuaries* in the churchyard; they were used in turn to house bones that had been dug up.

BUILDING. The church, which contains evidence of many late medieval alterations and additions, consists essentially of a *Romanesque church built of granite boulders* with chancel and nave (figs. 11, 13a). The chancel has had a base with moulding which can still be seen on the north side (fig. 15, 116). Because the level of the ground around the church has risen it cannot be established whether the nave originally also had a base. All that is preserved of the church's original windows is a round-arched bevelled window in the east gable. The original doorways in the nave have disappeared; they must, however, have been opposite each other, near where the present south door from 1857 is now placed.

In the high Middle Ages the nave was enlarged with a late Romanesque *western extension*, similarly built of boulders (fig. 136). The north and south walls each have one round-arched window, and as in the earlier building the extension has had a flat wooden ceiling. A slight recess on the inside of the north and south walls, c. 2.2 m above the present floor, suggests that the extension had a wooden †*gallery* which, like the stone or brick-built galleries found in Romanesque towers, could have served as a gallery for the local aristocracy.

In the late Middle Ages a comprehensive phase of rebuilding and extending the church was embarked on; this can be traced by building-archaeology and partly also by dendrochronology. By these means it can be determined that the extensive building activity was largely concentrated in the second half of the 15th century (fig. 13c-f).

The rebuilding began with the construction of a *tower* which belongs stylistically to c. 1450; as is the case of the other late medieval building-additions it was built in red brick. The high, sturdy construction was erected to the east of the chancel and thus is among the few Danish church towers that for a range of widely different reasons are not situated at the west gable of the church (fig. 16).

The lowest of the three storeys was used as a vestry, with the entrance from the chancel (fig. 17), but since the chancel's Romanesque east window was apparently retained after the construction of the tower, the area may well also have served to throw light on and provide a background for an altar-arrangement on the other side of the wall, cf. Tamdrup (*DK Århus* 5092).

The upper storeys of the bell-tower had two belfry-lights on each side, but in 1760 the tower was extended upwards with a new storey for bells and equipped with a high octagonal spire (fig. 10). Originally the tower probably had a double-pitched roof, but that had been replaced by a spire, mentioned in 1604, before the new storey was added.

Access to the upper floors of the tower was originally by a door high in the south wall that led to the middle storey (fig. 18). The door gave onto an external wooden stairway which was replaced, in the first part of the 19th century, by a half-timbered enclosed staircase (figs. 19).

In c. 1455 the entire Romanesque church and its western extension had an †*upper storey* added to them, built on above the tie-beams of the original roof construction, which was demolished in the process (fig. 20). Above the chancel the upper floor had outer walls of about 2 m in height, while above the nave it formed a low attic. Thus it was possible to have the whole church covered by one common roof, and it therefore came to have the appearance of a long-house. Above the chancel the upper floor had a narrow peephole to the north and to the south (fig. 21, 117). Contemporary Danish parallels to this spacious upper floor are extremely hard to find, but it may have been used as a storage area. Other Danish churches – e.g. Lomborg (*DK Ringkøbing* 735) – are known to have had lofts used as grain stores well up through time. The storey can thus be seen as a church barn, but it cannot be excluded that the rights of use were external to the church. There were several merchants' churches in the Baltic area, for instance, that were used as storage houses by German merchants.

The *south transept* was built after the upper storey of the Romanesque church but before the vaulting of the church, probably around 1485

(fig. 26). It was intended that the interior, which opened toward the nave with two arcades, would have two vaults, and the preparation for this can be seen from the loft area (fig. 24). They were not completed, however, because this section of the building was given a wooden ceiling and then, like the Romanesque part of the church, was covered by an upper floor; the idea that this floor was used for storage is supported by the large opening to the west, which can be seen as a hatch for a hoist, and which can now be seen from the loft of the porch.

The upper floor of the Romanesque church had only a brief lifetime, since it was demolished by the *vaulting* of the nave and chancel that was probably added in c. 1485, when the big rood-arch crucifix was acquired, and the church interior possibly underwent a major phase of modernisation (fig. 27). Five vaults were inserted into the nave, and one in the chancel, and since in both sections of the building they rest on ledges in the chancel-arch wall, that wall must undoubtedly have been rebuilt at the same time. In connection with this the chancel arch was widened and a †gallery, from which several oak beam-ends are preserved in the walls, was constructed across the opening (fig. 28–30, 119). Because of the placing of the vault-pillars in the nave the double arcade towards the south transept also had to be rebuilt, and in this process the east aperture became significantly wider than the west one.

Around 1495 the *north transept* was built, similarly with a double arcade towards the nave (fig. 31). The interior was provided with two vaults (fig. 32), while the exterior was dominated by the gable's well-preserved blind arcading, divided into two storeys, which on the basis of its complicated form can be ascribed to a master craftsman who also worked on several other churches in north Funen: the »Skovby master«.

A †*porch* with the same location as the present one is mentioned in 1682 and may very well be of medieval origin (fig. 13f). The section of the building that can be said, on the basis of the evidence of the roof on the south wall of the nave, to have had a porch-roof, was demolished when its successor was built in 1857.

Similarly, a *west entrance* in the western extension of the nave is probably of late medieval origin, since west entrances at that time became much more widespread on Funen in particular, where they were usually placed in the tower. Their function is not clearly defined, but should probably be seen in the context of a strong regional tradition of large liturgical processions.

THE POST-REFORMATION CHURCH. In the Renaissance the south transept was provided with two brick groined vaults, and the extension's upper storey was then demolished (fig. 33).

In 1604 the chancel-arch wall to the south of the arch was pierced to provide a *stairway* up to the pulpit as it was positioned at that time (fig. 27). Traces in the stairway itself, which leads off the chancel, indicate however that it may be based on an earlier stairway, possibly leading to the late medieval gallery. An external door to the stairway is secondary but probably also dates from the Renaissance (fig. 21).

In 1857 a *porch* was constructed on the west side of the south transept as a replacement for a previous †porch in the same place (fig. 26), and in 1874 a narrow *chapel*, with a boiler in the cellar below, was built onto the east side of the north transept (fig. 36). In 1934 the chapel was extended by adding a larger centrally-placed chapel with a double-pitched roof (fig. 10).

Thirteen *buttresses* against the outer walls of the transepts and nave were all in existence at the close of the 19th century, but they had been added piecemeal. Some can be seen in the accounts from 1684, but several of the buttresses for the north transept were not added until the 19th century. The central buttress of the gable was erected in 1840 in connection with an interior strengthening of the reinforcing rib of the vaulting (fig. 32).

The church presents no evidence of having undergone any major thorough restoration, but from the accounts it can be seen that there have been many large and small repairs. In particular there is mention of improvements to the facades and of frequent purchases of stone for that purpose.

OTHER BUILDING FEATURES. *The floors* of the chancel, nave and transepts are of yellow and

grey fired-clay tiles laid in chessboard pattern. They possibly date from the mid 19th century, since the porch was provided with a similar floor when it was built in 1857. In the tower room there is a red brick floor.

The chancel, nave and transepts have large double-bevelled *windows* with basket-handle arches which were put in shortly before 1841 (fig. 14). A similar but smaller window in the east wall of the tower room is probably contemporary. Before the present windows were created the church was said to be very dark, so this implies that the Romanesque section of the building had retained until then its narrow round-arched apertures.

Apart from the tower all the medieval building-sections of the church have *roof-constructions* that are completely or partly made of oak; oak timbers from above the upper floor of the Romanesque church and north transept have provided samples that have contributed to dendro-chronological dating (fig. 39-40).

Roofing. The whole church is roofed with red pantiles with the exception of the tower and its staircase, which are roofed with black tarred shingles.

In 1755 the church had a †*Sanctus bell turret* which was probably erected over the west gable of the nave. Since the nave had had to be entirely or partly rebuilt when the upper storey was added to the Romanesque church in c. 1455, it is possible that the turret was also added in that building-phase (fig. 13d). Taking several other churches on Funen into account the turret may very well have been a rather large masonry construction (cf. Kerteminde p. 1926).

Heating. The church was heated by stoves until 1874, when the cellar below the newly added chapel was taken into use for a hot air system. Today the church has district heating.

Facade treatment. All the facades are whitewashed, but previously they had yellow bands around the windows and the belfry lights of the tower.

FURNISHINGS. The church contains the following medieval objects: a granite Romanesque baptismal font, and a rood-arch crucifix donated in 1485 by the brothers Jep (Jakob) and Jens

Mortensen, who also donated †altar vessels, an †antependium and an †altarpiece to the church. At the same time a †gallery was built onto the chancel-arch wall. The church's two bells date respectively from the second half of the 13th century and from 1516; the latter was cast by Henrik de Campen. Fragments of one or more late medieval †altarpieces have been re-used in the present altarpiece.

The church acquired its post-Reformation ecclesiastical furnishings in the course of the last decades of the 16th century. Claus Eriksen (Halvbjørn) possibly donated a †pulpit(?) and †altarpiece(?) in 1550, but in 1588 the re-installation of the church was still far from complete. In that year a catechism altarpiece was acquired, and within the same period (†)pews were installed. Finally, a new pulpit was procured in 1604 and erected in front of what was probably a previous stairway through the chancel-arch wall. The earliest altar candlesticks date from the time around 1575.

In the course of the 17th century some of the furnishings were renewed or restored, often because of donations from well-to-do residents. In c. 1650 Mayor Jens Madsen had a †closed pew installed in the south transept; Jost Fechtel from Hamburg donated a chandelier in 1654, and in c. 1675 the pews in the eastern part of the nave were renewed. The bench-ends of the present pews probably date from this time. In 1691 Matthias Bolt and Sibylla Melhop had the chancel renovated, while Jochum Rodenborg and Maren Pedersdatter paid for new altar rails; all this is recorded in an inscription on the rood-crucifix. The baptismal plate dates from the 17th century.

The church fittings were significantly expanded in the course of the 18th century. Christian Pedersen Bøgvad, Kirsten Sonnesdatter and Kirsten Lermund donated the little chandelier in 1705. In the period 1714-24 large sections of the pews were renovated, and two †closed pews were installed, one in the north transept and one at the west end of the nave. In 1748 the first †organ was acquired; it was an under-dimensioned work of poor quality. The installation of the associated †organ gallery meant that a new (†)baptismal screen had to be erected in 1748. The organ

was extended several times, including in 1771, when the gallery was also extended. As a consequence of this the baptismal font was moved, in 1789, from the dark corner under the gallery to the south transept, until in 1796 it was moved again and placed in the chancel. In the following year the pulpit was moved from the chancel-arch wall to the pillar between the church door and the south transept, and the stairway through the chancel-arch wall was walled up. Finally, the church acquired a quantity of altar silver in the second half of the 18th century, in part by means of melting down earlier silver pieces. A sacramental set for the sick, from 1789, made by Rasmus Møller, Odense, is preserved.

In the first half of the 19th century the pews were partly replaced and renovated. In 1824 the altar-painting was replaced by a new one, painted and donated by P. D. von Bardenfleth, and in 1836-40 the interior of the chancel was renovated. A new tower-clock was delivered by Lars Jørgensen in 1847, and in 1862 Marcussen & Son delivered a new organ which was installed on a new gallery at the west end of the nave.

The church was renovated in 1913-15, under the direction of architect Niels Jacobsen, Odense. New pews in a variation of art nouveau style were installed, and the pulpit was erected on the chancel-arch wall, close to its original position. In 1989 the structure of the altarpiece was repainted using colours inspired by the original colour scheme. In 1994 the pulpit was moved to its original place, after the walled-up stairway through the chancel-arch wall had been rediscovered in 1987.

The earliest information about the colours of the furnishings comes from the middle of the 18th century. At that time the use of pearl grey with gilding was dominant. In the 19th century this pattern of colour-use gave way to the use of white gloss paint and oak graining. During the renovations in 1913-15 a dark brown graining was used, while the pulpit-surface was stripped and stained dark. In 1953 the pews were painted pale grey and blue.

DESCRIPTION. In the following the most important furniture and fittings will be described

in the same order as in the Danish text, with relevant illustration-references in brackets.

Altarpiece (figs. 42-48), 1588. Catechism altarpiece with canopy, architecturally constructed with a projecting pedestal, main section, canopy carried by pillars, cornice and triangular pediment; the base, the main section and the pediment all have side-wings. The original altar-painting, depicting the Last Supper, was replaced in 1824 by a depiction of Christ in Gethsemane, painted and donated by P. D. von Bardenfleth. Fragments of one or more late medieval altarpieces were re-used when the altarpiece was constructed.

Altar silver (figs. 42-48). The altar silver, consisting of chalice, paten, wafer-box, altar ewer, spoon and baptismal ewer, was made in 2002 by Ebbe and Dorthe Hjorth. The sacramental set for the sick is from 1789 and was made by Rasmus Møller, Odense.

Altar candlesticks (figs. 49-50). c. 1575, with the cylinder-shaft on a low foot and a shallow candle-saucer with fluting around the rim and a cross decoration consisting of dots. In 1777 Jens Jørgensen, churchwarden, donated two late baroque tripodal candlesticks to the church.

Baptismal font (fig. 56). Romanesque, granite. The basin and the foot are decorated with lily-ornaments, rope-pattern borders and mask-heads.

(†) *Baptismal screen* (fig. 61). 1754, made by »Mikkel carpenter« as a replacement for †baptismal screen no. 1. Placed under the organ gallery in the northwest corner of the nave and used after 1789 as a screen for a storage area.

Rood (figs. 62-65). c. 1485, acquired for funds donated by the brothers Jep (Jakob) and Jens Mortensen. On the lower part of the cross is an inscription from 1691. The crucifix is a slightly later variation of a Lübeck crucifix-type which was particularly widespread in North Schleswig.

Pulpit (figs. 67-71), 1604, made by Harmen Garstenkorn and donated by churchwardens Niels Bang and Mads Ibsen (Jepsen). The five bays of the pulpit are decorated with reliefs depicting the Life of Christ. Positioned on the south side of the chancel-arch wall in front of the formerly walled-up stairway.

Pews (fig. 72). 1913–15, designed by Niels Jacobsen, re-using the front and back panels from the 17th century. The open pews are in a variation of art nouveau style.

Closed pews. Two closed pews, made in 1724 and in 1822, and rebuilt in 1862 (cf. organ gallery, p. 2171). The earliest pew was made at the request of Martinus Holst, later Town Bailiff, and his wife Anna Dorothea Jørgensdatter (Molken) and Jens Jørgensen senior.

★*Chest* (fig. 75). 17th century(?). The chest, which originally had three locks, is possibly in fact the church's money-chest. It is now in Nordfyns Museum.

Organ (fig. 80). 1862, with 15 stops, two manuals and pedal, built by Marcussen & Son, Aabenraa. Later extended to 21 stops. The organ facade is designed in neo-Gothic style by the organ-builders.

Chandeliers (figs. 81–82). The large chandelier was donated by Jost Fechtel, Hamburg, in 1654. A smaller one was donated in 1705 by churchwarden Christian Pedersen Bøgvad and his wives Kirsten Sonnesdatter and Kirsten Michelsdatter Lermant, and hung up over the family's burial place (†post-medieval burial no. 3).

Church ships (figs. 83–85). The earliest ship is from c. 1880 and was built by Hans Hannibal Iversen. In 1920 it was rigged as a frigate, named 'Arken' and donated to the church. In more recent times Ragner Christensen made two models, of the frigate 'Norske Løve' and of the training ship 'Georg Stage' and presented them to the church in 1978 and 1985 respectively.

Tower clock (fig. 86). 1847, eight-day mechanism with hourly striking, made by Lars Jørgensen, Horne. The clock was built with a patented escape mechanism which swings at a 90° angle to the escape wheel. Taken out of use in 2008.

Bells (figs. 87–89). The little bell is from the second half of the 13th century. The large bell was cast in 1516 by Henrik de Campen, Lübeck. Around the neck there is a Latin relief inscription in minuscules. The corpus is decorated with two reliefs depicting Salvator Mundi and the Madonna of the Apocalypse; around each is a relief inscription in minuscules.

GRAVESTONES AND MONUMENTS. The church contains one epitaph-tablet and 17 tombstones, all from the period c. 1500–1650.

There is no evidence of medieval burials. In the 16th century and at the beginning of the 17th century the church served as the burial place for the leaders of the local market-town society, the Halvbjørn family from Bogense, which provided notable municipal political figures on Funen. The majority of the other preserved tombstones also belong to mayors and councillors. In 1821 the tombstones were collected in the floors of the transepts, and during the restoration-work in 1913–15 they were set up along the walls of the transepts.

The one epitaph-tablet in the church was erected in 1647 by Niels Jensen, vicar of St. Knud's Church in Odense, for his parents (fig. 91). It consists of a carved wooden frame in auricular baroque style around a painting of Christ on the Cross with Mary and John, attributed to the Odense artist Hans Schütte.

Among the tombstones mention should be made of those for the Halvbjørn family (figs. 90, 92–94, 106 and 123). It is also worth noting the two stones for councillor Niels Bang (only a fragment) (fig. 100) and his brother, Claus Bang (fig. 107), which appear almost without wear and with a wealth of detail only rarely preserved. Finally the stone for Jacob(?) Nielsen Boldevin (fig. 108) should be mentioned. It is made in spirited auricular baroque style and is closely related to a group of tombstones in Middelfart Church. Among the †tombstones there are two stones for the clergymen Niels Jakobsen, †1532 (fig. 109), and Niels Eriksen (Halvbjørn), †1543 (fig. 110).

†*Post-medieval burials*. The church housed five walled tombs, two in the chancel, one in each transept and one in the vestry. The latter was demolished as early as 1682, while one of the burials in the chancel was obliterated in 1761 and the others were filled with stones and gravel in 1820.

Churchyard monuments. In the churchyard there is a common monument, erected in 1865, for the soldiers who died at Bogense camp hospital during the Schleswig Wars in the years 1848, 1849 and 1864; there are also five cast iron crosses from 1864 (fig. 114).